

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.

Головний редактор — Давидова І.

Заступниця головного редактора — Васківська О., Гуцол Г.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.

(голова редколегії), Україна

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна

Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна

Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна

Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США

Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна

Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна

Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь

Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна

Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової
палати України (протокол № 11 від 26.11.2020).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.

Коректура — Панченко Є.

Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094

Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),

+380 (44) 292-30-11 (редакція)

Факс: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine

State Research Institution;

Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.

Editor-in-Chief — Davydova I.

Deputy Editors — Vaskivska O., Gutsol G.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman
of the editorial board), Ukraine

Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof.
(deputy chairman of the editorial board), Ukraine

Bruy O. — PhD of Social Communication, Ukraine

Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine

Ihaneaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA

Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine

Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Neshitov V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Republic of Belarus

Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine

Teremko V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

Shemaieva H. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends
printing this Bulletin (Protocol № 11 from 26.11.2020).

Editor — Zhdanova N.

Proofreader — Panchenko E.

Computer layout — Aleksanyan A.

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094

Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),

+380 (44) 292-30-11 (editors)

Fax: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

- СЕНЧЕНКО М. Видавнича та книготорговельна бібліографія в зарубіжних країнах 3
ОЧЕРЕТЯНА Л. Книги України в дзеркалі державної бібліографії
(за матеріалами бази даних державної бібліографії "Літопис книг" за 2019 рік) 9
ПОГОРЕЛОВСЬКА І. Електронні видання в координатах системи ISBN 16

РЕЦЕНЗІЇ

- ШВЕЦОВА-ВОДКА Г. Метабібліографічний посібник "Показчики змісту українських часописів
у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" як наукове
бібліографічне видання 22

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

- ЧАЛА Н. Педагогічна діяльність Дж. Дьюї в електронному інформаційно-бібліографічному
ресурсі "Видатні педагоги України та світу" 23

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

- МАТВИЄНКО О., ЦИВІН М. Цифровізація: освітній контекст 28

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

- ШЕВЧЕНКО Ж. Можливості використання відкритих джерел та інформаційних запитів
у судовій журналістиці 35

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

- ЖИМОЛОСТНОВА В., ЛАВРУСЬ В. Одеський період у творчій діяльності відомого українського
бібліотекознавця Л. Хавкіної 40
КУПЧИК К. Ніл Хасевич — творець бойової графіки УПА 42
АВРАХОВА І. "Кинути слово — моє ремесло!" (до 100-річчя від дня народження С. Караванського) 44

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

- ДОЯР Л. Педагогічні знахідки дитячої періодики УРСР (за матеріалами видань 1962 року) 47

CONTENT

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

- SENCHENKO M. Publishing and book trade bibliography in foreign countries 3
OCHERETIANA L. Books of Ukraine in the mirror of the state bibliography
(according to materials of database of the state bibliography "Book Chronicle" 2019) 9
POGORELOVSKA I. Electronic publications in the coordinates of the ISBN system 16

REVIEWS

- SHVETSOVA-VODKA H. Metabibliographic manual "Indexes of Ukrainian content of journals in the
funds of the Vernadsky National Library of Ukraine" as a scientific bibliographic publication 22

LIBRARIANSHIP

- CHALA N. Pedagogical activity of John Dewey in the electronic information and bibliographic resource
"Outstanding teachers of Ukraine and the world" 23

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

- MATVIENKO O., TSYVIN M. Digitalization: educational context 28

JOURNALISM AND MEDIA

- SHEVCHENKO Zh. Possibilities of use open sources and information requests in judicial journalism 35

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

- ZHIMOLOSTNOVA V., LAVRUS V. Odessa period in the creative activity of the famous
Ukrainian librarian L. Khavkina 40
KUPCHUK K. Nil Khasevych — creator of UPA combat graphics 42
AVRAHOVA I. "Throwing the word is my craft!" (to the 100th anniversary of S. Karavansky's birth) 44

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

- DOIAR L. Pedagogical findings of children's periodicals of the USSR (based on 1962 publications) 47

УДК 017.4+018.4+019.4](100)(091)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292).3-9

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Видавнича та книготорговельна бібліографія в зарубіжних країнах

У статті розглянуто аспекти формування й характеристики видавничої та книготорговельної бібліографії в зарубіжних країнах. Її історичний досвід різноманітний і специфічний через національні умови, проте і в цьому різноманітті виразні загальні закономірності й риси, властиві видавничій та книготорговельній бібліографії багатьох держав світу. На прикладі історії виникнення, розвитку й сучасної практики видавничої та книготорговельної бібліографії США, Великої Британії, Німеччини й Франції простежено як національні особливості, так і закономірності історичного шляху й сучасної структури цього виду діяльності.

Наголошено, що саме бібліографічна інформація про видавничу продукцію є єдиною можливою формою подання відомостей про товар у книжковій торгівлі. Від того, на основі яких правил і принципів створюють і поширюють бібліографічну інформацію, залежить ухвалення управлінських рішень, успіх комерційних підприємств, отримання прибутку тощо. Значення сучасної бібліографії посилюється завдяки широкому впровадженню інтернет-технологій, їх використанню в реалізації книжкової та іншої видавничої продукції, організації віртуальних книгарень тощо.

Ключові слова: книготорговельна бібліографія; видавнича бібліографія; теорія бібліографії; історія книготорговельної бібліографії; каталоги книг; зарубіжна бібліографія

Постановка проблеми. В умовах хаотичного розвитку ринку книжкової індустрії особливої актуальності набуває проблема книготорговельної й видавничої бібліографії. Аналіз джерел свідчить, що історії книготорговельної бібліографії приділено замало уваги. **Об'єктом** вивчення у пропонованій статті є книготорговельна бібліографія, **предметом** — процес історичного розвитку всесвітньої та національної книготорговельної бібліографії в період інформатизації й широкого впровадження автоматизації інформаційно-бібліографічних процесів.

Мета статті — розглянути тенденції розвитку книготорговельної та видавничої бібліографії в зарубіжних країнах — США, Великій Британії, Німеччині й Франції.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемам становлення та розвитку бібліографії, зокрема й книготорговельної, приділяли увагу чимало дослідників, про що свідчать праці таких бібліографів і книгознавців, як Л. Грузинова, В. Загуменна, Г. Швецова-Водка, Н. Сенченко, К. Сухоруков, О. Джиго та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція ринку, що визначається як логістика, потребує вивчення численних аспектів, пов'язаних із плануванням, контролем і управлінням матеріальними, трудовими, інформаційними, фінансовими та іншими потоками. Книжковий ринок, пропонуючи специфічний товар (книги та інші види видавничої продукції), має, відповідно, й характерну відмінність: організація руху матеріального потоку органічно пов'язана з організацією та функціонуванням його бібліографічного складника. Отже, саме бібліографічна інформація про видавничу продукцію — це єдина можлива форма подання відомостей про товар у книжковій торгівлі. І від того, як і на основі яких правил та принципів створюється й поширюється бібліографічна інформація, залежить

ухвалення управлінських рішень, успіх комерційних підприємств, отримання прибутку тощо.

Упровадження інтернет-технологій, їх використання в реалізації книжкової та іншої видавничої продукції, організація віртуальних книгарень — ці чинники дедалі більше посилюють значення бібліографії. Наприклад, онлайн-крамниці пропонують відвідувачам не фізичний товар, а його віртуальний образ, сформований завдяки оцифрованому зображенню обкладинки, бібліографічному описові й анотації. Отже, якість бібліографічних відомостей, принципи їх організації та достовірність становлять одну з найважливіших умов комерційного успіху видання.

Підготовка й поширення бібліографічної інформації на будь-яких носіях є вагомим складником книготорговельної бібліографічної діяльності. Часто її важко виокремити із сукупності видавничих і книготорговельних процесів, але цей етап становить основу циклу, що сприяє просуванню книги до покупця. Кожна фаза у процесі реалізації видавничої продукції обов'язково припускає або створення різноманітних бібліографічних матеріалів, або звернення до видань національної бібліографії (літописів книг), що, зі свого боку, забезпечує комплекс заходів, спрямованих на бібліографічне обслуговування покупців і надання їм якісних інформаційних послуг.

Упродовж кількох десятиліть видавничу й книготорговельну бібліографію розглядали як єдину систему, котра, на думку Е. Шамуріна, охоплює "практично невіддільні" поняття — *книготорговельну й видавничу бібліографію*, що зумовило використання впродовж тривалого періоду терміна "*видавничо-книготорговельна бібліографія*". Наприклад, в енциклопедичному словнику "Книговедение" уміщено дві статті: "*Видавничо-книготорговельна бібліографія*" і "*Книготорговельна бібліографія*" [1].

Базовим поняттям, що визначає зміст, мету й функції бібліографії, є бібліографічна інформація про документи, потрібна для їх ідентифікації та використання. У книготорговельному бібліографознавстві до недавня видавничу й книготорговельну бібліографічну інформацію традиційно репрезентували у формі "трьох основних напрямів, що розв'язують самостійні завдання та функціонують самостійно". Це перспективно-бібліографічна інформація (ПБІ) — бібліографічна інформація про видання, заплановані до випуску; асортиментно-бібліографічна інформація (АБІ) — бібліографічна інформація про видання, що є в наявності; обліково-видавничу бібліографічну інформацію (ОБІ) — бібліографічна інформація про видання, що вийшли, безвідносно до можливості їх придбання.

Оснoву кожної з підсистем цієї моделі становить певна суттєва ознака. У першому випадку це хронологічна ознака (заплановані видання); у другому — ознака віддзеркалення асортименту, тобто наявного масиву книжкових видань; у третьому — обліково-реєструвальна функція, що становить суть бібліографії загалом і якнайповніше реалізується в органах державного бібліографічного обліку. Отже, структуро-творчими критеріями стали непорівнянні ознаки, котрі мають різнорідне підґрунтя, що суперечить логіці будь-якої науки. Крім того, інтенсивний розвиток інформаційних технологій у сфері бібліографічної діяльності зумовив потребу розроблення якісно відмінної структури видавничої та книготорговельної бібліографічної інформації, відповідної сучасному рівню бібліографічного знання.

Сукупність видавничої продукції можна умовно розділити на дві великі групи: перша охоплює видання, що мають видавничий номінал і реалізуються через книготорговельні структури; друга — це безномінальні видання, котрі зазвичай випускають невеликими накладками й поширюють безоплатно. До останніх належать офіційні документи, науково-дослідні звіти, що тиражуються, автореферати дисертацій, навчально-методичні видання, інструктивно-методичні документи тощо. Комплекс видань обох груп утворює зміст понять "видавничий репертуар" (для одного видавництва) і "національний видавничий репертуар" (для країни), що реєструється в поточних національних (державних) бібліографічних покажчиках. Відповідно, й споживача видавничої продукції можна класифікувати за двома категоріями — "покупець" і "читач". Водночас споживачем у книжковій торгівлі є тільки "покупець", оскільки видавничу продукцію другої групи книготорговельний асортимент не охоплює.

Отже, видавничу бібліографічну інформацію відбиває видавничий репертуар. Якщо йдеться про національний видавничий репертуар, то й бібліографічна інформація, котра його відображає, збігається за змістом і функціями з національною (державною) бібліографією. Окрім того, видавничу бібліографію забезпечує відповідною інформацією всі етапи редакційно-видавничого процесу, виконуючи службові внутрішньовидавничі функції.

Видавничий репертуар завжди слугував і слугує основним джерелом формування книготорговельного асортименту. З огляду на це, важливим моментом, що дає змогу диференціювати видавничу й книготорговельну бібліографію як цілком самостійні види, є співвідношення видавничого репертуару та книготорговельного асортименту — понять, які відбивають способи існування й руху книги у відповідних сферах книжкової індустрії. Важливо зрозуміти, що книготорговельний асортимент, хоча й формується на основі видавничого репертуару, ані хронологічно, ані змістовно з ним не збігається. В асортименті будь-якого книготорговельного підприємства зазвичай наявна продукція багатьох, але не всіх видавництв. І не вся продукція, а лише та частина, що надрукована для реалізації через книжкову торгівлю і є рентабельною для книготорговельного підприємства. Водночас його асортимент може охоплювати літературу різних років видання, випущену й три, й п'ять, і десять років тому. Через це не можна ототожнювати національний видавничий репертуар і національний книготорговельний асортимент — сукупний асортимент книжкової торгівлі країни.

Аналіз цілей, методів і результатів (як конкретного втілення цілей) створення бібліографічної інформації у видавництвах і книжковій торгівлі уможливорює висновок про достатню самостійність видавничої бібліографічної інформації та книготорговельної бібліографічної інформації, а отже й про самостійність видавничої бібліографії та книготорговельної бібліографії. Утім, попри цілковиту автономність цих видів бібліографії, вони тісно взаємозв'язані й взаємозалежні, оскільки уособлюють специфіку видавничої та книготорговельної діяльності — інтегрованих галузей книжкової індустрії. Викладені аргументи дають змогу визначити видавничу та книготорговельну бібліографію як інтегровану й водночас диференційовану сферу діяльності, в якій кожна виконує власні функції.

Видавничу бібліографію — сферу науково-практичної діяльності, що має на меті управління видавничою галуззю через створення й цілеспрямоване поширення бібліографічної інформації (у книжковому та електронному варіантах) про видавничий репертуар в усіх його формах: перспективний, готівковий, реалізований.

Книготорговельна бібліографія — сфера науково-практичної діяльності, що має на меті управління книготорговельною галуззю через створення й цілеспрямоване поширення бібліографічної інформації (у книжковому та електронному варіантах) про книготорговельний асортимент в усіх його формах: перспективний, готівковий, розпроданий.

Наведені визначення свідчать, що видавничу бібліографічну інформацію не може ототожнюватися з книготорговельною, оскільки вони відбивають різні масиви книжкових видань та інших видів документів. Водночас значна частина видавничого репертуару неминуче трансформується у книготорговельний асортимент, що підтверджує інтегрованість не лише цих

понять, а й бібліографічної інформації, котра їх уособлює. Тоді стає очевидним, що правильніше використовувати термін "видавничі і книготорговельна бібліографічна інформація", котрий поєднує дві рівнозначні підсистеми: видавничу бібліографічну інформацію й книготорговельну бібліографічну інформацію.

Існування й рух видавничого репертуару втілено у трьох хронологічних формах: перспективній, готівковій, реалізованій. Отже, видавничу бібліографічну інформацію доцільно організувати в таку систему: бібліографічна інформація про перспективний репертуар (БІПР); бібліографічна інформація про готівковий репертуар (БІГР); бібліографічна інформація про реалізований репертуар (БІРР). Видавничий репертуар є основою формування книготорговельного асортименту, що, зі свого боку, також має три основні хронологічні форми: перспективний (планований), готівковий і розпроданий. Очевидно, що й книготорговельна бібліографічна інформація відбиває саме ці форми: бібліографічна інформація про перспективний асортимент (БІПА); бібліографічна інформація про готівковий асортимент (БІГА); бібліографічна інформація про розпроданий асортимент (БІРА).

Матеріалізація видавничих планів призводить до створення готівкового видавничого репертуару. Одночасно бібліографічна інформація про планований і готівковий видавничий репертуар стає джерелом формування бази бібліографічних даних про перспективний книготорговельний асортимент, оскільки нечисленні плани випуску й рівною мірою вже випущені видання, пропоновані книжковим магазинам для замовлення за зразками, становлять основу планованого асортименту. На жаль, нині лише незначна кількість вітчизняних видавництв публікують тематичні плани випуску, так само як і більшість книготорговельних підприємств не формують відповідної бібліографічної бази даних.

За кордоном таку інформацію не лише створюють, а й публікують як зміст різноманітних бібліографічних матеріалів. Наприклад, американська фірма R. R. Bowker LLC у покажчику "Книги, заплановані до випуску" (Forthcoming Book), що виходить шість разів на рік, подає бібліографічні відомості про книги, котрі побачать світ у наступні два-три місяця. Кожне число французького журналу "Книжковий тижневик" містить бібліографічну рубрику "Вийдуть" (A Paraitre), що репрезентує видавничі плани на найближчі два місяці. Німецькі книгопродавці отримують таку інформацію з покажчика "Німецька національна бібліографія. Серія N", де, відповідно до програми СІР ("Каталогізація у виданні"), наведено відомості про заплановані до випуску в майбутні чотири тижні книги та серіальні видання. Отже, практика "попереднього сповіщення" поширена у книжковій торгівлі багатьох країн.

Найвідомішим сучасним бібліографічним виданням, що відбиває готівковий книготорговельний асортимент, є каталог "Книги в продажу" (Books in Print) [2]. Уперше такий перелік 1948 р. випустила американська компанія Р. Р. Баукера. Обсяг видання

щороку зростає, й нині він містить понад 40 млн бібліографічних описів. Важко повірити в те, що всі ці видання перебувають "у продажу", як те впливає з дослівного перекладу назви українською. У закордонній книжковій справі це вже сталий і традиційний заголовок, що його використовують не лише як назву друкарського каталогу, а й на позначення національної інформаційної системи про книготорговельний асортимент країни.

Сукупність розпроданих видань називають розпроданим чи реалізованим асортиментом, котрий також фіксують у різноманітних бібліографічних матеріалах. Якщо асортимент може бути розпроданим, то репертуар "розпродати" не можна, тому щодо поняття "репертуар" доречніше використовувати визначення "реалізований", оскільки свою продукцію видавництва реалізують або через власну, або через посередницьку книготорговельну мережу.

У закордонному книговидаванні й книжковій торгівлі зведення про розпродані видання (Out of Print) публікують у спеціальних покажчиках. Зокрема, сьомий том баукерівського видання "Книги у продажу" має назву "Розпродані книги й книги, відсутні на складі" (Out of Print — Out of Stock). Донедавна його матеріали кумулювали в п'ятирічному друкованому покажчику "Розпродані книги". Нині відомості про такі видання можна знайти в електронній базі даних "Розпродані книги" на CD-ROM (Books Out of Print PLUS). Облік розпроданих видань здійснюють у книжковій торгівлі багатьох країн, і донині ці показники оприлюднюють в електронних версіях бібліографічних каталогів. Потреба їх створення важлива і з погляду інформування книгопродавців про припинення реєстрації замовлень, і з погляду вивчення читачького попиту, що допомагає планувати та формувати видавничий репертуар і книготорговельний асортимент.

У видавничій бібліографічній інформації наявна ще одна важлива ланка, значущість якої очевидна для всіх споживачів — видавців, книгопродавців, читачів і покупців. Це сигнальна бібліографічна інформація про видання, що вийшли, реалізація яких має відбуватися через книготорговельні підприємства. Такі видання вже не є елементом перспективного репертуару, але ще й не стали частиною готівкового репертуару чи асортименту. В цьому разі сигнальна функція збігається з функцією державного поточного бібліографічного обліку, але лише частково, оскільки об'єктом державної реєстрації є вся без винятку книжкова продукція, а сигнальна бібліографічна інформація відбиває лише видання, що мають номінальні ціни.

Саме оперативні бібліографічні відомості про літературу, що виходить, свого часу сприяли зростанню популярності багатьох іноземних журналів, як-от: "Біржовий листок німецької книжкової торгівлі" (Borsenblatt für den Deutschen Buchhandel), американський "Видавничий тижневик" (Publisher's Weekly), англійський "Книгопродавець" (Bookseller) та іншим. У багатьох закордонних періодичних виданнях, що стосуються книжкової справи, досі публікують відповідні бібліографічні розділи.

Формування й функціонування видавничої та книготоргівельної бібліографічної інформації визначають рівень інформаційно-бібліографічного забезпечення книжкового ринку країни, що є змістом і головною метою книготоргівельної бібліографічної діяльності. Слід враховувати той чинник, що робота видавництва, спрямована на створення й поширення бібліографічної інформації про частину репертуару, котра реалізується через книготоргівельні канали, набуває яскраво вираженого книготоргівельного характеру. А отже, й усі бібліографічні матеріали видавництва, що відбивають відповідну продукцію, також стають книготоргівельними й випускаються з однією метою — управління асортиментом й активізація купівельного попиту. Отже, поняття "книготоргівельна бібліографічна діяльність" охоплює і діяльність видавництва, і діяльність книготоргівельних підприємств, спрямовану на інформаційно-бібліографічне забезпечення книжкового ринку.

Формування сучасних моделей інформаційно-бібліографічного супроводу зарубіжної книжкової торгівлі відбувалося упродовж кількох століть, про що свідчить історія книготоргівельної бібліографії, котра зобов'язана і появою, і подальшим розвитком винятково книгодрукуванню.

Прогрес книговидавничої галузі в XIX ст. зумовив потребу створення нових форм бібліографічної реєстрації та відображення потоку літератури, що сприяло формуванню в багатьох країнах книготоргівельних органів поточного обліку, котрі, зі свого боку, заклали фундамент поточної національної бібліографії. Зокрема, в Німеччині Біржовий союз німецьких книгопродавців від 1834 р. здійснював реєстрацію новинок книжкового ринку в журналі "Біржовий листок німецької книжкової торгівлі".

Зародження поточного бібліографічного обліку у Великій Британії відбулося завдячуючи діяльності книгопродавця С. Лоу, який започаткував журнал "Видавничі оголошення", а впродовж наступних десятиліть, аж до 1950 р., було пов'язано з видавничою фірмою J. Whitaker and Sons Ltd. та її журналом "Книгопродавець". Якщо йдеться про національну бібліографію США, то це насамперед видання фірми R. R. Bowker LLC, заснованої у другій половині XIX ст. В Данії це поточний національний бібліографічний покажчик "Данський список книг", що 1851 р. випустило Об'єднання данських книгопродавців. Об'єднання шведських книговидавців 1863 р. організувало випуск "Шведської книготоргівельної бібліографії". В 1873 р. мадридська книготоргівельна фірма "Мурильо" заснувала "Бюлетень іспанської книжкової торгівлі" — щомісячник із річною кумуляцією, а 1901 р. побачила світ "Іспанська бібліографія" — орган Іспанського об'єднання книгопродавців. За ініціативою приватного видавництва Моліні у Флоренції від 1861 до 1868 р. виходив щомісячний "Загальний журнал італійської бібліографії".

Схожих прикладів чимало в історії бібліографії багатьох країн. Отже, з одного боку, книготоргівельні бібліографічні видання в XIX ст. виконували функції

єдиних джерел бібліографічної інформації про видавничий репертуар і книготоргівельний асортимент, оскільки інших комунікативних каналів не було, а з іншого — заклали основи національної бібліографії, що успадкувала багато традицій упорядкування й оформлення бібліографічних покажчиків. Пряме підтвердження цим фактам знаходимо у працях закордонних бібліографознавців, які здебільшого ототожнювали національну та книготоргівельну бібліографії на тій підставі, що вони розв'язували єдине завдання обліку друкованої продукції.

Історичний досвід видавничої та книготоргівельної бібліографії різноманітний і специфічний через національні умови. Проте і в цьому різноманітті виразні загальні закономірності та риси, властиві видавничій і книготоргівельній бібліографії багатьох країн світу. На прикладі історії виникнення, розвитку та сучасної практики видавничої та книготоргівельної бібліографії США, Великої Британії, Німеччини й Франції можемо простежити як національні особливості, так і закономірності історичного шляху і сучасної структури цього виду діяльності.

Характерною особливістю нинішніх моделей інформаційно-бібліографічного забезпечення є функціонування на двох рівнях: перший умовно назвемо загальнонаціональним, а другий — фірмовим, що визначається принципами охоплення документів [3; 4].

Перший рівень репрезентовано бібліографічними покажчиками, що відбивають сукупність видавничої продукції, запланованої до випуску й наявної в продажу, а також бібліографічними покажчиками, що констатують факт випуску документів. І в багатьох країнах матеріали цього рівня кумулюють національні поточні бібліографічні покажчики, інформацію яких широко використовують у видавничій справі та книжковій торгівлі для пошуку й замовлення видань, створення автоматизованих банків даних. Такими виданнями у Великій Британії є "Британська національна бібліографія", у Франції — "Національна бібліографія Франції", в Німеччині — "Німецька національна бібліографія", в Австрії — "Австрійська бібліографія" тощо.

Другу велику групу цього рівня утворюють бібліографічні видання, котрі випускають або національні об'єднання видавців і книгопродавців, або окремі видавничі фірми. Ці матеріали характеризуються загальнонаціональним принципом охоплення документів, запланованих до випуску, наявних у продажу чи розпроданих. Інакше кажучи, бібліографічні видання відбивають три основні форми книготоргівельного асортименту (перспективний, готівковий, розпроданий) у межах однієї держави, тобто загальнонаціональний книготоргівельний асортимент.

У Німеччині створення й функціонування таких матеріалів забезпечує Біржовий союз німецьких книгопродавців (Borsenverein der Deutschen Buchhandler), у Франції — Об'єднання книжкової торгівлі (Cercle de la Librairie), у Великій Британії — видавнича фірма J. Whitaker and Sons Ltd., у США — компанія R. R. Bowker LLC. Професійні об'єднання та приватні

видавничі компанії виконують функції національних книготорговельних бібліографічних центрів, координуючи зусилля з роботою національних бібліографічних агентств. Певною мірою напрями їхньої діяльності й завдання збігаються, проте кінцева мета різна.

Другий рівень — фірмовий — репрезентовано бібліографічними матеріалами окремих видавничих і книготорговельних фірм (корпорацій, компаній, об'єднань, асоціацій). Аналіз таких видань свідчить, що кожна компанія (видавнича, гуртова, роздрібна) має власну систему посібників, що формувалася поступово з урахуванням конкретних умов розвитку фірми, її профілю й спеціалізації. Навіть за різноманітності фірмових матеріалів вони мають специфічні ознаки, що об'єднують їх у певній логічній системі та, найголовніше, дають змогу розібратися в їхній структурі й призначенні. Виокремимо такі системотворчі ознаки:

1. Видавнича належність, згідно з якою бібліографічні покажчики віддзеркалюють продукцію однієї чи кількох фірм. До останніх належать бібліографічні матеріали як великих (транснаціональних) видавничих об'єднань, так і гуртових книготорговельних та посередницьких компаній, що репрезентують на ринку продукцію певного контингенту видавничих фірм (наприклад, каталоги "KNOe" і "Libri" в Німеччині).

2. Хронологічна ознака, що характеризує рух книги у сфері книжкового бізнесу й дає змогу виокремити матеріали, котрі відбивають перспективний, готівковий і розпроданий асортимент. Найпоширенішими є посібники, що містять перспективну інформацію в поєднанні з даними про готівковий асортимент. Останню категорію часто позначають терміном "backlist", тобто список книг певного видавництва, що були видані у минулому, але досі мають попит і продаються. Бібліографічну інформацію всіх трьох видів зазвичай вносять у так звані видавничі каталоги, що виходять раз на рік і містять систематизовану інформацію про заплановані до випуску, наявні й розпродані видання. Перспективну бібліографічну інформацію доповнюють анотацією, а новинки вирізняють спеціальними позначками або виносять у самостійні розділи.

3. Періодичність випуску покажчиків може бути різною, наприклад, річні, піврічні, кварталні, сезонні, щомісячні й щотижневі посібники. До того ж поняття сезону не завжди збігається з усталеним (зима, весна, літо, осінь). У західних країнах його межі іноді окреслюють релігійні свята (Різдво, Великдень), а в окремих випадках — традиційні для книжкової торгівлі заходи (наприклад, щорічна червнева конференція Американської асоціації книгопродавців).

4. Товарно-тематична ознака. У вітчизняному бібліографознавстві такої ознаки немає й бібліографічні матеріали традиційно характеризують за змістом уміщених документів (універсальні, тематичні, галузеві тощо). Виокремлення цієї ознаки як системотворчої зумовлено наявністю так званих сегментів книжкового ринку. Кожному з них відповідає певна видова категорія, що є традиційною для захід-

ного книговидавництва й віддзеркалює, окрім змістових характеристик, товарні якості книги. Наприклад, hardcover — книги в палітурці, paperbacks — у м'якій обкладинці, trade books — комерційні книги, mass market paperbacks — книги масового ринку в м'якій обкладинці, що відповідають певним етапам видавничого процесу. Зазвичай статистика національного книговидавництва відбиває такі категорії:

— комерційні видання в палітурці та м'якій обкладинці (реалізують традиційними каналами книго-розповсюдження);

— видання масового ринку (реалізують через мережу газетних кіосків, супермаркетів, аптек тощо);

— видання книжкових клубів (мають власну книготорговельну мережу);

— навчальна література (для шкіл, коледжів та університетів);

— література для дітей;

— релігійна література (Біблія, молитовники);

— non-fiction (науково-технічна, медична, юридична література тощо);

— fiction (художня література);

— аудіовізуальні видання, видання на CD-ROM, електронні й мультимедійні видання;

— bestseller (видання з найвищим рівнем продажу).

5. Згруповані матеріали. Це посібники з алфавітним, тематичним і предметним розташуванням бібліографічних записів. При цьому як "предмети" й "теми" використовують і власне тематичні ознаки, і "товарні" властивості видань (палітурка, м'яка обкладинка, бестселери, постери, глобуси тощо).

6. Цільове призначення й читацька адреса. Ці дві самостійні та суттєві ознаки в книготорговельній бібліографічній практиці розділити неможливо, оскільки "адреса" визначає "мету" й навпаки. Відповідно, до цієї ознаки належать посібники, котрі випускають, аби привернути увагу споживача до продукції фірми (і таких більшість), або це призначені для оформлення й збирання замовлення спеціальні "бланки-замовлення" (order-form) — бюлетені, що містять уніфіковані бібліографічні відомості (автор, заголовок, ціна й ISBN) про новинки та наявні в асортименті видання. Матеріал таких бюлетенів зазвичай систематизовано за товарно-тематичними ознаками й серіями. Особливо виділяють очікувані новинки. Останніми роками бюлетені набули уніфікованої форми, що зумовлено використанням електронних каналів для передавання замовлення й потребою мінімізації операційного часу для їх оформлення. Кожне видання забезпечують спеціальним формуляром, куди інформацію про постачальників та одержувачів вносять за допомогою кодів. Ці видання, так само як і "цінники", адресують посередникам, гуртовим і роздрібним книгопродавцям. "Цінники" можуть випускати як окремо, так і єдиним із "бланком-замовленням" виданням. Вони містять інформацію про змінені ціни на книги, що є в наявності. У мережевому чи електронному варіанті "бланки-замовлення" мають подвійну структуру.

7. Вид і форма посібника. За цією ознакою виокремлюють каталоги, покажчики, проспекти, списки,

листівки, буклети, плакати, постери, картотеки. Останні вже рідко використовують у традиційному сенсі, радше йдеться про своєрідний спосіб поширення бібліографічної інформації й збирання замовлень. Певні видавництва друкують комплекти карток, кожна з яких містить повний набір бібліографічних відомостей (охоплюючи й анотацію) про окрему книгу та одночасно слугує купоном для замовлення.

Як відносно самостійну групу за формою посібника вирізняють бібліографічні видання на електронних носіях і так звані інтернет-видання. Природно, вони мають значні переваги перед друкованими варіантами: одноразове опрацювання й багаторазове надання користувачам значного обсягу бібліографічної інформації у форматі локальних, тематичних, універсальних та інших баз даних; можливість здійснювати пошук за великою кількістю так званих мультиознак; одночасний доступ користувачів і можливість трансляції даних інформаційно-мережевими каналами тощо. Проте технологічні переваги не змінюють кінцевої мети книготорговельної бібліографічної діяльності, а отже й призначення посібників, оскільки створення електронних версій відбувається паралельно з випуском традиційних друкованих варіантів (наприклад, каталог "Books in Print" є в паперовій версії, на мікрофішах, на CD-ROM та як інтернет-видання). Різноманіття перелічених ознак цим не вичерпується, але навіть вони дають змогу доволі повно схарактеризувати певний книготорговельний бібліографічний посібник.

Сучасному періодові розвитку видавничої та книготорговельної бібліографії в зарубіжних країнах притаманні високий рівень автоматизації всіх процесів та етапів бібліографування й бібліографічного обслуговування, створення національних і міжнародних інформаційних систем тощо. Уперше спільний проект реалізовано 1991 р., коли було підписано угоду про співпрацю між французькою та британською системами телезамовлення в книжковій торгівлі, за умовами якої книгарні обох країн дістали змогу замовляти літературу видавництв іншої країни так само легко, як і своїх. Останнім за часом став проект Global Books in Print компанії J. Whitaker and Sons Ltd. і R. R. Bowker LLC, що має на меті формування єдиної електронної бази даних про книготорговельний асортимент Великої Британії та США [5].

Висновки. Використання новітніх інформаційних технологій у книготорговельній бібліографічній практиці сприяє розв'язанню багатьох проблем, але водночас породжує й нові, насамперед пов'язані зі стандартизацією бібліографічної методики, уніфікацією подання бібліографічних відомостей та їх обміну електронними каналами, організацією та структуризацією цифрових баз даних. Нині найважливішою та найактуальнішою проблемою є уніфікація електронного формату бібліографічного запису, що потребу-

вало розроблення спеціального обмінного стандарту для книжкової торгівлі — ONIX International, перша версія якого вийшла в січні 2000 р. Його мета — стандартизація електронної форми бібліографічного опису для всіх суб'єктів книжкового ринку. ONIX International, розроблений спеціально для використання у книжковій торгівлі, повністю враховує її специфіку і в цьому сенсі є альтернативою міжнародному форматові UNIMARC, слугуючи засобом міжнародного обміну даними між національними бібліографічними агентствами та бібліотеками.

У стандарті визначено перелік полів опису (понад 200) і методику відправлення ONIX-повідомлення, що є згрупованим та взаємозв'язаним набором елементів XML-мовою, призначених для створення складних документів для інформаційного обміну. Для видавців і книгопродавців зміст повідомлення відіграє важливу роль, оскільки суттєво впливає на реалізацію видавничої продукції. Розробники стандарту намагалися якнайповніше відбити в повідомленні всі бібліографічні елементи й ті параметри, що характеризують такий особливий товар, як книга. Відповідно, між традиційних полів стандарт ONIX International містить такі, як сфера вебсайта продукту, сфера постачальника товару й відомостей про постачання, сфера ціни та податкової ставки, сфера відомостей про рух товару тощо.

У липні 2001 р. побачила світ друга, допрацьована версія стандарту ONIX Product International Standards, котрий використовують у видавничій і книготорговельній галузях Великої Британії, Франції та США. Розглядається питання про застосування стандарту в книжковій торгівлі Німеччини. ONIX Product International Standards успішно пройшов апробацію у книготорговельних підприємствах, що працюють в онлайн-режимі (Amazon, Barnes and Noble, Portadas). Як доводить світова практика, впровадження цього стандарту оптимізує процес поширення та обміну бібліографічною інформацією, мінімізує операційні витрати, що, зрештою, прискорить товарообіг і сприятиме зростанню прибутку.

Інша проблема, пов'язана зі стандартизацією бібліографічної методики, полягає в розробленні єдиних критеріїв структуризації бібліографічних масивів, тобто в розробленні єдиної міжнародної класифікаційної схеми, що дає змогу, спираючись на загальноприйняті принципи, організувати бібліографічні записи в тематичні розділи, рубрики, підрубрики тощо. У книжковій торгівлі кожної країни зазвичай використовують власну національну книготорговельну класифікаційну схему, що не лише враховує особливості видавничого репертуару, а й побудована на основі історичних традицій розміщення літератури у книгарнях і психології його сприйняття покупцями. І саме в галузі книготорговельної бібліографічної практики виявляється спадкоємність історичних традицій, що має видавничу й книготорговельну бібліографію кожної держави.

Список використаної літератури

1. *Книговедение*: Энциклопедический словарь / Редкол.: Н. М. Сикорский (гл. ред.) и др. — Москва : Сов. энциклопедия, 1982. — 664 с.
2. *Афонін О. В.* Українська книга в контексті світового книговидання / О. В. Афонін, М. І. Сенченко. — Київ : Кн. палата України, 2009. — 277 с.

3. Грузинова Л. Б. Иностранная библиография : учебное пособие / Л. Б. Грузинова — Москва : Мир книги, 1997. — 164 с.
4. Грузинова Л. Б. Библиография в зарубежных странах : конспект лекций / Л. Б. Грузинова, Н. Г. Каменская. — Москва : Изд-во МПИ, 1988. — 60 с.
5. Лисицына Н. А. Деятельность Библиографической секции ИФЛА в области международного профессионального сотрудничества / Н. А. Лисицына, И. Г. Хомякова // Культура и образование. — 2014. — № 10, окт. — Режим доступа: <http://vestnik-rzi.ru> (дата обращения: 01.03.2015). — Загл. с экрана.

Mykola Senchenko

Publishing and book trade bibliography in foreign countries

The article considers aspects of formation and characteristics of publishing and book trade bibliography in foreign countries. Its historical experience is diverse and specific due to national conditions, but even in this diversity, the general patterns and features inherent in the publishing and book trade bibliography of many countries are clear. On the example of the history of origin, development and modern practice of publishing and book bibliography of Great Britain, the USA, Germany and France we trace both national features and regularities of the historical way and modern structure of this kind of activity.

It is emphasized that bibliographic information about publishing products is the only possible form of presenting information about the product in the book trade. Management decisions, success of commercial enterprises, profit-making, etc. depend on the rules and principles on the basis of which bibliographic information is created and disseminated. The importance of modern bibliography enhances the widespread introduction of Internet technologies, their use in the sale of books and other publishing products, the organization of virtual bookstores and more.

Keywords: book trade bibliography; publishing bibliography; bibliography theory; history of book trade bibliography; book catalogs; foreign bibliography

References

1. Sikorskij N. M. (gl. red.). (1982). *Knigovedenie: Enciklopedicheskij slovar*. Moskva: Sov. enciklopediya.
2. Senchenko M. I. and Afonin O. V. (2009). *Ukrayinska kniga v konteksti svitovogo knigovidannya*. Kyiv: Kn. palata Ukrayini.
3. Gruzinova L. B. (1997). *Inostrannaya bibliografiya : uchebnoe posobie*. Moskva: Mir knigi.
4. Gruzinova L. B. and Kamenskaya N. G. (1988). *Bibliografiya v zarubezhnyh stranah : konspekt lekcij*. Moskva: Izd-vo MPI.
5. Lisicyna N. A. and Homyakova I. G. (2014). *Deyatelnost Bibliograficheskoy sekcii IFLA v oblasti mezhdunarodnogo professionalnogo sotrudnichestva*. *Kultura i obrazovanie*, 10, okt., [online]. Available at: <http://vestnik-rzi.ru> [Accessed 01.03.2015].

Надійшла до редакції 23 листопада 2020 року

УДК 655.4:015(477)"2019"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292).9-16

Лідія Очеретяна,

старший науковий співробітник відділу наукової підготовки державних бібліографічних покажчиків Книжкової палати України,
e-mail: litorpys@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5894-2955>

Книги України в дзеркалі державної бібліографії

(за матеріалами бази даних державної бібліографії "Літопис книг" за 2019 рік)

Система бібліографічної інформації Книжкової палати України, ґрунтуючись на надходженні обов'язкових примірників, всебічно охоплює різні види вітчизняної друкованої продукції та слугує вичерпною базою для створення її видання державних бібліографічних покажчиків. Найбільш значущим складником державної поточної бібліографії є "Літопис книг", що містить якнайповнішу бібліографічну інформацію про видані в Україні книги та брошури з усіх галузей знань: наукові, науково-популярні, навчальні, довідкові, релігійні, офіційні, суспільно-політичні, виробничо-практичні, літературно-художні й популярні видання для дітей та юнацтва тощо.

Сучасні тенденції розвитку книговидавничої галузі, науки й культури зумовлюють потребу бібліометричного аналізу бази даних державної бібліографії книжкових видань "Літопис книг". Пропонований аналітичний огляд висвітлює тематичний розподіл видань у базі даних за 2019 р., що містить 17 634 бібліографічні записи відповідно до класів УДК.

Проведено порівняльний аналіз кількості видань за розділами УДК з метою визначення тематичної спрямованості книговидавання в Україні 2019 р. відповідно до галузей наук. Під час аналізу виявлено, що більшість записів належать до класів 0, 3, 6 та 8 — 13 942 назви, або 79% загальної кількості видань 2019 р. — художні й літературознавчі твори та книги з питань освіти, юриспруденції, економіки, медицини, науки; решта розділів разом налічують менш як половину всіх записів бази даних — 21%, або 3692 записи.

Ключові слова: база даних; бібліографічна інформація; бібліометричний аналіз; дослідження; книги; брошури; неперіодичні видання

Мета дослідження: вивчення тематичної спрямованості книговидавання в Україні на основі аналізу кількості записів у базі даних (БД) "Літопис книг" за 2019 р. за класами та розділами УДК.

Методи дослідження: бібліометричний аналіз.

Об'єкт дослідження: база даних "Літопис книг" за 2019 р.

До БД "Літопис книг" за 2019 р. увійшло 17 634 бібліографічні записи [1—8; 15]. У пропонованому аналізі вивчено їх розподіл за галузями знань відповідно до

класів системи Універсальної десятикової класифікації (УДК) (діагр. 1, 2 і табл. 1—10).

У діагр. 1 наведено тематичний розподіл бібліографічних записів на книги та брошури за класами УДК у відсотках від загальної кількості записів:

- 0 Загальний клас — 1593 записи, або 9,03%;
- 1 Філософія. Психологія — 690 записів, або 3,91%;
- 2 Релігія. Теологія (богослов'я) — 473 записи, або 2,68%;
- 3 Суспільні науки — 3996 записів, або 22,66%, — за кількісним розподілом посідає друге місце;

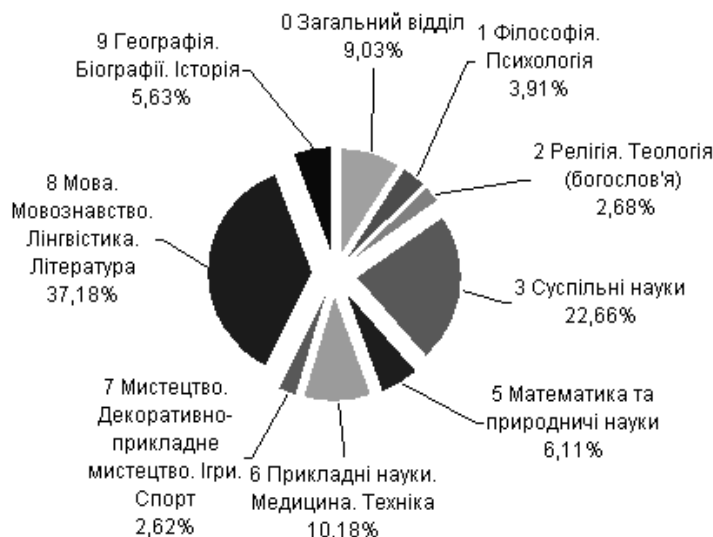
5 Математика та природничі науки — 1077 записів, або 6,11%;

6 Прикладні науки. Медицина. Техніка — 1796 записів, або 10,18%, — на третьому місці;

7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт — 462 записи, або 2,62%;

8 Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література — 6557 записів, або 37,18%, — на першому місці за кількістю опрацьованих видань;

9 Географія. Біографії. Історія — 990 записів, або 5,63%.

Діагр. 1. Розподіл книг та брошур за класами УДК

Результати бібліометричного аналізу бібліографічної інформації про книги та брошури в межах класів УДК наведено в табл. 1—10 (кількісний і відсотковий розподіл відповідно до загальної кількості записів у класі).

До класу 0 Загальний клас увійшли записи з питань науково-технічної інформації, бібліографії й бібліотечної справи, журналістики тощо. Поміж них вагому частину становлять видання розділів 00 Прологомена. Загальні

питання науки та культури — 732 назви, або 45,95%; 087.5 Публікації для молоді — 666 записів, або 41,81%, та 01 Бібліографія і бібліографічні покажчики. Каталоги — 95 записів, або 5,96%; найменше видань відображено в розділах 050 Серійні видання. Періодика та 09 Рукописи. Раритети і рідкісні книги — по 2 записи, або 0,13%. У табл. 1 наведено розподіл бібліографічних записів за розділами цього класу [9].

Таблиця 1

Розподіл книг та брошур за розділами УДК класу 0 Загальний клас

Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
00 Прологомена. Загальні питання науки та культури	732	45,95
01 Бібліографія і бібліографічні покажчики. Каталоги	95	5,96
02 Бібліотечна справа. Бібліотекознавство	18	1,13
030 Довідкові видання загального типу	4	0,25
050 Серійні видання. Періодика	2	0,13
06 Організації загального типу	31	1,95
07 Медіа. Засоби масової інформації (ЗМІ). Масова комунікація. Дослідження засобів масової інформації та комунікації	34	2,13
08 Видання змішаного змісту. Збірники	9	0,56
087.5 Публікації для молоді	666	41,81
09 Рукописи. Раритети і рідкісні книги	2	0,13
Усього	1 593	100

У табл. 2 подано результати аналізу тематичного розподілу публікацій розділу 00 Прологомена. Загальні питання науки та культури. У ньому переважають видання підрозділів 005 Управління. Менеджмент — 317 записів, або 43,31%; друге місце посідає підрозділ

004 Комп'ютерна наука і технологія. Застосування комп'ютера. Оброблення даних — 228 записів, або 31,16%; третє — підрозділ 001 Наука та знання загалом. Організація розумової праці — 149 записів, або 20,36%; найменше записів зафіксовано в підрозділі 002 Друж

загалом. Документація. Книги. Авторство та 007 Діяльність і організація. Загальна теорія комунікацій і управління (кібернетика) — по 3 записи, або 0,40%.

За кількістю записів у класі 1 *Філософія. Психологія* переважають видання з психології — 450 записів,

або 65,22%, та філософських наук — 166 записів, або 24,06%. Найменшу частку записів містить розділ 17 *Філософія моралі. Етика. Практична філософія* — 17 записів, або 2,46%. Тематичний розподіл у класі 1 *Філософія. Психологія* наведено в табл. 3.

Таблиця 2

**Розподіл книг та брошур за підрозділами УДК
розділу 00 Загальні питання науки та культури**

Назва підрозділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
001 Наука та знання загалом. Організація розумової праці	149	20,36
002 Друк загалом. Документація. Книги. Авторство	3	0,40
003 Системи письма і писемності	4	0,55
004 Комп'ютерна наука і технологія. Застосування комп'ютера. Оброблення даних	228	31,16
005 Управління. Менеджмент	317	43,31
006 Стандартизація та стандарти	11	1,50
007 Діяльність і організація. Загальна теорія комунікацій і управління (кібернетика)	3	0,40
008 Цивілізація. Культура. Прогрес	17	2,32
Усього	732	100

Таблиця 3

**Розподіл книг та брошур за розділами УДК
класу 1 Філософія. Психологія**

Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
1/14 Філософія	166	24,06
159.9 Психологія	450	65,22
16 Логіка. Епістемологія. Теорія пізнання. Методологія та логіка науки	57	8,26
17 Філософія моралі. Етика. Практична філософія	17	2,46
Усього	690	100

Клас 2 *Релігія. Теологія (богослов'я)* містить 473 записи, з них найбільшу кількість становлять видання, присвячені християнству, — 391 назва, або 82,66%, а найменшу — з питань релігій стародавнього світу — 1 запис, або 0,19%. Результати аналізу розподілу книг та брошур цієї тематики відображено в табл. 4.

Клас 3 *Суспільні науки* є одним із найбільших за обсягом — 3996 записів, його значну частину становлять книги з питань освіти, навчання та виховання — 1545 записів, або 38,66%; права — 930 записів, або

23,27%, та економіки — 712 записів, або 17,82%. Результати аналізу розподілу видань наведено в табл. 5.

У класі 5 *Математика та природничі науки* переважають видання з питань математики — 395 записів, або 37,23%, біологічних наук — 189 записів, або 17,55%, фізики — 156 записів, або 14,48%, та хімії — 113 записів, або 10,49%. У табл. 6 наведено результати аналізу розподілу книг та брошур за розділами УДК зазначеного класу [10].

Таблиця 4

**Розподіл книг та брошур за розділами УДК
класу 2 Релігія. Теологія (богослов'я)**

Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
2 Релігія. Теологія (богослов'я)	24	5,07
23 Релігії, які виникли на Індійському субконтиненті. Індійська релігія в широкому розумінні	12	2,54
24 Буддизм	2	0,42
25 Релігії стародавнього світу. Другорядні культури та релігії	1	0,19
26 Іудаїзм	4	0,85
27 Християнство	391	82,66
28 Іслам	18	3,81
29 Сучасні духовні рухи	21	4,46
Усього	473	100

Таблиця 5

Розподіл книг та брошур за розділами УДК класу 3 Суспільні науки

Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
30 Теорія, методологія та методи суспільних наук. Соціографія	44	1,10
31 Демографія. Соціологія. Статистика	190	4,75
32 Політика	188	4,70
33 Економіка. Економічні науки	712	17,82
34 Право. Юриспруденція	930	23,27
35 Державне адміністративне управління. Військова справа	246	6,16
36 Забезпечення духовних і матеріальних життєвих потреб	32	0,80
37 Освіта. Виховання. Навчання. Дозвілля	1 545	38,66
39 Етнографія. Звичаї. Традиції. Спосіб життя. Фольклор	109	2,74
Усього	3 996	100

Таблиця 6

Розподіл книг та брошур за розділами УДК класу 5 Математика та природничі науки

Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
502/504 Наука про навколишнє середовище. Енвіронментологія. Екологія	86	7,99
51 Математика	395	37,23
52 Астрономія. Астрофізика. Космічні дослідження. Геодезія	26	2,41
53 Фізика	156	14,48
54 Хімія. Кристалографія. Мінералогія	113	10,49
55 Геологія. Науки про Землю	51	4,74
56 Палеонтологія	7	0,10
57 Біологічні науки загалом	189	17,55
58 Ботаніка	26	2,41
59 Зоологія	28	2,60
Усього	1 077	100

У класі 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* відображено книги та брошури з питань технології різних галузей промисловості, роботи транспорту, сільського господарства, медицини, а також видання з практичного використання загальних законів фізики, хімії, біології для отримання необхідних для життя людини матеріалів і продуктів, використання природних багатств тощо [11—13]. За кількістю записів у

класі 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* переважають видання з питань медицини та охорони здоров'я — 613 записів, або 34,13%; інженерної справи та техніки — 413 записів, або 23,00%; сільського господарства — 237 записів, або 13,20%; найменша кількість назв — із питань біотехнології — 16 записів, або 0,89%. Результати аналізу тематичного розподілу класу 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* наведено в табл. 7.

Таблиця 7

Розподіл книг та брошур за розділами УДК класу 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка

Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
60 Біотехнологія	16	0,89
61 Медичні науки	613	34,13
62 Інженерна справа. Техніка загалом	413	23,00
63 Сільське господарство та суміжні науки. Лісове господарство. Землеробство. Тваринництво. Полювання. Мисливство. Рибне господарство	237	13,20
64 Домоведення. Домашнє господарство. Комунальне господарство. Служба побуту	118	6,57
65 Організація та управління підприємствами зв'язку, транспорту, торгівлі, поліграфії. Бухгалтерська справа, рахівництво. Зв'язок з громадськістю	236	13,14
66 Хімічна технологія. Хімічна промисловість і споріднені галузі	74	4,12
67/68 Різні галузі промисловості та ремесла. Легка промисловість загалом	67	3,73
69 Будівельна промисловість. Будівельні матеріали. Будівельно-монтажні роботи	22	1,22
Усього	1 796	100

У класі 7 *Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт* згруповано книги та брошури з питань архітектури, образотворчого мистецтва, музики, спорту тощо. Розділ 79 *Видовищні види мистецтва. Розваги. Ігри. Спорт* налічує 180 записів, або 39,59%; 73/76 *Образотворче мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво* — 104 записи, або 22,51%, а найменшу кількість назв містить розділ 77 *Фотографія, техніка кінематографії* — 3 записи, або 0,02%. У табл. 8 наведено результати аналізу розподілу книг та брошур за розділами УДК зазначеного класу [14].

Під час аналізу з'ясовано, що найбільше записів на книги та брошури — 6557 — припадає на клас 8 *Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література*.

Найбільшу частину класу 8 становлять бібліографічні записи на книги та брошури розділу 82 *Література. Літературознавство* — 5632 записи, або 85,89%, розділу 81 *Лінгвістика. Мовознавство. Мови* — 876 записів, що становить 13,36%. Незначною кількістю репрезентовано видання із загальних питань лінгвістики та літератури — 49 записів, або 0,75%. Результати аналізу розподілу видань наведено в табл. 9.

Таблиця 8

**Розподіл книг та брошур за розділами УДК
класу 7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт**

Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
7.01/.09 Теорія та філософія мистецтва, методи, періоди, стилі, способи представлення зображення	57	12,34
71 Планування у межах адміністративно-територіальних одиниць. Планування у міській та сільській місцевостях. Ландшафти, парки. Сади.	19	4,11
72 Архітектура	42	9,09
73/76 Образотворче мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво	104	22,51
77 Фотографія, техніка кінематографії та подібні процеси	3	0,02
78 Музика. Музичні інструменти	57	12,34
79 Видовищні види мистецтва. Розваги. Ігри. Спорт	180	39,59
Усього	462	100

Таблиця 9

**Розподіл книг та брошур за розділами УДК
класу 8 Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література**

Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
80 Загальні питання лінгвістики та літератури. Філологія	49	0,75
81 Лінгвістика. Мовознавство. Мови	876	13,36
82 Література. Літературознавство	5 632	85,89
Усього	6 557	100

Матеріали з питань археології, географічних, історичних наук тощо подано у класі 9 *Географія. Біографії. Історія*. Він охоплює 990 бібліографічних записів на книги та брошури, поміж яких найбільшу кількість становлять видання з історії — 621 запис,

або 62,72%. Видань із краєзнавства зафіксовано 164 записи, або 16,57%, із питань біографічних досліджень, генеалогії, геральдики (гербознавство) — 35 записів, або 3,54%. Тематичний розподіл записів у класі 9 *Географія. Біографії. Історія* наведено в табл. 10.

Таблиця 10

**Розподіл книг та брошур за розділами УДК
класу 9 Географія. Біографії. Історія**

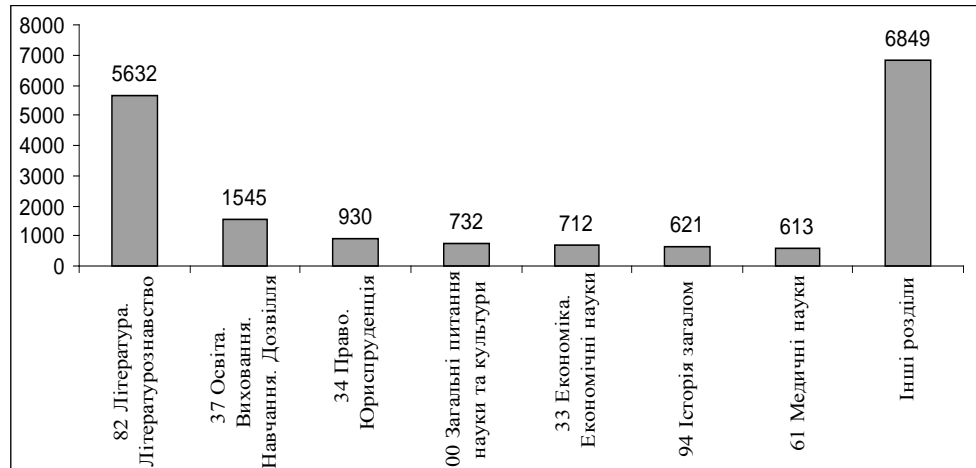
Назва розділу	К-сть записів	% заг. к-сті записів у класі
902/904 Археологія. Передісторія. Артефакти. Археологічні пам'ятки	24	2,42
908 Краєзнавство	164	16,57
91 Географія. Географічні дослідження Землі та окремих країн	87	8,79
92 Біографічні дослідження. Генеалогія. Геральдика (гербознавство). Прапори, стяги	35	3,54
930 Історична наука. Історіографія	59	5,96
94 Історія загалом	621	62,72
Усього	990	100

На підставі бібліометричного аналізу кількісних показників видань, опрацьованих у БД "Літопис книг" 2019 р. за розділами УДК, проведено порівняльний аналіз (діагр. 2).

Найбільшу кількість книг та брошур зафіксовано в розділі 82 *Література. Літературознавство* (5632 записи, або 31,93% загальної кількості). Друге місце посідає розділ 37 *Освіта. Виховання. Навчання. Дозвілля*

(1545 записів, або 8,76%), третє — розділ 34 *Право. Юриспруденція* (930 записів, або 5,27%), четверте — розділ 00 *Загальні питання науки та культури* (732 записи, або 4,15%), п'яте — 33 *Економіка. Економічні науки* (712 записів, або 4,03%), шосте — розділ 94 *Історія загалом* (621 запис, або 3,52%),

сьоме — розділ 61 *Медичні науки* (613 записів, або 3,47%). Зазначені розділи становлять понад половину всіх записів у БД "Літопис книг", що у відсотковому відношенні відповідає 61,16%, або 10 785 записам. Решта розділів разом налічують менш як половину всіх записів БД — 38,84%, або 6849 записів.

Діагр. 2. Кількісний розподіл книг та брошур за розділами

Висновки. У результаті проведеного аналізу державної бібліографічної бази даних книжкових видань (БД "Літопис книг") із застосуванням методу бібліометричного аналізу виявлено такий тематичний розподіл книжкових видань та брошур в Україні у 2019 р. за класами та розділами УДК, в яких зареєстровано найбільшу кількість видань:

— понад третину всіх записів БД становлять видання класу 8 *Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література* — 6557 записів, або 37,18%, — художні та літературознавчі твори;

— у класі 3 *Суспільні науки* (3996 записів, або 22,66%) значну частку становлять видання розділів: 37 *Освіта. Виховання. Навчання. Дозвілля* — 1545 записів, або 38,66%; 34 *Право. Юриспруденція* — 930 записів, або 23,27%; 33 *Економіка. Економічні науки* — 712 записів, або 17,82%;

— у класі 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* зареєстровано 1796 записів, або 10,18%, що

належать до таких розділів: 61 *Медичні науки* — 613 записів, або 34,13%; 62 *Інженерна справа. Техніка загалом* — 413 записів, або 23,00%; 63 *Сільське господарство та суміжні науки. Лісове господарство. Землеробство. Тваринництво. Полювання. Мисливство. Рибне господарство* — 237 записів, або 13,20%;

— у класі 0 *Загальний клас* зареєстровано 1593 записи, або 9,03%, найбільшу частку становлять видання розділу 00 *Пролегомена. Загальні питання науки та культури* — 732 записи, або 45,95%.

Отже, найбільша кількість записів належить до класів 0, 3, 6 та 8 — 13 942 записи, або 79% загальної кількості видань 2019 р., — художні й літературознавчі твори та книги з питань освіти, юриспруденції, економіки, медицини, науки, а решта розділів разом налічують менш як половину всіх записів бази даних — 21%, або 3692 записи.

Список використаної літератури

1. *Бібліографічний запис*. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1—2003, IDT) : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. — Чинний від 2007—07—01. — Київ : Держспоживстандарт України, 2007. — 47 с. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).
2. *Бібліографічний запис*. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.80—2000, IDT) : ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. — [Чинний від 2008—04—01]. — Київ : Держспоживстандарт України, 2009. — III, III, 7 с., вкл. обкл. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).
3. *Бібліографічний запис*. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами (ГОСТ 7.11—2004, MOD) : ДСТУ ГОСТ 7093:2009. — [Чинний від 2009—10—19]. — Київ : Держспоживстандарт України, 2009. — 82 с., вкл. обкл. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).
4. *Видання*. Основні види. Терміни та визначення понять : ДСТУ 3017:2015. — [На заміну ДСТУ 3017—95 ; чинний від 2016—07—01]. — Київ : УкрНДНЦ, 2016. — IV, 38 с.
5. *Використання* Універсальної десятикової класифікації при формуванні структури бібліографічних покажчиків : інструкція / [уклад.: О. М. Устіннікова, О. В. Ключніченко, М. Й. Ахвердова]. — Вид. 2-ге, випр. та допов. — Київ : Кн. палата України, 2019. — с. 43.
6. *Підготовка та редагування* бібліографічних посібників у виданнях : метод. рек. / [уклад.: П. М. Сенько, О. М. Устіннікова] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова". — Вид. 2-ге, без змін. — Київ : Кн. Палата України, 2017. — 66, [1] с. : табл.

7. *Про обов'язковий примірник документів : закон України від 9 квіт. 1999 р. № 595-XIV // Відомості Верховної Ради України.* — 1999. — № 22/23. — Ст. 199.
8. *Складання бібліографічного запису на книги та брошури для каталогів і картотек : метод. рек. / [уклад.: Л. В. Вербицька, О. М. Устіннікова] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова".* — 2-ге вид., випр. — Київ : Кн. палата України, 2017. — 63 с.
9. *Універсальна десяткова класифікація (УДК) : Основна таблиця. 0/3 Загальний клас. Філософія. Психологія. Релігія. Суспільні науки / [підгот.: М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова".* — 2-ге вид., виправл. і допов. — Київ : Кн. палата України ім. Івана Федорова, 2008. — 383 с.
10. *Універсальна десяткова класифікація (УДК) : Основна таблиця. 5 Математика та природничі науки. 60 Біотехнологія. 61 Медичні науки / [підгот.: М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова".* — 2-ге вид., виправл. і допов. — Київ : Кн. палата України ім. Івана Федорова, 2008. — 419 с.
11. *Універсальна десяткова класифікація (УДК) : Основна таблиця. 62 Машинобудування. Техніка в цілому / [підгот.: М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова".* — 2-ге вид., виправл. і допов. — Київ : Кн. палата України ім. Івана Федорова, 2008. — 303 с.
12. *Універсальна десяткова класифікація (УДК) : Основна таблиця. 63/65 Сільське, лісове, рибне та мисливське господарство. Комунально-побутове господарство. Організація виробництва, торгівлі, транспорту, зв'язку, поліграфії. Бухгалтерія. Реклама : [підгот.: М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова".* — 2-ге вид., виправл. і допов. — Київ : Кн. палата України, 2011. — 151 с.
13. *Універсальна десяткова класифікація (УДК) : Основна таблиця. 66/69 Хімічна технологія. Хімічна промисловість. Різні галузі промисловості та ремесла. Будівельна промисловість : [підгот.: М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова".* — 2-ге вид., виправл. і допов. — Київ : Кн. палата України, 2012. — 263 с.
14. *Універсальна десяткова класифікація (УДК) : Основна таблиця. 7/9 Мистецтво. Ігри. Спорт. Мовознавство. Художня література. Літературознавство. Географія. Історія : [підгот.: М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа "Кн. Палата України ім. Івана Федорова".* — 2-ге вид., виправл. і допов. — Київ : Кн. палата України, 2011. — 147 с.
15. *Універсальна десяткова класифікація. Структура, правила ведення та індексування (ГОСТ 7.90—2007, MOD) : ДСТУ 6096:2009.* — [Чинний від 2009—07—01]. — Київ : Держспоживстандарт України, 2009. — III, III, 21, [1] с. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).

Lydiia Ocheretiana

Books of Ukraine in the mirror of the state bibliography (according to materials of database of the state bibliography "Book Chronicle" 2019)

The system of bibliographic information of the Book Chamber of Ukraine, based on the receipt of mandatory copies of printed materials, comprehensively covers various types of domestic printed materials and serves as an exhaustive basis for the creation and publication of state bibliographic indexes. The most important component of the current state bibliography is the "Book Chronicle", which contains comprehensive bibliographic information about books and brochures published in Ukraine from all fields of knowledge: scientific, popular science, educational, reference, religious, official, socio-political, production and practical, literary, artistic and popular publications for children and youth, etc.

Current trends in the development of the publishing industry, science and culture necessitate bibliometric analysis of the database of the state bibliography of book editions "Book Chronicle". The proposed analytical review covers the thematic distribution of publications in the database for 2019, which contains 17 634 bibliographic records, according to UDC classes.

A comparative analysis of the number of publications by sections of the UDC in order to determine the thematic focus of book publishing in Ukraine in 2019 in accordance with the branches of science. The analysis revealed that most of the records belong to classes 0, 3, 6 and 8 — 13 942 titles, or 79% of the total number of publications in 2019 — works of art and literature and books on education, law, economics, medicine, science; the remaining sections together account for less than half of all database records — 21%, or 3692 records.

Keywords: *database; bibliographic information; bibliometric analysis; research; books; brochures; non-periodicals*

References

1. *Bibliografichnij zapis. Bibliografichnij opis. Zagalni vimogi ta pravila skladannya (GOST 7.1—2003, IDT) : DSTU GOST 7.1:2006.* (2007). Kyiv: Derzhspozhivstandart Ukrayini.
2. *Bibliografichnij zapis. Zagalovok. Zagalni vimogi ta pravila skladannya (GOST 7.80—2000, IDT) : DSTU GOST 7.80:2007.* (2009). Kyiv: Derzhspozhivstandart Ukrayini.
3. *Bibliografichnij zapis. Skorochennya sliv i slovospoluk, podanih inozemnimi yevropejskimi movami (GOST 7.11—2004, MOD) : DSTU GOST 7093:2009.* (2009). Kyiv: Derzhspozhivstandart Ukrayini.
4. *Vidannya. Osnovni vidi. Termini ta viznachennya ponyat : DSTU 3017:2015.* (2016). Kyiv: UkrNDNC.
5. *Ustinnikova O. M., Klyushnichenko O. V. and M. J. Ahverdova. [uklad.]. (2019). Viktorstannya Universalnoyi desyatkovoyi klasifikaciyi pri formuvanni strukturi bibliografichnih pokazhchikiv : instrukciya. Vid. 2-ge, vipr. ta dopov. Kyiv: Kn. palata Ukrayini.*
6. *Senko P. M. and O. M. Ustinnikova [uklad.]. (2017). Pidgotovka ta redaguvannya bibliografichnih posibnikiv u vidannyah : metod. rek. Vid. 2-ge, bez zmin. Kyiv: Kn. Palata Ukrayini.*
7. *Pro obov'yazkovij primirnik dokumentiv : zakon Ukrayini vid 9 kvit. 1999 r. № 595-XIV. (1999). Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini, 22/23, st. 199.*
8. *Verbicka L. V. and O. M. Ustinnikova [uklad.]. (2017). Skladannya bibliografichnogo zapisu na knigi ta broshuri dlya katalogiv i kartotek : metod. rek. 2-ge vid., vipr. Kyiv: Kn. palata Ukrayini.*

9. Ahverdova M. J. ta in. [pidgot.]. (2008). *Universalna desyatkova klasifikaciya (UDK) : Osnovna tablitsya. 0/3 Zagalnij klas. Filosofiya. Psihologiya. Religiya. Suspilni nauki. 2-ge vid., vipravl. i dopov.* Kyiv: Kn. palata Ukraini im. Ivana Fedorova.
10. Ahverdova M. J. ta in. [pidgot.]. (2008). *Universalna desyatkova klasifikaciya (UDK) : Osnovna tablitsya. 5 Matematika ta prirodnichi nauki. 60 Biotehnologiya. 61 Medichni nauki. 2-ge vid., vipravl. i dopov.* Kyiv: Kn. palata Ukraini im. Ivana Fedorova.
11. Ahverdova M. J. ta in. [pidgot.]. (2008). *Universalna desyatkova klasifikaciya (UDK) : Osnovna tablitsya. 62 Mashinobuduvannya. Tehnika v cilomu. 2-ge vid., vipravl. i dopov.* Kyiv: Kn. palata Ukraini im. Ivana Fedorova.
12. Ahverdova M. J. ta in. [pidgot.]. (2011). *Universalna desyatkova klasifikaciya (UDK) : Osnovna tablitsya. 63/65 Silske, lisove, ribne ta mislivske gospodarstvo. Komunalno-pobutove gospodarstvo. Organizaciya virobnictva, torgivli, transportu, зв'язку, poligrafii. Buhgalteriya. Reklama. 2-ge vid., vipravl. i dopov.* Kyiv: Kn. palata Ukraini.
13. Ahverdova M. J. ta in. [pidgot.]. (2012). *Universalna desyatkova klasifikaciya (UDK) : Osnovna tablitsya. 66/69 Himichna tehnologiya. Himichna promislovist. Rizni galuzi promislovosti ta remesla. Budivelnja promislovist. 2-ge vid., vipravl. i dopov.* Kyiv: Kn. palata Ukraini.
14. Ahverdova M. J. ta in. [pidgot.]. (2011). *Universalna desyatkova klasifikaciya (UDK) : Osnovna tablitsya. 7/9 Mistectvo. Iгри. Sport. Movoznavstvo. Hudozhnya literatura. Literaturoznavstvo. Geografiya. Istoriya. 2-ge vid., vipravl. i dopov.* Kyiv: Kn. palata Ukraini.
15. *Universalna desyatkova klasifikaciya. Struktura, pravila vedennya ta indeksuvannya (GOST 7.90—2007, MOD) : DSTU 6096:2009.* (2009). Kyiv: Derzhspozhivstandart Ukraini.

Надійшла до редакції 16 листопада 2020 року

УДК 655.3.06:025-028.27]:006.032ISBN[(477)](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292).16-22

Ірина Погореловська,
завідувач відділу Міжнародної системи
стандартної нумерації книг (ISBN)
Книжкової палати України,
e-mail: isbn@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7530-7646>

Електронні видання в координатах системи ISBN

У статті визначено загальні тенденції й перспективи розвитку електронного книговидання у світі та Україні, розглянуто порядок надання ISBN електронним виданням.

Зауважено, що електронне книговидання демонструє високий рівень інноваційного розвитку. Моніторинг вітчизняних неперіодичних електронних видань та результати аналізу документного потоку обов'язкових примірників видань, що надходять до Книжкової палати України відповідно до чинного законодавства, свідчать про те, що в процесі оформлення видань у видавців виникають труднощі з правильним трактуванням окремих положень чинних правових і нормативних документів. Часто видавці надають ISBN електронним виданням неправильно. Подано рекомендації щодо ідентифікації неперіодичних електронних видань у системі ISBN та наведено приклади.

Окреслено проблеми, що виникають в учасників вітчизняного книжкового ринку щодо електронних видань; наголошено на важливості дотримання вимог правових та нормативних документів із видавничої справи, зокрема стосовно оформлення вихідних відомостей, адже видання, випущене відповідно до чинних національних стандартів, має значно вищі шанси швидко знайти шлях до цільової аудиторії.

Ключові слова: електронне книговидання; електронне видання; аудіовидання; вихідні відомості; цифрова дистрибуція; Міжнародна система стандартної нумерації книг; ISBN

Постановка проблеми. Початок 2020 р. ознаменувався зусиллями міжнародної спільноти стримати поширення пандемії COVID-19. Світ перевернувся. Звичний уклад життя кардинально змінився. Весною ООН у своїй доповіді закликала всі країни починати будувати нову економіку, оскільки вороття до старої моделі вже немає [1]. Йдеться про прискорений перехід до цифрової економіки, щодо якої Конференція ООН із торгівлі та розвитку (UNCTAD) виокремлює три (всього їх шість) основні тренди цифровізації, а саме: дистанційну роботу та використання технологій зв'язку; негативний вплив на окремі цифрові платформи (подорожі, туризм); зміну звичок споживачів [2].

А втім, усе має два боки. По всьому світу, на тлі глибоко "просвіщеного" ритейлу, що продовжує вдаряти по низці економічних галузей, спостерігається різке зростання онлайн-продажів. Не минуло це й книжкову галузь, що глобально втратила на продажах офлайн, однак намагається компенсувати негативні наслідки завдяки онлайн. Добре, що свого часу розумні люди

придумали інтернет, мобільний зв'язок, гугл, соціальні мережі та ще купу корисних речей, врятувавши від безмовності та бездіяльності цей світ загалом і книговидання зокрема. До слова, внаслідок суттєвого зростання онлайн-замовлень навесні Amazon збільшив штат працівників на 75 тис. осіб [3]. Зафіксовано суттєве підвищення активності користувачів стрімінгових сервісів. Попри всі випробування книжкова галузь еволюціонує.

Сьогодні більшість видань, наявних на світовому книжковому ринку, виходять у друкованому форматі, проте кількість їхніх електронних аналогів та розмаїття самостійних електронних видань, випущених у різних електронних та аудіоформатах, щорічно зростає. Аудіокниги вже вибули з розряду "нішевих" видань і наразі демонструють позитивну динаміку продажів й активне формування окремого ринку. За оцінками міжнародної мережі Deloitte, 2020 р. обсяг світового ринку аудіокниг зросте на 25% — до 3,5 млрд дол. [4]. Відбувається повсюдне становлення розвинутої інфраструктури електронного книго-

видання та цифрової дистрибуції. Не оминув цей процес і Україну, однак внаслідок перманентної дії низки політичних та економічних чинників, він здійснюється значно повільніше, ніж у провідних країнах світу.

Нині головне — психологічна готовність усіх учасників книжкового ринку нашої держави до функціонування в надскладних COVID-реаліях, до інновацій у книговидаванні та успішності їхнього впровадження в бізнес-моделі й маркетингові стратегії, ефективного використання всієї палітри інструментів інтернету для популяризації електронних видань на території України та поза її межами. На шляху розбудови вітчизняного ринку електронних видань вбачаємо вкрай важливою наявність в українського видавця високого професійного та правового рівня, однак практика демонструє протилежні результати.

Моніторинг вітчизняних неперіодичних електронних видань та результати аналізу документного потоку обов'язкових примірників друкованої продукції, що надходить до Книжкової палати України відповідно до чинного законодавства, свідчать про те, що в процесі оформлення видань у суб'єктів видавничої справи виникають труднощі з правильним трактуванням окремих положень чинних правових і нормативних документів, зокрема в частині ідентифікації неперіодичних електронних видань у системі ISBN.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Сьогорні тема електронних видань, у тому числі й звукових, є актуальною й широко вивчається багатьма міжнародними та вітчизняними фахівцями книговидавничої галузі. Аналіз аспектів державної політики та механізмів державного управління у видавничій справі здійснювали О. Афанасенко, О. Афонін, К. Індутна, Б. Ленський, А. Мураховський, М. Сенченко, М. Тимошик та інші.

Наукові розвідки щодо феномену та природи електронних видань, а також їхньої ролі у становленні сучасних соціальних комунікацій і формуванні комунікаційного простору відображено в працях К. Афанасєвої, С. Водолазкої, М. Женченко, Т. Киричок, В. Маркової, В. Теремка, Н. Фіголь. Питання щодо професійного рівня редакторської підготовки вітчизняних видавців та якості видавничого оформлення видань багатоаспектно висвітлено в публікаціях Н. Зелінської, В. Різуна, Е. Огар, Н. Черниш, Г. Плиси, Я. Приходи, А. Фідельської. Авторка пропонованої статті розглядає важливу роль Міжнародної системи стандартної нумерації книг (ISBN) в ідентифікації електронних видань та в управлінні їхнім потоком у цифровому середовищі.

Метою статті є визначення загальних тенденцій і перспектив розвитку електронного книговидавання у світі та Україні, розгляд способів ідентифікації різних видів електронних видань, зокрема звукових (аудіо-видань), у межах Міжнародної системи стандартної нумерації книг, що є одним з основних інструментів для їхнього безперешкодного розповсюдження дистрибуційними каналами та через книготорговельні мережі.

Джерельну базу дослідження становлять результати моніторингу та аналізу використання ISBNs користувачами, документний потік обов'язкових примірників видань, що надійшли до Книжкової палати України відповідно до чинного законодавства впродовж поточ-

ного року, електронна довідково-інформаційна база даних користувачів систем ISBN/ISMN, законодавчі та нормативні документи у сфері видавничої справи, наукові статті й звіти, інші інформаційні джерела.

Вибір методів, що використовувалися в процесі наукового дослідження з означеної теми, зумовлено фактичним матеріалом, проблематикою та його метою. На першому етапі дослідження застосовувалися первинні методи: збирання інформації, спостереження, а на другому — аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі електронне книговидавання є інноваційною галуззю книжкової індустрії, про що свідчать тенденції розвитку світового книжкового ринку. Попри той факт, що останніми роками темпи зростання електронного книговидавання в країнах, що є лідерами електронного книговидавання, дещо уповільнилися (через підвищення цін на електронні видання), їхня частка у світовому книговидаванні продовжує залишатися доволі великою [5].

На думку науковця М. Женченко, "формуючи цінову стратегію продажу електронних версій друкованих видань" (наприклад, електронне видання випущене в різних форматах або у повній та скороченій версії), "видавці мають враховувати готовність покупців платити меншу ціну за електронне видання, ніж за друковане, оскільки у свідомості споживача ціна книги асоціюється з її фізичними характеристиками" [6]. У світі наявно кілька моделей ціноутворення щодо електронних видань. Перша — ціна електронного видання має бути нижчою за ціну друкованого аналога (аргументи — видавець не витрачається на папір та поліграфічні послуги), друга — ціна друкованого видання та його електронного аналога (версії) однакова (аргумент — твір є інтелектуальною власністю, що має свою високу ціну, і це головне. Споживач просто купує видання на тому носії, на якому йому зручно читати цей твір або ним користуватися, наприклад, словники). Перша модель притаманна США, а друга — Німеччині. Є ще й третя модель — ціна електронного видання може бути вищою за ціну його друкованого аналога. Йдеться про звукове електронне видання (аудіо-видання). У цьому випадку висока ціна ґрунтується на витратах з якісного звукозапису в студії та гонорару особі, яка начитує текст. Зрозуміло, що видання, озвучене світовою знаменитістю, наприклад, Глоном Маском або Мадонною, й коштуватиме відповідно. Ціна на таку аудіокнижку може добігати 30—40 дол.

"Оптимальною ціною стратегією для видавців, — продовжує свою думку М. Женченко, — вбачається пошук "золотої" середини між справжньою собівартістю електронного видання та купівельною спроможністю читачів й їхнім бажанням платити за електронний контент. Заради цього потрібно, з одного боку, виховувати в суспільстві культуру оплати інтелектуальної власності в електронному форматі, а з іншого — лобювати на державному рівні законодавчі акти, які дозволять зменшити ціну електронних видань, адже "книга є книгою незалежно від форми" [6]. Авторка пропонованої наукової статті повністю поділяє думку М. Женченко, оскільки з огляду на міжнародну та національну прак-

тики, а також українські політичні та економічні реалії зазначена модель ціноутворення щодо електронних видань підходить вітчизняним видавцям якнайкраще.

Нині лідерами електронного книговидання у світі є США, Велика Британія, Китай, Німеччина та Франція. Постійне підвищення числа інтернет-користувачів, збільшення кількості мобільних пристроїв із доступом в інтернет, здешевлення трафіку, зокрема й мобільного, сприятливо позначається на розширенні електронного книжкового простору [5].

Несподіваним констативним явищем світового ринку книговидання стала аудіокнига, покликана виконувати важливі бізнесові й просвітницькі функції [7]. Найбільшим ринком аудіокниг у світі є США. За прогнозами, 2020 р. обсяг американського ринку аудіокниг становив приблизно 1,5 млрд дол. і найближчими роками зростатиме доволі стабільними темпами. На другому місці — китайський ринок, прибуток якого 2020 р., ймовірно, становитиме майже 1 млрд дол., у порівнянні з 450 млн дол. 2017 р. [4].

Темпи успішного розвитку вітчизняного ринку електронних видань залежать від багатьох чинників: ефективної державної економічної та інформаційної політики, наявності сучасної нормативно-правової й матеріально-технічної бази книговидання, розширення ліцензійного репертуару електронних видань, рівня професійної та правової культури суб'єктів видавничої справи, інформаційного забезпечення книжкового ринку, правової культури споживачів [8].

Основоположним національним стандартом, який мають використовувати видавці, оформлюючи вихідні відомості у виданнях, є ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості" [9].

Основним національним стандартом, який мають використовувати видавці, оформлюючи вихідні відомості в електронних виданнях, є ДСТУ 7157:2010 "Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості". Стандарт визначає основні види електронних видань, склад і розміщення в них вихідних відомостей [10].

Відповідно до п. 3.5. ДСТУ 7157, "електронне видання" — це електронний документ, який пройшов редакційно-видавничу опрацювання, має вихідні відомості та призначений для розповсюдження в незмінному вигляді". У наукових працях наявні різноманітні й часто суперечливі підходи до визначення понять "електронне видання" та "електронна книга". У національному стандарті ДСТУ 3017:2015 "Видання. Основні види. Терміни та визначення понять" (чинний від 01.07.2016) електронне видання визначено як "документ, інформацію в якому подано у форматі електронних даних і для використання якого потрібні засоби обчислювальної техніки" [10].

У національному стандарті види електронних видань класифіковано за сімома ознаками. Так, **за наявністю друкованого еквівалента** слід розрізняти електронний аналог (копію чи версію) друкованого видання та самостійне електронне видання. **За природою основної інформації** електронні видання поділяють на текстове (символьне); образотворче; звукове (аудіовидання); програмний продукт; мультимедійне. **За техно-**

логією використання електронне видання може бути локальним (режим локального доступу), мережевим (режим віддаленого доступу) або комбінованого використання (призначене як для локального, так і для мережевого використання). **За характером взаємодії з користувачем** електронне видання може бути детермінованим (параметри, зміст та спосіб взаємодії з ним визначені видавцем і не можуть бути змінені користувачем) чи недетермінованим, тобто інтерактивним (параметри, зміст і спосіб взаємодії з ним визначає сам користувач за алгоритмом, заданим видавцем) [10].

Відповідно до п. 5.2.1 ДСТУ 7157, одним з обов'язкових елементів вихідних відомостей електронного видання є Міжнародний стандартний номер книги (ISBN) [11]. У 2020 р. Книжковою палатою України підготовлено нову редакцію ДСТУ 3814___ "Інформація та документація. Видання. Міжнародна стандартна нумерація книг" (на основі перегляду ДСТУ 3814:2013).

В основу успішного функціонування системи ISBN покладено принцип унікальної нумерації кожного окремого видання, що уможливує його однозначну ідентифікацію в базах даних для книжкової торгівлі, під час проведення моніторингу продажів, електронних транзакцій та у випадку, коли одне й те саме електронне видання в різних форматах розповсюджується через один канал збуту [8]. Згідно з положеннями стандарту ДСТУ 3814:2013 "Інформація та документація. Видання. Міжнародна стандартна нумерація книг", кожному виданню, незалежно від носія, що розповсюджується самостійно, надають власний ISBN [12].

Свого часу, у зв'язку з появою та розвитком інтернету, створенням і швидким розповсюдженням електронних видань у світі для системи ISBN виникла реальна загроза ефективного функціонування в нових реаліях, оскільки видавці часто надавали один і той самий ISBN як друкованому виданню, так і його електронному аналогу. Це призводило до плутанини в системі книгорозповсюдження, помилок при обробленні замовлень, проведенні моніторингу продажів, опрацюванні статистичних даних, управлінні правами та запасами видавничої продукції, здійсненні інформаційного пошуку тощо [8].

З метою розв'язання зазначених проблем Міжнародне агентство ISBN для національних агентств ISBN країн-учасниць розробило рекомендації щодо правильного ідентифікування електронних видань у системі ISBN. Враховуючи важливість цієї інформації для учасників книжкового ринку України та у зв'язку з набуттям чинності від 01.07.2010. ДСТУ 7157, фахівці Книжкової палати України переглянули Інструкцію про порядок надання Міжнародного стандартного номера книги (ISBN) в Україні та доповнили пунктами щодо ідентифікації неперіодичних електронних видань. Упродовж наступних років Інструкцію неодноразово переглядали (остання редакція — 2020 р.).

Відповідно до п. 3.2 означеної Інструкції, крім друкованих видань, ISBN також надають електронним виданням, а саме: електронному аналогу (копії, версії) друкованого видання, самостійному електронному виданню, зокрема програмним продуктам навчального

та інструктивного характеру (наприклад, автоматизованої системи тренінгу)¹, а також:

- кожному самостійному тому (частині) багатомного та серійного електронного видання;
- звуковим електронним виданням (аудіо-виданням)² на фізичному носії чи доступним для завантаження через інтернет або стрімінговий сервіс;
- мультимедійним електронним виданням;
- оцифрованим примірникам друкованих видань, доступним у ланцюзі постачання;
- слайдам, фільмам і відеофільмам, що розповсюджуються як навчальні чи виробничо-практичні посібники на фізичному носії або доступним для завантаження через інтернет чи стрімінговий сервіс;
- електронним виданням на фізичних носіях (машиночитних стрічках, дискетах чи компакт-дискетах) або доступним для завантаження через інтернет чи стрімінговий сервіс;
- мікроформам (мікрофільмам, мікрофішам);
- кожному компоненту комбінованого видання (до друкованого тексту додано аудіо- чи відео-записи на будь-яких фізичних носіях);
- книжковим застосункам для мобільних пристроїв, якщо вони є виданнями монографічного характеру, доступними для широкого загалу (можуть містити картинки, рухомі зображення та звук);
- виданням для читання особами з вадами зору.

ISBN надають окремим компонентам пакету курсу, випущеному в друкованому або електронному форматі, якщо вони розповсюджуються окремо та підлягають ідентифікації в системі ISBN. Пакет курсу являє собою компіляцію (може містити уривки з книг, журнальні статті, матеріали для вчителя, мультимедійні матеріали тощо). Якщо пакет курсу призначений виключно окремому кінцевому споживачеві, то надавати йому ISBN не потрібно. Однак якщо пакет курсу розповсюджується, наприклад, через книгарні коледжів та ЗВО, то йому потрібно присвоїти ISBN.

Власний ISBN, відповідно до п. 3.3 зазначеної Інструкції, надають і кожному виданню, що має однаковий зміст, але різні якісні чи формальні ознаки, зокрема:

- друкованому виданню та його електронному аналогу в різних форматах, наприклад:

ISBN 978-966-577-001-2 (палітурка)
 ISBN 978-966-577-002-0 (обкладинка)
 ISBN 978-966-577-003-2 (PDF)
 ISBN 978-966-577-004-3 (EPUB)

Якщо видання, випущене в кожному з цих форматів, розповсюджується окремо, то у вихідних відомостях кожної з цих версій потрібно подати повний перелік наданих їм ISBN із зазначенням у дужках аббревіатур форматів. Повний перелік ISBN наводять як у друкованому виданні, так і в електронних аналогах;

- кожній версії одного й того самого електронного видання зі змінами, наприклад:

ISBN 978-966-97385-0-3 (PDF, повна версія)
 ISBN 978-966-97385-1-2 (PDF, скорочена версія);

- друкованому виданню та його різним електронним версіям в аудіоформаті, наприклад:

ISBN 978-966-7905-21-5 (палітурка)
 ISBN 978-966-7905-22-7 (mp3, фізичний носій)
 ISBN 978-966-7905-22-7 (mp4, доступне для завантаження через інтернет або стрімінговий сервіс)

Відповідно до п. 3.5 Інструкції **Міжнародна стандартна нумерація в системі ISBN не поширюється на такі види електронних документів і ресурсів:** електронні дошки оголошень; інтерактивні бази даних; вебсайти; серіальні електронні видання; маркетингові та рекламні матеріали, віджети; особисті документи (резюме чи особиста справа); електронну кореспонденцію; пошукові машини; ігри; розклади, щоденники, журнали; слайди, фільми та відеофільми, що не є навчальними або виробничо-практичними посібниками; програмні продукти (крім навчального та інструктивного характеру); індивідуальні чи персоналізовані книги, не призначені для широкого доступу; ваучери з ліцензійними ключами для доступу до електронних видань монографічного характеру в інтернеті.

Зазвичай кінцевому споживачеві важливо знати: 1) чи підтримується формат необхідного йому електронного видання тим спеціальним пристроєм для читання або програмним забезпеченням, якими він користується; 2) що з цим електронним виданням він може зробити ("скопіювати", "роздрукувати", "поділитися", "голосове відтворення тексту" тощо). Здебільшого це визначається комбінацією формату електронного видання (наприклад, EPUB, PDF) та налаштувань технічного засобу захисту авторських прав (DRM), що за різних комбінацій потребують надання електронному виданню окремих ISBN. Це допомагає постачальнику швидко доставити кінцевому споживачеві необхідну версію електронного видання.

Нижче подано рекомендації щодо ідентифікації неперіодичних електронних видань у системі ISBN та наведено приклади:

1. Електронному виданню, випущеному в різних форматах (наприклад, EPUB, PDF та інших), що розповсюджується окремо, надають різні ISBN. Електронному виданню, яке випускають у новій версії формату (наприклад, EPUB2 → EPUB3), окремий ISBN надають у тому випадку, якщо обидва видання (EPUB2 та EPUB3) є доступними одночасно, а ритейлерам та споживачам потрібно їх розрізняти.

2. Якщо електронне видання випущено у двох різних форматах, однак для продажу видавець об'єднав обидві версії цього видання в один видавничий продукт, то такому продукту надають один ISBN.

3. Якщо пропрієтарний формат або певний тип DRM використовують для того, щоб "прив'язати" версію електронного видання до спеціальної платформи, девайса чи програмного забезпечення (reading system), то кожній з цих версій надають окремий ISBN.

З одного боку, якщо електронні видання постачає ритейлер, котрий є єдиним розповсюдженцем електронних видань в пропрієтарному форматі, й придбати

¹ Докладну інформацію щодо ідентифікації програмного продукту подано в Інструкції про надання Міжнародного стандартного номера книги (ISBN) в Україні.

² Термін "аудіокнига" в чинних нормативно-правових документах не вживається.

їх можна виключно через його платформи (наприклад, Amazon Kindle, Apple i-books), і цей ритейлер не потребує ISBN, то в цьому випадку ISBN усім версіям електронного видання можна не надавати. З іншого боку, наявність ISBN може бути корисною для ритейлера, оскільки допоможе йому відстежити продажі версій цього видання або розмістити їх у сторонніх базах даних електронних видань. У цьому випадку кожній версії електронного видання потрібно надати окремий ISBN.

4. Якщо електронне видання у версіях з різними обмеженнями щодо його використання доступне в ланцюзі постачання, то незалежно від того, пропонується воно видавцем чи постачальником, кожній версії цього видання надають окремий ISBN.

5. Якщо обмеження щодо використання електронного видання визначають під час транзакції між постачальником і споживачем (наприклад, останньому пропонується послуга, котра дає змогу вибрати з широкого спектра обмежень щодо використання видання те, що йому потрібно), то замовленій у такий спосіб версії електронного видання окремий ISBN не надають.

Приклад 1. Видавець випускає дві версії одного й того самого електронного видання у форматі EPUB із різними обмеженнями щодо його використання й розповсюджує їх у ланцюзі постачання через різних посередників. У цьому випадку кожній із версій електронного видання надають окремий ISBN:

ISBN 978-966-359-001-7 (PDF, Adobe ADEPT DRM, дозвіл на перегляд та створення двох електронних копій)

ISBN 978-966-359-002-9 (PDF, Adobe ADEPT DRM, дозвіл на перегляд та роздрук однієї паперової копії).

Приклад 2. Видавець створює файл у форматі EPUB і передає його постачальнику, який встановлює два різні набори налаштувань обмежень щодо його використання та робить обидві версії доступними як два різних продукти. У цьому випадку кожній із версій електронного видання надають окремий ISBN (ISBN може бути наданий видавцем або постачальником, якщо цього не зробив видавець).

Приклад 3. Постачальник надає споживачеві можливість придбати електронне видання та самому вибрати, який тип DRM у ньому встановити. В цьому разі не потрібно надавати різні ISBN, оскільки немає двозначності в діалозі між постачальником і споживачем.

Приклад 4. Видавець випускає електронне видання, одна версія якого, на відміну від іншої, збагачена текстовим описом до кожної ілюстрації. У такому випадку кожній із версій надають унікальний ISBN для того, щоб поінформувати споживачів про відмінності.

Приклад 5. Видавець у ланцюзі постачання пропонує споживачам електронні видання із задалегідь визначеними варіантами обмежень щодо їх використання (наприклад, одну версію можна роздрукувати, а іншу — ні). Кожна з цих версій вважається окремим виданням, що потребує окремого ISBN.

Приклад 6. Видавець пропонує широкий діапазон варіантів (наприклад, коли різні налаштування обмежень щодо використання електронного видання можуть бути обрані з розширеного меню чи системи відбору). В такому випадку не потрібно надавати окремі

ISBN кожній комбінації налаштувань, оскільки вважається, що таке видання виготовлено на замовлення.

6. Якщо видавці користуються послугами посередників для створення електронних видань у різних форматах, то вони зобов'язані надати посередникам окремі ISBN для ідентифікації кожного формату.

7. Якщо книга оцифрована бібліотекою чи іншою організацією та цифрова версія стала доступною для широкого загалу, то її слід вважати новим виданням, якому потрібно надати ISBN, незалежно від того, стягується плата за доступ до нього чи ні.

ISBN в електронному виданні подають за формою, визначеною в ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості" та п. 7 Інструкції про порядок надання міжнародного стандартного номера книги (ISBN) в Україні, а саме:

— ISBN розміщують на титульному екрані електронного видання або його еквіваленті (наприклад, екрані, на якому зазначено, коли вперше було надано доступ до видання, та/або екрані, який містить відомості про авторські права);

— ISBN розміщують на ярлику (етикетці), прикріпленому до фізичного носія, на якому випущено видання (касети, дискети, компакт-диска, USB-накопичувача або DVD чи Blu-ray диска), та пакованні;

— ISBN розміщують у вступних титрах слайдів, фільмів, відеофільмів, що розповсюджуються як навчальні та виробничо-практичні посібники;

— ISBN розміщують на кадрі мікроформи, що містить прізвище автора твору та його назву й повторюють на будь-якому пакованні мікроформи;

— якщо неможливо розмістити ISBN на титульному екрані чи ярлику (етикетці), прикріпленому до фізичного носія, на якому випущено видання, то ISBN розміщують у нижній частині звороту будь-якого постійного пакування цього фізичного носія;

— ISBN у вигляді штрихового коду символіки EAN-13 розміщують у нижньому правому кватраті пакування з урахуванням відповідних зон стабілізації навколо штрихової позначки. Штриховодову позначку не варто розміщувати ближче, ніж 8 мм або далі, ніж 102 мм від будь-якого краю пакування;

— вимоги до побудови штрихової позначки, загальні технічні вимоги та методи контролю щодо якості її друку визначено чинними національними стандартами та допоміжними інструкціями [11].

Висновки. Проблеми, що виникають в учасників вітчизняного книжкового ринку щодо електронних видань, це насамперед: широкомасштабне піратство в інтернеті; низький рівень платоспроможності та правової культури споживачів; низька монетизація електронних видань; низький рівень інформаційного забезпечення вітчизняного книжкового ринку; несумісність форматів електронних видань з електронними пристроями для їхнього читання; низький рівень ефективності сучасних технічних засобів захисту електронних видань від несанкціонованого доступу та копіювання; відсутність повного державного обліку електронних видань, а також проблеми, пов'язані з підготовкою електронних видань до випуску [12].

Сучасні новоутворені видавці часто навіть не замислюються над тим, наскільки важливо дотримуватися в роботі вимог правових і нормативних документів із видавничої справи, зокрема щодо оформлення вихідних відомостей, вважаючи це зайвими забаганками з боку держави. При цьому останні не розуміють, що видання, випущене відповідно до чинних національних стандартів, має значно вищі шанси швидко знайти шлях до цільової аудиторії та не заблукати в книжковому океані. Видання, випущене у світ з інформаційними "прогалинами" у вихідних відомостях, ускладнює споживачам процес пошуку та користування ним, унеможливує здійснення його державної реєстрації та ведення статистичного обліку Книжковою палатою України тощо.

Відповідно до п. 5.2.1 ДСТУ 7157, одним з обов'язкових елементів вихідних відомостей

електронного видання є Міжнародний стандартний номер книги (ISBN).

Недотримання видавцями рекомендацій Міжнародного агентства ISBN та положень Інструкції про порядок надання ISBN в Україні стосовно ідентифікації електронних видань призводить до плутанини в автоматизованих інформаційних системах як на національному, так і міжнародному рівнях, тим самим створюючи перешкоди всім учасникам книжкового простору України та поза її межами.

Основний принцип ідентифікації електронних видань полягає в тому, що неперіодичним виданням завжди надають різні ISBN, якщо цього потребує хтось з учасників ланцюга постачання, де величезна кількість видань є доступною одночасно.

Важливо пам'ятати, що різні ISBN потрібні для того, щоб запобігти будь-якій двозначності.

Список використаної літератури

1. *Climate Change and COVID-19: UN urges nations to "recover better"* // United Nations Official Website. — Mode of access: <https://www.un.org/ru/coronavirus/un-urges-countries-build-back-better>. — Title from the screen.
2. *Digital Economy Report 2019* // UNCTAD Official Website. — Mode of access: <https://unctad.org>. — Title from the screen.
3. *Amazon to hire 75 000 more workers as demand rises due to coronavirus* // CNBC Official Website. — Mode of access: <https://www.cnbc.com/2020/04/13/amazon-hiring-75000-more-workers-as-demand-rises-due-to-coronavirus.html>. — Title from the screen.
4. *The ears have it: The rise of audiobooks and podcasting. TMT Predictions 2020* // Deloitte Official Website. — Mode of access: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/technology/technology-media-and-telecom-predictions/2020/rise-of-audiobookspodcast-industry.html>. — Title from the screen.
5. *Лизунова И.* Рынок электронных книг в России: специфика производства и дистрибуции. — Режим доступа: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1817/files/2306-2061_i19_p106.pdf. — Загл. с экрана.
6. *Женченко М.* Цифрові трансформації видавничої галузі : монографія / М. Женченко. — 2-ге вид., перероб. і допов. — Київ : Жнець, 2019. — 438 с.
7. *Водолазька С.* Аудіокниги як інноваційний спосіб популяризації книги. — Режим доступу: https://www.academia.edu/38598120/Наукові_записки_Інституту_журналістики. — Назва з екрана.
8. *Погореловська І.* Електронні видання: ідентифікаційний аспект / Ірина Погореловська // Держава та регіони. — 2013. — № 2 (14). — С. 136—141.
9. *Видання. Вихідні відомості (ISO 8:1977, NEQ; ISO 1086:1991, NEQ; ISO 7275:1985, NEQ) : ДСТУ 4861:2007.* — Чинний від 2009—01—01. — Київ : Держспоживстандарт України, 2009. — 45 с. — (Інформація та документація).
10. *Електронні видання. Основні види та вихідні відомості : ДСТУ 7157:2010.* — Чинний від 2010—07—01. — Київ : Держспоживстандарт України, 2010. — 13 с. — (Інформація та документація).
11. *Інструкція про порядок надання Міжнародного стандартного номера книги в Україні (ISBN) / уклад. І. О. Погореловська.* — 8-ме вид., зі змін. і допов. — Київ : Кн. палата України, 2020. — 24 с.
12. *Погореловська І. О.* Як ідентифікують електронні видання й аудіокнижки у системі ISBN / І. О. Погореловська // Культурно-читальний проект "Читомо". — Режим доступу: <https://chytomo.com/iak-identyfikuiut-elektronni-vydannia-j-audioknyzhky-u-systemi-isbn/>. — Назва з екрана.

Iryna Pogorelovska

Electronic publications in the coordinates of the ISBN system

This article will examine the tendencies and the perspectives in e-publishing in the world as well as Ukraine, again the principles for assignment of ISBNs to electronic publications.

It is noted that e-book publishing demonstrates a high level of innovative development. Monitoring of domestic monographic electronic publications and the results of the analysis of the document flow of deposited publications received by the Book Chamber of Ukraine in accordance with current legislation show that publishers have difficulties in correctly interpreting certain provisions of current legal and regulatory documents. Often, publishers incorrectly assign ISBNs to electronic publications. Recommendations for the identification of monographic electronic publications in the ISBN system are given and examples are given as well.

The problems of the participants of the domestic book market regarding electronic publications are outlined. The importance of complying with the requirements of legal and regulatory documents on publishing. Electronic publication published in accordance with current national standards has a much higher chance of quickly finding its way to the target audience.

Keywords: *e-publishing; electronic publication; audiobook; imprint; digital distribution; International Book Standard Number System; ISBN*

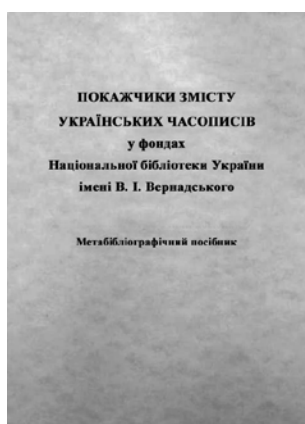
References

1. *Climate Change and COVID-19: UN urges nations to "recover better"*. (2020), United Nations Official Website. [online]. Available at: <https://www.un.org/ru/coronavirus/un-urges-countries-build-back-better>.
2. *Digital Economy Report 2019*. (2020). UNCTAD Official Website, [online]. Available at: <https://unctad.org>.
3. *Amazon to hire 75 000 more workers as demand rises due to coronavirus*. (2020). CNBC Official Website, [online]. Available at: <https://www.cnbc.com/2020/04/13/amazon-hiring-75000-more-workers-as-demand-rises-due-to-coronavirus.html>.
4. *The ears have it: The rise of audiobooks and podcasting. TMT Predictions 2020*. (2020). Deloitte Official Website, [online]. Available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/technology/technology-media-and-telecom-predictions/2020/rise-of-audiobookspodcast-industry.html>.
5. Lizunova I. (2020). *Rynok elektronnyh knig v Rossii: specifika proizvodstva i distribucii*, [online]. Available at: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1817/files/2306-2061_i19_p106.pdf.
6. Zhenchenko M. (2019). *Cifrovi transformaciyi vidavnichoyi galuzi: monografiya*. 2-ge vid., pererob. i dopov. Kyiv: Zhnec.
7. Vodolazka S. (2020). *Audioknigi yak innovacijnij sposib populyarizaciyi knigi*, [online]. Available at: https://www.academia.edu/38598120/Naukovi_zapiski_Institutu_zhurnalistiki.
8. Pogorelovska I. (2013). Elektronni vidannya: identifikacijnij aspekt. *Derzhava ta regioni*, 2 (14), pp. 136—141.
9. *DSTU 4861:2007. : Vidannya. Vihidni vidomosti (ISO 8:1977, NEQ; ISO 1086:1991, NEQ; ISO 7275:1985, NEQ)*. (2009). Kyiv: Derzhspozhivstandart Ukraini.
10. *DSTU 7157:2010 : Elektronni vidannya. Osnovni vidi ta vihidni vidomosti*. (2010). Kyiv: Derzhspozhivstandart Ukraini.
11. Pogorelovska I. O. [uklad.]. (2020). *Instrukciya pro porjadok nadannya Mizhnarodnogo standartnogo nomera knigi v Ukraini (ISBN)*. 8-me vid., zi zmin. i dopov. Kyiv: Kn. palata Ukraini.
12. Pogorelovska I. O. (2020). *Yak identyfikuyut elektronni vidannya j audioknizhki u sistemi ISBN*. Kulturno-chitackij proekt "Chitomo", [online]. Available at: <https://chytomo.com/iak-identyfikuyut-elektronni-vidannya-j-audioknizhki-u-systemi-isbn/>.

Надійшла до редакції 18 листопада 2020 року

РЕЦЕНЗІЇ

Метабібліографічний посібник "Показчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" як наукове бібліографічне видання

Показчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : метабібліогр. посіб. / [уклад.: Т. В. Добко, В. А. Шкаріна, В. Ю. Радченко ; за участю А. М. Колесниченко ; наук. ред. Т. В. Добко] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ : НБУВ, 2019. — 210 с.

Цінним подарунком дослідникам української історії стало нове видання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) — метабібліографічний посібник "Показчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського". Як відомо, бібліографічний облік журнальних і газетних публікацій країни світова спільнота визнала обов'язковим складником національної бібліографії. Це рішення зумовлено високою оцінкою змісту періодичних видань як актуальних засобів масової комунікації, а також їх значенням для майбутніх дослідників історії. Однак виконати поставлене перед національною бібліографією завдання виявилось непросто. Далеко не всі країни здійснюють поточний облік документів, що

становлять зміст періодичних видань. А якщо й здійснюють, то значною мірою вибірково, що може надати лише загальне уявлення про картину суспільного життя та нові публікації. Ретроспективний облік журнальних і газетних публікацій є ще складнішим і здійснюється лише в межах галузевих чи тематичних бібліографічних ресурсів. Ці чинники зумовлюють потребу створення ретроспективних показників змісту окремих періодичних видань, що якнайповніше віддзеркалювали б публікації кожного обраного видання.

Багато науковців уже оцінили користь ретроспективних бібліографічних показників змісту періодичних видань, ґрунтовно їх вивчають і використовують у дослідженнях. Проте не всі й не завжди знають про наявність таких посібників, а про їх місцезнаходження й поготів. Рецензований метабібліографічний показник допоможе подолати бар'єри в доступі до потрібної дослідникам інформації. Він не тільки охоплює спектр ретроспективних показників змісту періодичних видань певної галузі знань, а й вказує точну адресу кожного описаного документа у фонді НБУВ, а за наявності електронної версії показника — ще і його адресу в інтернеті.

Слід зазначити, що, крім бібліографічного опису кожного показника змісту періодичного видання, до нього подано анотацію, котра характеризує його обсяг (кількість відображених праць) і структуру (перелік розділів і наявність допоміжних показників), завдяки чому

дослідник матиме змогу задалегідь підготуватися до використання описаного бібліографічного видання.

Метабібліографічний посібник "Покажчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" акумулює окремо видані друковані бібліографічні праці, подекуди — завершені варіанти бібліографічних посібників на правах рукопису, а також електронні онлайн-покажчики. За наявності цифрової версії друкованого покажчика, її адресу зазначають у бібліографічному описі видання. Наведені покажчики охоплюють публікації у вітчизняних часописах, що виходили українською та російською мовами на території України та поза її межами впродовж 1844—2018 рр. Хронологічні рамки видання покажчиків змісту — від 1870 до 2019 р.

Групування матеріалу в посібнику здійснюється за галузями знань відповідно до "Рубрикатора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського"; розташування записів усередині розділів — за назвами періодичних видань, чий зміст відображено. Якщо читач шукатиме покажчик змісту конкретного видання, він може звернутися до допоміжного "Покажчика назв часописів", що містить номер відповідного бібліографічного запису в основному тексті посібника. Аналогічно побудовано й "Іменний покажчик", у якому подано всі прізвища, наявні в бібліографічних описах і анотаціях до покажчиків змісту періодичних видань.

Окремої уваги варта вступна стаття "Проблематика та джерельна база дослідження покажчиків змісту українських періодичних видань" Т. Добко та

В. Шкаріної. Авторки — співробітниці відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ, причому Тетяна Василівна Добко — доктор наук із соціальних комунікацій, завідувач зазначеного відділу. Саме під її керівництвом упродовж 2016—2018 рр. здійснювалося це дослідження, що забезпечило його високий науковий рівень. Окремі етапи роботи висвітлювали у фаховій періодиці та обговорювали науковці.

Для користувачів метабібліографічного посібника цікавими та корисними стануть відомості, викладені у вступній статті: про історію створення покажчиків змісту українських періодичних видань, оцінювальні характеристики окремих покажчиків, посилення на інші джерела (зокрема, статті й рецензії), де про них подано докладнішу інформацію.

Загалом, рецензований посібник є зразком наукового підходу до бібліографування й заслуговує на високу оцінку. Окремим читачам, які вважають, що "в інтернеті є все", а отже немає потреби звертатися в бібліотеку, він, імовірно, допоможе змінити свою думку.

Проте в кожній праці можна знайти й недоліки, зокрема рецензованому посібнику бракує інформації про видання, котрих немає у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Звичайно, це була умова проведеного дослідження, але з погляду користувача хотілося б знати, чи є десь ще описані покажчики, а особливо ті, що відсутні у фондах НБУВ. Безсумнівно, це завдання іншого дослідження — зведеного каталогу покажчиків змісту українських періодичних видань, що потребуватиме значно більших зусиль.

Галина Швецова-Водка,

доктор історичних наук,

професор кафедри документальних комунікацій і бібліотечної справи Рівненського державного гуманітарного університету

Надійшла до редакції 16 листопада 2020 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 37.091.4-051(73)Дьюї:001.814](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292).23-28

Наталія Чала,

молодший науковий співробітник

відділу історії освіти

Державної науково-педагогічної бібліотеки

України імені В. О. Сухомлинського,

e-mail: Chanasa129@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4204-432X>

Педагогічна діяльність Дж. Дьюї в електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі "Видатні педагоги України та світу"

Розглянуто педагогічні ідеї американського педагога й філософа Дж. Дьюї у вітчизняному педагогічному дискурсі, зокрема у фундаментальних наукових розвідках провідних фахівців у галузі інноваційної педагогічної науки. Зазначено, що освітня парадигма прагматизму є ефективним інструментом впливу на зміну підходів до традиційних освітніх практик, забезпечення можливості індивідуального розвитку особистості в сучасній системі освіти. Обґрунтовано сутність соціально-педагогічної спадщини американського філософа, який визначав навчання як активний, творчий процес розвитку особистості. Зосереджено увагу на методологічних засадах соціально-освітньої концепції науковця в сенсі модернізації системи освіти. На основі вивчення історіографічних джерел виокремлено провідні напрями педагогічної діяльності

© Чала Н., 2020

Дж. Дьюї, надано порівняльну характеристику методів навчання в традиційній системі освіти й педагогічній теорії вченого. Виокремлено основні принципи навчання (за Дж. Дьюї): проблемність, інтерактивність, орієнтація на особистісний розвиток учнів. З'ясовано, що виховання дитини, на думку американського педагога, має відповідати її інтересам та спрямовуватися на формування прогресивної й активної особистості, заохочувати до здобуття нових знань та визначення сфери їхнього застосування у власному житті. Констатовано, що першорядним завданням педагога стає створення умов для мотивації учня, виховання активних, ініціативних, самостійних і відповідальних людей, готових планувати, ухвалювати рішення та нести за них відповідальність. Доведено, що погляди Дж. Дьюї є альтернативою традиційній системі освіти завдяки розробленій системі аргументації, в основі якої — відхід від усталених норм соціального зростання, орієнтація на прийняття рішень на основі власного досвіду, що є більш впорядкованим і вагомим за змістом для формування особистості. Підсумовано, що в умовах реформування системи освіти зростає інтерес до філософсько-освітньої спадщини Дж. Дьюї, який запропонував модель соціально орієнтованої школи.

Ключові слова: методи навчання; новаторство; прагматизм; педагогічний процес; нове виховання; реформаторський рух; демократизація освіти; соціалізація; прогресивна освіта; інструменталізм

Постановка проблеми. Людство живе в епоху глобальних і локальних змін, що супроводжуються складними трансформаційними процесами, переосмисленням наукових і культурних парадигм, пошуком нових і реконструкцією наявних орієнтирів і сенсів. Невіддільним складником цих змін є потреба їх засвоєння, комплексного аналізу, вміння інтегрувати й модернізувати змістові й функціональні елементи навчального процесу, активно застосовувати методи й технології, спрямовані на формування патріотично налаштованої особистості, інноватора, що, власне, й становить ціннісно-сміслову ядро Концепції Нової української школи. Саме тому інформаційний супровід трансформаційних процесів у змісті теорії та практики педагогіки й освіти неможливий без урахування педагогічної концепції Дж. Дьюї, автора інструменталістської версії філософії прагматизму, що, на думку сучасних дослідників, стала "звинувачувальним актом щодо традиційних освітніх практик" [17]. Оскільки зміни в системі освіти впливають на зміст і рівень їх інформаційного забезпечення, галузеві книгозбірні розробляють та вдосконалюють власну модель інформаційного супроводу наукових досліджень освітян й інноваційного розвитку педагогічної науки. Зокрема, 2008 р. у межах виконання науково-дослідної роботи (НДР) "Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі — ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського) започатковано електронний інформаційно-бібліографічний ресурс "Видатні педагоги України та світу", головною метою якого є популяризація найкращих здобутків вітчизняної та закордонної педагогічної й психологічної наук завдяки консолідації інформації про вітчизняних та іноземних визначних осіб; якнайповніше висвітлення життя й діяльності, творчої спадщини та втілення корисних ідей у практику роботи закладів освіти. Функціонування й постійне оновлення інформаційно-бібліографічного ресурсу сприяє повноцінному розкриттю фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, вихованню патріотизму в молодого покоління, інформаційному забезпеченню науково-просвітницьких програм, проведенню громадсько-виховних заходів.

Особистість Дж. Дьюї та його науково-педагогічна спадщина, безумовно, є об'єктом наукових досліджень фахівців бібліотеки, адже слугує вагомим засобом розкриття "...діалектики переходу від тради-

ції до інновації в освітньому процесі" [8]. Так, 2019 р. у межах НДР "Відображення розвитку національної освіти і педагогічної думки у друкованих та електронних виданнях" підготовлено відомості про персоналію Дж. Дьюї (1859—1952), а складниками віртуального ресурсу визначено: біографію діяча; бібліографію його праць та матеріалів про нього; окремі повнотекстові твори та інші додаткові матеріали, зокрема фотогалерею; інформацію про нагороди, премії, пам'ятники, наукові читання, пов'язані з ім'ям видатної особи, а також матеріали, що розкривають діяльність установи, поійменованої на його честь.

Враховуючи наведені чинники та визнаючи значущість педагогічних ідей Дж. Дьюї, сформульовано **мету статті** — на основі аналізу історіографічних розвідок сучасних дослідників виокремити закономірності, що актуалізують певні аспекти педагогічної спадщини Дж. Дьюї на нинішньому етапі реформування національної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед видатних особистостей, які опікувалися проблемами освіти й виховання молоді, їх адаптації до нових соціально-економічних умов, чільне місце належить Дж. Дьюї, праці якого в галузі соціальної філософії, освітньої та виховної практики суттєво вплинули на світову соціально-філософську думку й багато в чому зумовили принципи організації як нової американської школи, так і освітньо-виховного процесу в багатьох європейських країнах, зокрема і в нашій державі [1; 4].

Вивчаючи науковий доробок із проблеми філософської та освітньої спадщини Дж. Дьюї, авторка зосередила увагу на фундаментальних працях 2000—2018 рр., насамперед дисертаційних і монографічних дослідженнях його педагогічної концепції, котру осмислюють у ракурсі різних галузей педагогіки та наукових напрямів. Зокрема, варта уваги монографія Ю. Чопика й І. Стражнікової (2017), в якій докладно проаналізовано етапи вивчення наукової спадщини засновника прагматизму в контексті зіставлення численних поглядів і підходів. Автори виокремили та сформували кілька груп розвідок, в основу яких закладено науково-дослідні елементи хронологічно-тематичної послідовності й впливу окремих творів американського педагога на розвиток теорії та практики педагогічної думки [18].

Перша група пов'язана з дисертацією В. Коваленка, завданням якої став "цілісний" аналіз філософсько-педагогічної концепції Дж. Дьюї. Генеруючи доробок науковців 20—80-х рр. XX ст. і власний досвід прочитання його

праць, автор розглянув аспекти формування світогляду філософської та дидактичної систем Дж. Дьюї. Оглядовий аналіз матеріалів його дослідної роботи 1995—2012 рр. свідчить про сталість авторської рефлексії, що майже не зазнала змін. Натомість інноваційна концепція Дж. Дьюї доповнюється новими характеристиками системи трудового виховання [5—7].

Другу групу становлять дисертації Н. Кравцової, Т. Кравцової [8; 9]. Вагоме значення цих праць полягає у з'ясуванні місця Чиказької експериментальної школи-лабораторії поміж нетрадиційних закладів освіти США кінця XIX — початку XX ст. На основі численних наукових розвідок (В. Мадзігон, Ю. Мальваного, В. Паламарчук, О. Савченко, О. Сухомлинської [11; 15; 16] та ін.) доведено дуальний характер "Чиказької моделі", оскільки вона функціонувала і як навчальна й наукова установа, і як осередок, де працювала група вчителів, котрі досліджували певну наукову проблему.

До окремої групи належать праці Т. Петрової, в яких розкрито гуманістичну парадигму Дж. Дьюї в контексті виховання особистості; у творчому доробку О. Квас, Т. Кравцової, А. Растригіної подано різноаспектні характеристики педагогічних ідей прагматизму в зіставленні з науковими конструктами інших авторських шкіл [3; 12—14].

Безперечно, репрезентація педагогічних ідей у сучасному науково-педагогічному дискурсі не обмежується зазначеними дослідженнями та їхнім тематичним спектром. Теорія Дж. Дьюї має багатогранний універсальний зміст, котрий науковці осмислюють у різних тематичних контекстах. Закономірно, що наведені розвідки мають глибокий структурований, хронологічний і змістовий діапазони, доповнюючись на певних хронологічних відрізках новими тематичними й змістовими лініями.

Структурно-тематичний спектр історіографічних студій доволі розлогий, і, як наголошують Ю. Чопик та І. Стражнікова, вивчається за окремими течіями й напрямками, в контексті історичного розвитку світової та національної педагогіки, в розрізі педагогічної персоналістики та з позицій авторських концепцій її відомих представників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування Дж. Дьюї як педагога проходило в період розгортання широкого реформаторського руху в освіті після демократичних процесів у суспільному житті, зумовлених науково-технічною революцією. До педагогічної науки вчений звернувся 1894 р., коли розпочав працювати деканом факультету філософії, психології та педагогіки Чиказького університету. Під впливом реформаторських ідей 1895 р. Дж. Дьюї відкрив першу у США дослідну школу-лабораторію, а згодом опублікував праці, в яких обґрунтував шляхи докорінного оновлення шкільної системи: "Моє педагогічне кредо" (1897), "Школа і суспільство" (1899), "Дитина і програма навчання" (1902), "Школа і дитина" (1906), "Як ми мислимо" (1910), "Школи майбутнього" (1915), "Демократія і освіта" (1916), "Вступ до філософії виховання" (1910).

В історію розвитку світової педагогічної думки американський філософ увійшов як засновник прагма-

тичної педагогіки, вперше висловивши думку про те, що виховання є соціальною функцією суспільства. Розвиток особистості, на його переконання, — це продукт взаємодії біологічної спадковості, соціального середовища, виховання та безпосередньої діяльності дитини. Власне розвиток учений розумів як дорослішання, що є безперервним, неоднорідним і різноплановим процесом.

Лише суспільство, наголошував американський педагог, повністю надає позитивних форм розвитку дитини. Поняття виховання він розглядав як процес формування особистості, її індивідуальності, становлення громадянина суспільства, здатного орієнтуватися в його мінливих умовах. Школа має стати соціальним центром життєдіяльності дітей, виконувати функції виховання, враховуючи, з одного боку, потреби суспільства, а з другого — індивідуальні особливості дитини. Школа мусить адаптувати до наявного оточення, спроможного й негативно впливати на дитячу свідомість.

Важливого значення Дж. Дьюї надавав трудовому навчанню, оскільки вважав, що під час ручної праці діти набувають важливого досвіду [10]. Американські школи мали стати "школами майбутнього", трудовими громадами, основу організації навчального процесу яких становитиме праця дітей. На думку Дж. Дьюї, розумна теорія освіти полягає в з'ясуванні причин конфліктів замість того, щоб прийняти певний погляд, сформувавши певний план дій, виходячи з глибшого та всебічнішого розуміння, ніж мають протилежні сторони [2, с. 12]. Дж. Дьюї вважав, що "ручна праця — це шлях, котрий має провести дітей через всі етапи еволюції людини" [там само, с. 14].

Діяльність учнів у школі вчитель радив організувати на засадах самоврядування та самодіяльності, спонукаючи дітей до активної участі в житті школи: виконання у шкільних майстернях замовлень для населення, а також робіт для забезпечення власних потреб; випуску шкільної газети, що висвітлює життя шкільного й міського (сільського) кола; організації шкільних об'єднань і клубів. Педагог постійно наголошував на демократичному праві кожної дитини на повноцінний розвиток потенційних можливостей і відповідних умовах навчання, незалежно від соціального статусу та матеріального становища батьків [5, с. 50—55].

Дж. Дьюї різко критикував традиційну систему освіти, побудовану на засвоєнні й відтворенні знань, що потребує від учнів значних зусиль і зовнішньої дисципліни та не враховує їхні інтереси й потреби. Досягти якісного результату можливо лише за умови залучення учнів до процесу розв'язання проблем [7, с. 51—55].

Специфіку освітнього процесу науковець тісно пов'язував з іншими дидактичними принципами: трудовим підходом до навчання, активністю та самостійністю, зв'язком із життям, наступністю в навчальній роботі, індивідуальністю, інтелектуальною свободою учнів. У багатьох публікаціях Дж. Дьюї розкрив основні шляхи індивідуалізації навчання: виведення освітнього процесу за межі школи для розширення та

впорядкування особистого досвіду учнів, залучення їх до різноманітних трудових процесів, експериментування, доступне дитині певного віку й пов'язане з її інтересами та потребами.

Американський педагог був першим, хто запропонував запровадити інтегровані заняття в початковій школі, що сприяє відтворенню цілісної картини світу в усіх його зв'язках і суперечностях, формує в дітей уміння орієнтуватись у навколишньому середовищі, відчувати потребу в знаннях.

Дж. Дьюї наголошував на потребі впливу й керування розумовим розвитком учнів завдяки якісному добору навчального матеріалу.

Безумовною заслугою науковця є визначення змісту, форм і методів навчання, що мають враховувати безпосередні інтереси й потреби дітей. На його думку, слід активно застосовувати методи, спрямовані на пробудження інтелектуального потенціалу учнів, творчого мислення, самостійності, водночас обмежуючи теоретичну частину змісту освіти. На практиці це виявилось, передусім, у відмові від єдиних навчальних планів і програм та введенні системи предметів за вибором.

Розробляючи педагогічні методи, Дж. Дьюї використовував наукові напрацювання попередників — Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Ф. Фребеля.

Автор нової концепції припускав, що важливим є вміння ухвалювати рішення на основі власного досвіду. Людина, яка в дитячому віці сформувала цю навичку, буде ліпше підготовлена до життя. Педагог також ігнорував систематичне вивчення предметів, наполягаючи, що систематичні знання відлякують учнів, а отже слід зосереджуватися на опануванні тем, дотичних до життя [10].

На відміну від традиційної системи навчання, педагогічна концепція Дж. Дьюї має формувати критичне, рефлексивне мислення учнів, поглиблюючи їхній власний досвід. Розклад мав змінюватися відповідно до швидкості засвоєння матеріалу. Основні принципи навчання: проблемність, інтерактивність, орієнтація на особистісний розвиток учнів. Надважливе завдання — створити умови для розкриття їхнього потенціалу, завдяки чому сформується покоління активних, самостійних та відповідальних людей, готових планувати, ухвалювати рішення, нести за них відповідальність. Далі проведемо порівняльний аналіз традиційної системи навчання та педагогічної теорії прагматизму, що відображає принципові відмінності у виборі методів навчання й у визначенні його цільових орієнтирів (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз методів навчання за традиційною системою і педагогічної теорії Дж. Дьюї (за Л. Рогозіною [14])

Методи навчання	Традиційна система навчання	Педагогічна теорія навчання
Основна мета навчання	Формування системи знань, опанування основ наук, що виявляються в наявності стандарту навчання	Формування критичного (рефлекторного) мислення учнів, збагачення власного досвіду дитини й залучення її до культури
Основний акцент	Інформованість особистості	Набуття життєвого досвіду
Способи здобуття знань	Учні засвоюють знання в готовій формі без розкриття пошуку шляхів і системи аргументації їхньої істинності	Дослідне пізнання навколишньої дійсності, пов'язане з виконанням дій. Дослідний метод. Акцент на проблемні ситуації в реальному житті
Принципи навчання	Принципи науковості, доступності, міцності, послідовності й систематичності	Важливий принцип освіти — орієнтованість на потреби кожного учня, розвиток загальних і розумових здібностей, різноманітних умінь дітей
Програма навчання	Клас працює за єдиним річним планом і програмою згідно з розкладом	Немає постійної програми з послідовною системою предметів, котрі вивчають упродовж року, розклад змінюється відповідно до засвоєного матеріалу та інтересів дитини
Розподіл на предмети	Урок присвячено одному навчальному предметові, темі, завдяки чому клас працює над одним і тим самим матеріалом	Немає поділу курсу на предмети, оскільки це заважає інтеграції навчання й формуванню особистих понять

Висновки. Педагогічні погляди Дж. Дьюї мали на меті створення концепції, в центрі якої перебував *Дитина*, котру слід розвивати для особистого зростання й неперервного вдосконалення. Жорсткі межі вимог до формування ключових компетенцій у сучасній системі освіти, збільшення часу на самостійне засвоєння навчальних програм, спрямовані на вироблення в молодого покоління вміння самостійно мислити, шукати раціональні шляхи розв'язання проблем, співзвучні з ідеями Дж. Дьюї, що

не втрачають актуальності, а навпаки, набувають першорядного значення для теорії та практики освіти.

Отже, можемо стверджувати, що прогностичний потенціал філософсько-педагогічної спадщини американського мислителя в універсальній за змістом проблематиці може стати відправним пунктом для проведення низки досліджень в умовах реформування освіти, її подальшої інтеграції у світовий освітньо-культурний простір.

Список використаної літератури

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко ; [гол. ред. С. Головка]. — Київ : Либідь, 1997. — 373 с. — Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009714>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 10.11.2019.
2. Дьюї Д. Школа и общество / Пер. с англ. Г. А. Лучинского. Изд. 2-е. — Москва, 1924. — Режим доступа: http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Dewey/_02_Dewey_J_The_School_and_Society.htm. — Загл. с екрана. — Дата обращения: 11.11.2019.
3. Дічек Н. П. Джон Дьюї та Софія Русова: перегук освітніх ідей / Н. П. Дічек // Просвітницька діяльність С. Русової : зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський, 2006. — Вип. 5. — С. 12—19.
4. Енциклопедія освіти / Кремень В. Г. (голов. ред.) ; Акад. пед. наук України. — Київ : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
5. Коваленко В. О. Моє педагогічне кредо. Джон Дьюї / В. О. Коваленко // Шлях освіти. — Київ : Педагогічна преса, 1998. — Вип. 1. — С. 50—55.
6. Коваленко В. О. Філософія освіти у спадщині Дж. Дьюї / В. О. Коваленко // Наукові записки Ніжинського Державного Університету ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. — Ніжин, 2011. — Вип. 10. — С. 244—249.
7. Коваленко В. О. Вплив ідей Д. Дьюї на українську школу й педагогіку 1920—1930 років / В. О. Коваленко // Шлях освіти. — Київ : Педагогічна преса, 1997. — Вип. 4. — С. 51—55.
8. Кравцова Н. Г. Єдність теорії та практики в контексті "Реконструкції у філософії" Дж. Дьюї: Педагогічні аспекти (Unity of theory and practice in the context of "Reconstruction in philosophy" of John Dewey: the Pedagogical aspects) / Н. Г. Кравцова // Інноваційна педагогіка. — Одеса : ПУ "Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій", 2018. Вип. 6. — С. 18—22. — Режим доступу: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/6/6_2018.pdf. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 12.11.2019.
9. Кравцова Т. О. Проблема вивчення дитини в реформаторській педагогіці кінця XIX — початку XX століття : дис. ... канд. пед. наук / Кравцова Тетяна Олександрівна ; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Харків, 2008. — 193 с.
10. Навчальні матеріали онлайн. — Режим доступу: https://pidruchniki.com/1742101735410/pedagogika/pedagogika_pragmatizmu_pedagogika_diyi_dzhona_dyuyi. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 11.11.2019.
11. Нариси історії українського шкільництва (1905—1933) : навч. посібник [за ред. О. В. Сухомлинської]. — Київ : Заповіт, 1996. — 304 с.
12. Петрова Т. М. Гуманістичні засади визначення змісту навчально-виховного процесу у "реформаторській" педагогіці кінця XIX — початку XX століття / Т. М. Петрова // Теоретичні питання освіти та виховання : зб. наук. пр. — Київ : КДПУ, 2000. — Вип. 9. — С. 127—131.
13. Растрюгіна А. М. Розвиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця XIX — першої половини XX століття : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Растрюгіна Алла Миколаївна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2004. — 41 с.
14. Рогозіна Л. А. Педагогічні ідеї Д. Дьюї у світлі сучасних освітніх тенденцій / Л. А. Рогозіна // Збірник праць. Вінницький національний технічний університет, 2017. — Режим доступу: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/17719>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 11.11.2019.
15. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. — Київ, 2003. — С. 16—25.
16. Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. — Київ, 2003. — С. 36—46.
17. Цибулько О. С. Цінності освітньої парадигми Дж. Дьюї / О. С. Цибулько // Гілея. — 2019. — Вип. 143 (2). — С. 189—192.
18. Чопик Ю. С. Зарубіжна реформаторська педагогіка в оцінках українських науковців другої половини XX — початку XXI століття : монографія / Ю. С. Чопик, І. В. Стражнікова. — Івано-Франківськ : НАІР, 2017. — 264 с.

Nataliya Chala

Pedagogical activity of John Dewey in the electronic information and bibliographic resource "Outstanding teachers of Ukraine and the world"

The pedagogical ideas of American teacher and philosopher John Dewey in the domestic pedagogical discourse, in particular, in the fundamental scientific research of leading specialists in the field of innovative pedagogical science, lays the foundations for the civilization development of the educational system of Ukraine, in the content of which the educational paradigm of pragmatism is an effective tool for influencing the change of approaches to traditional educational practices, providing an opportunity for individual development in the modern educational system. The essence of the social and pedagogical heritage of the American philosopher, who defined learning as an active, creative process of personal development, is justified. It focuses on methodological principles of the social and educational concept of the scientist in the sense of modernization of historical education. On the basis of the study of historical sources, the leading directions of pedagogical activity of the teacher have been identified, and a comparative description of teaching methods in the traditional educational system and pedagogical theory of John Dewey has been made. The basic principles of learning (behind John Dewey) are highlighted: problems, interactivity, orientation towards personal development of students. It has been established that the idea of developing a child, according to John Dewey, should be in the interests of the child and directed to the formation of his or her progressive and active personality; focus it on identifying personal interest in acquiring new knowledge and its scope of application in one's own life. It is stated that the most important task of the teacher is to create conditions for the student's interest in obtaining new knowledge, to promote the education of active, proactive, independent and responsible people who are ready to plan, make decisions and be responsible for them. John Dewey's views have been proven to be an alternative to the traditional education System developed by the system of argument, which is based on exclusion from well-established norms of social growth, an orientation towards decision-making based on one's own experience, which is more orderly

and meaningful in content to shape the individual. It was concluded that in the context of the reform of historical education, interest in the philosophical and educational heritage of John Dewey, who proposed a model of a socially oriented school based on the development of a child, is again growing.

Keywords: teaching methods; innovation; pragmatism; pedagogical process; new education; reform movement; democratization of education; socialization; progressive education; instrumentalism

References

1. Ghoncharenko S. U. (1997). *Ukrajins'kyj pedagoghichnyj slovnyk*, [online]. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009714> [Accessed 10.11.2019].
2. Dzhon Djujui. (1924). *Shkola i obshchestvo*, [online]. Available at: http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Dewey/_02_Dewey_J_The_School_and_Society.htm [Accessed: 11.11.2019].
3. Dichek N. P. (2006). Dzhon Djujui ta Sofija Rusova: pereghuk osvitynih idej. *Prosvitnycja dijelnistj S. Rusovoji : zb. nauk. prac. Kam'janecj-Podiljs'kyj*, 5, pp. 12—19.
4. Kremenj V. Gh. (gholov. red.). (2008). *Encyklopedija osvity*. Kyiv: Jurinkom Inter.
5. Kovalenko V. O. (1998). Moje pedagoghichne kredo. Dzhon Djujui. *Shljakh osvity*, 1, pp. 50—55.
6. Kovalenko V. O. (2011). Filosofija osvity u spadshyni Dzh. Djujui. *Naukovi zapysky Nizhyns'kogho Derzhavnogho Universytetu im. M. Ghogholja. Psykhologho-pedagoghichni nauky*, 10, pp. 244—249.
7. Kovalenko V. O. (1997). Vplyv idej D. Djujui na ukrajins'ku shkolu j pedagoghiku 1920—1930 rokiv. *Shljakh osvity*, 4, pp. 51—55.
8. Kravcova N. Gh. (2018). Jednistj teoriji ta praktyky v konteksti "Rekonstrukciji u filosofiji" Dzhona Djujui: Pedagoghichni aspekty. *Innovacijna pedagoghika*, 6, pp. 18—22, [online]. Available at: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/6/6_2018.pdf [Accessed 12.11.2019].
9. Kravcova T. O. (2008). *Problema vyvchennja dytyny v reformators'kij pedagoghici kincja XIX — pochatku XX stolittja*. Abstract of Ph.D. dissertation. Harkivskij nacionalnij pedagoghichnij un-t im. G. S. Skovorodi. Harkiv.
10. *Navchalni materialy onlajn*. (2000), [online]. Available at: https://pidruchniki.com/1742101735410/pedagogika/pedagogika_pragmatizmu_pedagogika_diyi_dzhona_dyuyi [Accessed 11.11.2019].
11. Sukhomlyns'ka O. V. [za red.]. (1996). *Narysy istoriji ukrajins'kogho shkilnyctva (1905—1933)*. Kyiv: Zapovit.
12. Petrova T. M. (2000). Ghumanistychni zasady vyznachennja zmistu navchalno-vykhovnogho procesu u "reformators'kij" pedagoghici kincja XIX — pochatku XX stolittja. *Teoretychni pytannja osvity ta vykhovannja : zb. nauk. pr.* Kyiv: KDLU, 9, pp. 127—131.
13. Rastryghina A. M. (2004). Rozvytok teoriji vilnogho vykhovannja u vitchyznjanij i zarubizhnij pedagoghici kincja XIX — pershoji polovyny XIX — XX stolittja. Abstract of D. Sc. dissertation. Kiyivskij nacionalnij un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv.
14. Roghozina L. A. (2017). Pedagoghichni ideji D. Djujui u svitli suchasnykh osvitynih tendencij. *Zbirnyk prac. Vinnyc'kij nacionalnij tekhnichnyj universytet*, [online]. Available at: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/17719> [Accessed 11.11.2019].
15. Sukhomlyns'ka O. V. (2003). Konceptualni zasady rozvytku istoriko-pedagoghichnoji dumky v Ukrajinii. *Istoryko-pedagoghichnyj proces: novi pidkhody do zagalnykh problem*. Kyiv, pp. 16—25.
16. Sukhomlyns'ka O. V. (2003). Personalija v istoriko-pedagoghichnomu dyskursi. *Istoryko-pedagoghichnyj proces: novi pidkhody do zagalnykh problem*. Kyiv, pp. 36—46.
17. Cybuljko O. S. (2019). Cinnosti osvitynoji paradyghmy Dzhona Djujui. *Ghileja*, 143 (2), pp. 189—192.
18. Chopyk Ju. S. and Strazhnikova I. V. (2017). *Zarubizhna reformators'ka pedagoghika v ocinkakh ukrajins'kykh naukovciv drughoji polovyny XX — pochatku XXI stolittja*. Ivano-Frankivsk: NAIR.

Надійшла до редакції 19 жовтня 2020 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 37.012.018:004.77]:001.82](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292).28-35

Оксана Матвієнко,

доктор педагогічних наук, кандидат технічних наук, професор
кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності КНУКіМ,
e-mail: oxnpx2017@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5772-848X>

Михайло Цивін,

кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри
архітектурного проектування Інституту дизайну, архітектури та журналістики,
e-mail: tsyvin2012@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0312-5805>

Цифровізація: освітній контекст

Статтю присвячено виявленню освітніх контекстів цифровізації. Розглянуто відмінності у тлумаченні понять "інформатизація" та "цифровізація", окреслено спектр питань, що торкаються цифрових трансформацій освіти.

Наведено позиції вітчизняних науковців стосовно цифровізації освіти та виявлено, що основну проблему становить набуття цифрових навичок усіма учасниками навчального процесу. Фундаментальними напрямками сучасних досліджень є визначення перспектив використання цифрових технологій, опис цифрових інструментів педагогічної діяльності; автори публікацій, обґрунтовуючи цифрові компетенції, формують моделі компетенцій і функцій педагога у цифровому освітньому середовищі.

З'ясовано, що в академічному просторі майже не репрезентовано наукових праць, автори яких виявляли б можливі негативні соціально-культурні та моральні проблеми цифровізації й пропонували шляхи їх подолання.

Адекватним сучасним проблемам цифровізації освіти визначено напрям дослідження, запропонований українськими педагогами під назвою "цифрова гуманістична педагогіка".

Зосереджено увагу на новому в терміносистемі педагогічних досліджень понятті "цифрова дидактика", окреслено підходи до його розуміння.

Виявлено ризики гуманітарного характеру, що постають в умовах цифровізації освіти, приділено увагу випадкам негативного ставлення вчителів до дистанційного навчання.

Наголошено на наявності "стресу соціальних змін", чинником якого стали новітні технологічні досягнення та впровадження інновацій, що змінюють формат освіти, її дидактичні й технологічні складники.

Підсумовано, що процеси цифровізації освіти потребують пильної уваги насамперед до соціально-психологічних аспектів, питань інформаційно-психологічної безпеки учасників навчального процесу й подальшого розроблення теорії та практики "цифрової гуманістичної педагогіки" в найширшому її розумінні.

Ключові слова: освіта; цифровізація; інформатизація; цифрова дидактика; цифрова гуманістична педагогіка

Постановка проблеми. Насичення суспільного дискурсу терміном "цифровізація" потребує з'ясування змісту сучасних світових інноваційних процесів, котрі визначає це поняття.

Слід згадати, що впродовж багатьох років у нормативно-правовій базі, наукових дослідженнях і практичній сфері діяльності побутував термін "інформатизація".

Заміна, а почасти й підміна одного терміна іншим потребує аналізу цих ключових понять сучасного інформаційного простору.

Зокрема, у Національній програмі інформатизації [1] визначено, що *інформатизація* — сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки.

Не полишаючи поза увагою освітній контекст пропонованого дослідження, зазначимо, що 2005 р. було опубліковано статтю до 20-ї річниці інформатизації та комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів України [2]. Розглянутий у статті предмет дослідження свідчить не тільки про увагу науковців до цього питання, а й дає змогу висунути гіпотезу, що впродовж 35 років (1985—2020) було сформовано необхідні комп'ютерні навички випускників загальноосвітніх шкіл і нинішнє покоління педагогів та студентів є активним, підготовленим і "комп'ютерно грамотним" учасником сучасних процесів цифровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предметні дослідження концепції та процесів інформатизації в різних сферах суспільного життя розпочалися на теренах Радянського Союзу в середині 80-х рр. ХХ ст. Активну участь у них взяли українські вчені Е. Семенюк, В. Міхалевич, Ю. Канигін, В. Калитич та інші. Варто зазначити, що під час наукових пошуків не було сформульовано єдиного визначення поняття інформатизації, однак слід зосередити увагу на **соціальних акцентах інформатизації**, котрі зробили науковці.

Е. Семенюк [3], розглядаючи сутність процесу інформатизації, зауважує, що це процес соціальний і

не зводиться до насичення суспільства комп'ютерними пристроями й новітніми технологіями. Йдеться про систематичну реорганізацію та вдосконалення, підвищення ефективності соціально значущої діяльності на основі використання сучасної електронно-обчислювальної техніки та інформаційних систем. Е. Семенюк наголошує, що інформатизація суспільства — процес складніший і глибший, в якому комп'ютери й "електронізацію" доцільно розглядати як технічну передумову та один із багатьох складників. Будь-які технічні інновації — не зміст і не мета цього процесу, а лише більш-менш ефективні засоби, тоді як його основа — якісне перетворення інформаційної сфери життя суспільства для оптимізації результатів будь-якої соціальної діяльності. Наведене визначення інформатизації, на нашу думку, найточніше відповідає визнаній ролі інформації в соціальному розвитку та розумінню цивілізаційного аспекту суспільного розвитку й узгоджується з дефініціями інформатизації інших авторитетних учених [4; 5].

Розкриваючи сутність і зміст процесу інформатизації, серед діалектично взаємопов'язаних процесів, що становлять її основу, — комп'ютеризації й інтелектуалізації — дослідники зазвичай ставлять на перше місце процес інтелектуалізації, а відтак — комп'ютеризації (не виключаючи, природно, паралельності їх розвитку). Наприклад, А. Урсул запропонував визначення [5], згідно з яким інформатизація — це системно-діяльнісний процес опанування інформації як ресурсу управління й розвитку за допомогою засобів інформатики з метою створення інформаційного суспільства і на цій основі — подальшого прогресу цивілізації. Таке розуміння інформатизації, в якому пріоритетним є опанування інформації, а не технології, а також визначення багатьох інших авторів нині вважають, умовно кажучи, *гуманітарним підходом до процесів інформатизації*. Його прибічники не ототожнюють процеси інформатизації та комп'ютеризації, натомість розглядають інформатизацію як процес, що передусім передбачає розв'язання завдань соціального розвитку, суттєвого підвищення інтелектуального рівня суспільства. Водночас наявна у практиці тенденція у пріоритетах розвитку процесів інформатизації — спочатку комп'ютеризація як процес удосконалення засобів пошуку та опрацювання інформації й насичення (часто безсистемне) усіх сфер соціальної практики комп'ютерами, а вже потім — інтелектуалізація як

процес розвитку знань і здатності людей до сприйняття та створення інформації, — реалізує не діалектичний, а антагоністичний варіант їхньої взаємодії й взаємозв'язку: комп'ютеризація суттєво випереджає за темпами можливості людини у сприйнятті, пошуку інформації, формуванні інформаційних потреб, що має для суспільства негативні соціальні наслідки — інформаційну, освітню й соціальну нерівності, загрозу інформаційній безпеці людини тощо.

Визначення інформатизації, в якому пріоритетною є *інтелектуалізація*, науковці вважають найбільш відповідним перспективам інформатизації суспільства, де інформатика як фундаментальна дисципліна виконує системотвірну функцію в умовах широкого впровадження комп'ютерно-інформаційних систем у всіх сферах соціальної практики.

Послідовники зазначеного підходу, умовно позначеного як гуманітарний, сьогодні надають схожі визначення інформатизації й зазначають, що вона є ключовою ознакою та основним процесом у формуванні суспільства нового типу — інформаційного [6].

Інформатизація освіти також впродовж багатьох років становила предмет наукових досліджень. Зокрема, згідно з Концепцією національної програми інформатизації [1], інформатизацію освіти спрямовано на формування й розвиток інтелектуального потенціалу нації, вдосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що дасть змогу розв'язати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог. Серед них — розвиток особистості, індивідуалізація навчання, організація систематичного контролю знань, можливість враховувати психофізіологічні особливості кожної дитини тощо.

Автори досліджень із проблем інформатизації освіти [7] наголошують на тому, що в умовах переходу реального спілкування "людина — людина" у фазу "людина — комп'ютер" і/або "людина — комп'ютер — людина" відбувається часткове чи повне заміщення реального світу віртуальним. Це впливає на ціннісні орієнтири, світогляд, може спричинити відхилення в гармонійному розвитку особистості, що призведе до зниження реального рівня її соціалізації й зростання віртуального.

Науковці предметно розглядають процеси розроблення та впровадження якісних педагогічних програмних засобів із різних предметів [8], зауважують про наявність інформаційно-цифрового розриву в педагогічних колективах, що здатний спричинити психологічний дискомфорт окремих викладачів і певний дисбаланс професійно-творчого потенціалу кафедри [9].

Наукові пошуки відбувались у напрямі вивчення та обґрунтування закономірностей інформатизації освіти, дослідники оперували відповідною термінологією, пов'язаною з розбудовою інформаційного суспільства.

Нині науковий дискурс у цьому предметному полі характеризується зміною термінології, а для визначення соціуму майбутнього дедалі частіше вживають термін "цифрове суспільство". Науковці зазначають [10], що воно є результатом реалізації концепції інформаційного

суспільства, однак потребує окремого вивчення, осмислення й етичного регулювання, як, власне, і його позиціонування відносно теорії та концепції інформаційного суспільства, зокрема в освітньому контексті.

Мета статті — дослідження сучасних підходів до поняття "цифровізація" в освітньому просторі та негативних контекстів цього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зауважити, що точних і загальноприйнятих значень чи усталених дефініцій терміна "цифровізація" в різних контекстах вживання в науковому просторі немає, але аналіз наявних підходів до тлумачення змісту поняття, запропонованих дослідниками, дає змогу виявити спільні й відмінні характеристики його розуміння.

Зокрема, у схваленій 2018 р. Концепції розвитку цифрової економіки і суспільства України на 2018—2020 рр. зазначено [11], що *цифровізація* — *насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливує інтегральну взаємодію віртуального й фізичного, тобто створює кіберфізичний простір.*

Таке визначення сформульовано з позиції першорядної ролі електронно-цифрових пристроїв як основного засобу інноваційних перетворень та не відбиває завдань і бажаних результатів цього процесу в "людському вимірі".

Очевидно, що специфіку інформаційного суспільства становила зміна *ролі інформації* у сферах матеріального виробництва, людських відносин і духовного життя. Натомість для цифрового суспільства ключовою характеристикою є не інформація, а *електронно-цифровий спосіб її зберігання, поширення, електронно-цифрове опосередкування* будь-яких соціальних відносин. Таке визначення цифровізації цілком корелює з теорією інформації К. Шеннона, котра не враховує семантику повідомлень, а зосереджується лише на технічній можливості їх трансляції.

Поняття "цифровізація", що здебільшого набуло вжитку у сфері економіки у другій половині 90-х рр. ХХ ст., розглядали насамперед у контексті прибутковості для бізнесу. Зокрема, в доповіді Всесвітнього банку про стан цифрової економіки "Цифрові дивіденди", окреслено такі переваги цифровізації [12]:

- зростання продуктивності праці;
- підвищення конкурентоспроможності компаній;
- зниження витрат на виробництво;
- створення нових робочих місць;
- повне забезпечення потреб людей, подолання бідності й соціальної нерівності.

Цікавим із погляду відвертого визнання незначущості людського чинника у процесах і результатах цифровізації є визначення, наведене у праці [13, с. 73]: "Цифровізація — впровадження цифрових технологій і цифрових даних в управління, промисловість, економіку, охорону здоров'я, освіту, соціальну сферу, обслуговування та ін. Відмінна риса — мінімізація людського чинника, виключення інституту посеред-

ників у різних форматах спілкування, взаємодія на основі цифрових даних BigData чи MiningData".

Найбільше запитань і роздумів викликає застосування такого визначення у сфері освіти, зокрема в контексті *мінімізації людського чинника й виключення інституту посередників*.

Слід згадати, що освіта — це не тільки надання освітніх послуг із підготовки професіонала, а ще й виховання майбутніх представників еліти з вираженими громадянськими та соціальними якостями, активністю в обраній сфері діяльності, здатністю поширювати в її межах відповідні норми й цінності та усвідомлювати особисту відповідальність за її функціонування [14]. Очевидною є проблема, що полягає в пошуку й науковому обґрунтуванні педагогічних умов, котрі допоможуть забезпечити виховання громадянина й патріота за цифровізації освіти та дистанційного навчання і не покладатись у цьому процесі на інформальну освіту кожної молодої людини.

Дослідники зазначають, що аналіз тенденцій цифрової трансформації освіти породжує дві групи запитань [15]:

1. Які властивості віртуального середовища в сучасній освітній практиці та яка продуктивність впливу на формування особистості?

2. Який сенс на сучасному етапі розвитку цифрових технологій вкладають у зміст понять "цифрова освіта", "цифрова педагогіка"? Якими мають бути пріоритетні напрями проєктування моделі сучасної освіти в умовах її цифрової трансформації та якою має бути ця модель на різних рівнях освіти найближчим часом?

Новим у терміносистемі педагогічних досліджень є поняття "цифрова дидактика". Її предметом науковці визначають організацію діяльності тих, хто навчається у цифровому середовищі, й управління навчальною мотивацією [16].

У зазначеній праці автори відокремлюють "цифрову дидактику" від "оцифрованої дидактики" (оцифрування традиційних лекцій, підручників, тестових систем контролю знань), спираючись у "цифровій дидактиці" на принцип педагогічної доцільності, що передбачає розуміння насамперед тих педагогічних завдань, котрі ефективно розв'язують через упровадження в освітній процес цифрових технологій.

Проблеми цифровізації освіти порушено у праці німецького науковця, професора Аугсбурзького університету К. Цирера [17] "Ставити навчання вище технологій: Можливості й межі цифровізації" (2019). Розмірковуючи про ризики цифровізації в освіті, автор наголошує на провідній ролі педагога в їх уникненні та зауважує, що "людина в педагогіці — це одночасно й початкова точка відліку, й кінцевий результат... Цифрові технології не можуть замінити педагогічного складника освітнього процесу. Навіть більше, цифровізація має бути підпорядкована педагогіці" [цит. за 18].

Цифровізація освіти перебуває в полі наукових інтересів і вітчизняних учених. Дослідники зауважують,

що нині в Україні не вирішеними залишаються проблеми розвитку "цифрових" навичок і компетенцій, ця сфера розвивається епізодично, хаотично та окремо від академічної (так званої формальної) освіти, а перспективним завданням ЗВО є підвищення кваліфікації педагогів у сфері цифрової грамотності, орієнтованої не лише на розроблення курсів, а й на застосування цифрового середовища в освітньому процесі [19; 20]. Науковці формулюють завдання цифровізації, що мають стояти перед закладом вищої освіти, акцентують на потребі формування цифрової культури професорсько-викладацького складу, визначають провідні вектори її розвитку.

Увагу дослідників зосереджено на проблемі створення загальнодоступних цифрових освітніх ресурсів для загальноосвітніх навчальних закладів, а також на проблемі розроблення та реалізації державної програми їх створення й використання [21].

У наукових працях висвітлено актуальні питання застосування цифрових інструментів дистанційного навчання в умовах викликів, спричинених COVID-19 [22]. Проведене опитування українських педагогів дало змогу з'ясувати потреби, що виникали в перші тижні карантину. Відповіді слугували підставою для рекомендацій органам державної влади та іншим суб'єктам освітньої політики щодо вдосконалення цифрової компетентності вчителів, умов організації онлайн-комунікації та доступу до інтернету на робочому місці, використання цифрових засобів дистанційного навчання.

Щодо перенесення освітніх послуг в онлайн-середовище, дослідники акцентують увагу на перспективах цього формату здобуття знань і часом роблять дискусійні висновки, що системним стримувальним чинником є проблема створення успішної комерційної моделі такого навчання, посилаючись на досвід, котрий свідчить, що лише платні курси можуть забезпечити належний рівень викладання [23].

Відбуваються численні круглі столи педагогічної спільноти, метою яких є розв'язання проблеми впровадження сучасних технологій цифрової освіти та інформаційних технологій у навчальний процес, залучення широкої аудиторії професіоналів до підвищення кваліфікації на засадах онлайн-платформи та використання відкритих даних.

Ці та інші джерела, опрацьовані авторами пропонованої статті, не наведено у пристатейному списку використаної літератури через те, що їх висновки й тематика семантично еквівалентні викладеним і дають змогу зробити попередні висновки:

— на думку вітчизняних дослідників, основна проблемність сучасної ситуації в освіті пов'язана з її цифровізацією та полягає в набутті цифрових навичок усіма учасниками освітнього процесу; основними напрямками досліджень є окреслення перспектив застосування цифрових технологій, опис цифрових інструментів педагогічної діяльності тощо;

— у публікаціях, присвячених обґрунтуванню цифрових компетенцій, домінує прогнозно-моделювальний підхід [18], тобто прескриптивно формуються

моделі компетенцій і функцій педагога у цифровому освітньому середовищі;

— майже не репрезентовано праць, автори яких виявляли б можливі негативні соціально-культурні та моральні проблеми цифровізації та пропонували шляхи їх подолання.

Відповідно сучасним проблемам цифровізації освіти є назва посібника "Цифрова гуманістична педагогіка" В. Бикова, М. Лещенко, Л. Тимчук [24], у якому дослідники окреслюють теоретико-методологічні засади цифрової гуманістичної педагогіки відкритої освіти й визначають її як науку про закономірності створення позитивної інтегрованої педагогічної реальності за умови конвергенції фізичного та віртуального (створеного за допомогою ІКТ) навчальних просторів (середовищ).

Педагогічний досвід, набутий освітянами в умовах карантину, виявив певні проблеми у сприйнятті "цифровізованої освіти". Наприклад, відомий італійський науковець, професор Університету Калабрії Н. Ордіне стурбований процесами цифровізації освіти й дистанційного навчання: "Хочу висловити Вам своє занепокоєння. Ті схвальні пісні віртуальному навчанню й дистанційній освіті, що лунають останніми тижнями, викликають у мене жах" [25].

Педагог украй негативно реагує на впровадження дистанційного навчання й підкріплює цю позицію тезами:

— дистанційне навчання — це смерть освіти, а не її майбутнє;

— поміж багатьох невизначеностей я впевнений лише в одному: контакт з учнями в аудиторії — це єдине, що надає справжнього сенсу освіті й навіть власне життя вчителя;

— за постійною онлайн-комунікацією приховується нова форма страшенної самотності;

— без учнів і вчителів школи й університети перетворюються на простори, позбавлені подиху життя;

— втрачено ідею школи й університету як спільноти, що формує майбутніх громадян, які зможуть працювати в обраній професії з твердими етичними принципами та глибоким відчуттям людської солідарності й спільного блага;

— студенти — це не резервуари, які слід наповнювати поняттями. Це людські істоти, котрі, як і викладачі, потребують діалогу, спілкування й життєвого досвіду спільного навчання [26].

Наведена реакція та схоже ставлення інших педагогів і науковців, чий висловлювання часто цілком слушні, на наш погляд, певною мірою свідчать про відоме соціально-психологічним наукам явище "*стресу соціальних змін*" [27]. Очевидно, що

їх "двигуном" є новітні технологічні досягнення, впровадження інновацій, а отже, й зміна формату освіти, її дидактичних і технологічних складників, що спричиняє в педагогів реакцію, котру умовно назовемо "*стрес технологічних змін*". Він виявляється у відчутті напруженості, невизначеності, емоційному вигоранні тощо. Визнаючи такий стан проблемою освітньої діяльності, дослідники [28] актуалізують завдання підготовки до змін провідних суб'єктів освітнього простору — педагогів.

Цікавим у цьому контексті є ставлення студентів до дистанційного навчання й загалом до цифровізації освіти. Магістрантам VI курсу Київського національного університету культури і мистецтв запропонували відповісти на запитання анкети, що мала з'ясувати їхнє ставлення до дистанційної освіти, мотивації до навчання в нових умовах, можливих труднощів. Студенти, які впродовж п'яти років опанували знання в умовах традиційно організованого освітнього процесу, надали такі відповіді: відмінно адаптувалися до дистанційного навчання 27,3%, добре — 63,6%; 45,5% студентам подобається навчання у віддаленому режимі, ще 45,5% відповіли, що це зручно, але важко. Найсуттєвішими перевагами дистанційної освіти студенти визнали можливість поєднувати роботу з навчанням (90,9%) і гнучкість навчального процесу (81,8%). Поміж труднощів 9,1% респондентів виокремили занижений рівень опанування комп'ютерних технологій. Слід звернути увагу на відповіді щодо рівня мотивації до навчання в межах дистанційної форми: у 45,5% студентів він не змінився, у 45,5% — зменшився.

Очевидно, що ставлення студентів і викладачів значною мірою зумовлено екстремним переведенням навчання в дистанційний формат, що має суттєві відмінності від спланованого онлайн-навчання.

Висновки. Поняття "цифровізація", що нині є ключовим терміном освітнього дискурсу, в сучасних умовах значною мірою характеризується підходами з позиції технологічного детермінізму — як щодо матеріально-технічного забезпечення, так і з погляду вимог та очікувань студентів і педагогів.

"Стрес технологічних змін", особливо в умовах екстремного впровадження дистанційного навчання, виявляється у всіх учасників освітнього процесу, однак, на нашу думку, більшою мірою — у педагогів.

Процеси цифровізації освіти потребують пильної уваги насамперед до соціально-психологічних аспектів, питань інформаційно-психологічної безпеки учасників навчального процесу й подальшого розроблення теорії та практики "цифрової гуманістичної педагогіки" в найширшому її розумінні.

Список використаної літератури

1. Про Національну програму інформатизації : закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР, зі змінами та доповненнями. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>. — Назва з екрана.
2. Гуржій А. М. Інформатизації і комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів України — 20 років / А. М. Гуржій, В. Ю. Биков, В. В. Гапон, М. Я. Плєскач // Комп'ютер у школі та сім'ї. — 2005. — № 5. — С. 1—11.
3. Семенов Э. П. Информатизация общества и развитие методологических проблем информатики / Э. П. Семенов // НТИ. Сер. 2. — 1990. — № 12. — С. 2—9.

4. *Каныгин Ю. М.* Информатизация управления: социальные аспекты / Ю. М. Каныгин. — Киев : Наук. думка, 1991. — 156 с.
5. *Урсул А. Д.* Развитие информатики и информатизация общества: вопросы методологии / А. Д. Урсул // НТИ. Сер. 1. — 1989. — № 1. — С. 2—9.
6. *Павленко И. И.* Информатизация как всеобщий социальный процесс информационного общества / И. И. Павленко // Социодинамика. — 2016. — № 7. — С. 1—9. — Режим доступа: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=19427. — Загл. с экрана.
7. *Комар М. М.* Особистість в умовах інформатизації освіти (соціально-філософський аспект) : автореф. дис. ... канд. філос. наук / Комар Михайло Миколайович ; Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2007. — 17 с.
8. *Вембер В. П.* Інформатизація освіти та проблеми впровадження педагогічних програмних засобів в навчальний процес / В. П. Вембер // Електронне наукове фахове видання "Інформаційні технології & засоби навчання". — Випуск 3. — 2007. — Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1522/1/V_Vember_ITZN_3_IS.pdf. — Назва з екрана.
9. *Коломієць А. М.* Проблеми інформатизації освіти / А. М. Коломієць. — Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/>. — Назва з екрана.
10. *Беляева Е. В.* Цифровое общество и возможности его этического регулирования / Е. В. Беляева. — Режим доступа: <https://www.tyuiu.ru/wp-content/uploads/2018/08/E.V.Belyaeva-TSifrovoye-obshhestvo-i-vozmozhnosti-ego-eticheskogo-regulirovaniya.pdf>. — Загл. с экрана.
11. *Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації* : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/proshvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-rokita-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiui-realizaciyi>. — Назва з екрана.
12. *Всемирный банк.* 2016 год. Доклад о мировом развитии 2016 "Цифровые дивиденды". Обзор. — Режим доступа: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf>. — Загл. с экрана.
13. *Борисова Е. В.* Проблемы трансформации образования в информационном обществе / Е. В. Борисова. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-transformatsii-obrazovaniya-v-informatsionnom-obschestve>. — Загл. с экрана.
14. *Громадянська та елітарна компетентність: ціна відсутності для України.* — Режим доступу: <http://od.org.ua/uk>. — Назва з екрана.
15. *Антонова Д. А.* Цифровая трансформация системы образования. Проектирование ресурсов для современной цифровой учебной среды как одно из ее основных направлений / Д. А. Антонова, Е. В. Оспенникова, Е. В. Спирин. — Режим доступа: https://ai-news.ru/2019/10/cifrovaya_transformatsiya_sistemy_obrazovaniya.html. — Загл. с экрана.
16. *Блинов В. И.* Цифровая дидактика профессионального образования и обучения (ключевые тезисы) / В. И. Блинов, Е. Ю. Есенина, И. С. Сергеев. — Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_38213030_90142190.pdf. — Загл. с экрана.
17. *Zierer K.* Putting Learning Before Technology: The Possibilities and Limits of Digitalization / K. Zierer. — New York : Routledge, 2019. — 120 p.
18. *Андрюхина Л. М.* Цифровизация профессионального образования: перспективы и незримые барьеры / Л. М. Андрюхина, Н. О. Садовникова, С. Н. Уткина, А. М. Мирзаахмедов. — Режим доступа: <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2020-3-116-147>. — Загл. с экрана.
19. *Лопушинський І. П.* "Цифровізація" освіти в контексті розвитку інформаційного суспільства в Україні / І. П. Лопушинський // Педагогічний альманах. — 2018. — Вип. 37. — С. 46—55.
20. *Карплюк С. О.* Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі / С. О. Карплюк // Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку : матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019 р. — Київ, 2019. — 361 с. — С. 188—197.
21. *Пилипчук А. Ю.* Створення загальнодоступних цифрових освітніх ресурсів для загальноосвітніх навчальних закладів як важливий фактор підвищення якості загальної освіти / А. Ю. Пилипчук. — Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/82>. — Назва з екрана.
22. *Іванюк І. В.* Відповідь українських вчителів на Covid-19: виклики і потреби використання цифрових інструментів дистанційного навчання / І. В. Іванюк, О. В. Овчарук. — Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3952>. — Назва з екрана.
23. *Січкаренко К. О.* Розвиток цифрових освітніх платформ та поширення цифрових компетенцій в освіті / К. О. Січкаренко. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6792>. — Назва з екрана.
24. *Биков В.* Цифрова гуманістична педагогіка : посібник / В. Биков, М. Лещенко, Л. Тимчук. — Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/710669/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A6%D0%93%D0%9F.pdf>. — Назва з екрана.
25. *El lujo de la interacción humana.* — Mode of access: <https://elpais.com/sociedad/2020-05-01/el-lujo-de-la-interaccion-humana.html>. — Title from the screen.
26. *Дистанційне навчання — це смерть освіти, а не її майбутнє.* Професор Нуччо Ордіне. — Режим доступу: https://radiotrek.rv.ua/articles/dystantsiynе_navchannya_tse_smert_осvity_a_ne_ii_maybutnie_profesor_nuchcho_ordine_foto_252727.html. — Назва з екрана.
27. *Базелюк О. В.* Формування цифрової культури педагогічних працівників у закладах професійної освіти / О. В. Базелюк. — Режим доступу: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO. — Назва з екрана.
28. *Кандаурова А. В.* Влияние социальных изменений на личность и профессиональную деятельность педагога: пределы адаптации / А. В. Кандаурова. — Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_27678945_85970132.pdf. — Загл. с экрана.

Oksana Matvienko, Michael Tsyvin
Digitalization: educational context

The article is devoted to identifying approaches to the phenomenon of digitalization in the educational context.

The differences in the understanding of the concepts of "informatization" and "digitalization" are considered and the problems arising in the digital transformations of education are emphasized.

The approaches of domestic scientists to digitalization of education are given and it is revealed, the main problem is seen in acquisition of digital skills by all participants of educational process, the main problem directions of researches are chosen. Authors of publications form models of competencies and function of a teacher in a digital educational environment.

The article emphasizes the unrepresentation of works in which the authors would identify possible negative socio-cultural and moral problems of digitalization and suggest ways to prevent and overcome them.

Adequate to modern problems of digitalization of education is the direction of research proposed by Ukrainian teachers called "digital humanistic pedagogy".

Attention is paid to the new term "digital didactics" in the terminology of pedagogical research, the approaches to its understanding are singled out.

Risks of humanitarian character which arise in the conditions of digitalization of education are revealed, attention is paid to cases of sharply negative attitude of teachers to distance learning.

Emphasis is placed on the existence of "stress of social change", which is caused by the latest technological advances and the introduction of innovations that change the format of education, its didactic and technological components.

It is concluded that the processes of digitalization of education require close attention to its socio-psychological component, information and psychological security of all participants in the educational process and further development of theory and practice of "digital humanistic pedagogy" — in its broadest sense.

Keywords: education; digitalization; informatization; digital didactics; digital humanistic pedagogy

References

1. Pro Nacionalnu programu informatizaciyi : zakon Ukraini vid 4 lyutogo 1998 roku № 74/98-VR, zi zminami ta dopovnenniyami. (2020), [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Gurzhij A. M., Bikov V. Yu., Gapon V. V. and Pleskach M. Ya. (2005). Informatizaciyi i komp'yuterizaciyi zagalnoosvitnih navchalnih zakladiv Ukraini — 20 rokov. *Komp'yuter u shkoli ta sim'yi*, 5, pp. 1—11.
3. Semenyuk E. P. (1990). Informatizaciya obshestva i razvitie metodologicheskikh problem informatiki. *NTI. Ser. 2*, 12, pp. 2—9.
4. Kanygin Yu. M. (1991). *Informatizaciya upravleniya: socialnye aspekty*. Kiev: Nauk. dumka.
5. Ursul A. D. (1989). Razvitie informatiki i informatizaciya obshestva: voprosy metodologi. *NTI. Ser. 1*, 1, pp. 2—9.
6. Pavlenko I. I. (2016). Informatizaciya kak vseobshij socialnyj process informacionnogo obshestva. *Sociodinamika*, 7, pp. 1—9, [online]. Available at: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=19427.
7. Komar M. M. (2007). *Osobistist v umovah informatizaciyi osviti (socialno-filosofskij aspekt)*. Abstract of Ph.D. dissertation. Pivdenoukrayinskij derzhavnij pedagogichnij universitet im. K. D. Ushinskogo, Odesa, Ukraine.
8. Vember V. P. (2007). Informatizaciya osviti ta problemi vprovadzhennya pedagogichnih programnih zasobiv v navchalnij process. *Elektronne naukove "Informacijni tehnologii&i zasobi navchannya"*, Vip. 3, [online]. Available at: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1522/1/V_Vember_ITZN_3_IS.pdf.
9. Kolomiyec A. M. (2020). *Problemi informatizaciyi osviti*, [online]. Available at: <http://www.kpi.kharkov.ua/>.
10. Belyaeva E. V. (2020). *Cifrovoe obshestvo i vozmozhnosti ego eticheskogo regulirovaniya*, [online]. Available at: <https://www.tyuiu.ru/wp-content/uploads/2018/08/E.V.Belyaeva-TSifrovoe-obshhestvo-i-vozmozhnosti-ego-eticheskogo-regulirovaniya.pdf>.
11. Pro shvalennya koncepciyi rozvitku cifrovoyi ekonomiki ta suspilstva Ukraini na 2018—2020 roki ta zatverdzhennya planu zahodiv shodo yiyi realizaciyi : rozporjadzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini vid 17 sichnya 2018 roku № 67-r. (2020), [online]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/proshvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-rokita-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi>.
12. *Vsemirnyj bank. 2016 god. Doklad o mirovom razvitii 2016 "Cifrovyje dividydy"*. *Obzor*, [online]. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf>.
13. Borisova E. V. (2020). *Problemy transformacii obrazovaniya v informacionnom obshestve*, [online]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-transformatsii-obrazovaniya-v-informatsionnom-obschestve>.
14. *Gromadyanska ta elitarna kompetentnist: cina vidsumosti dlya Ukraini*. (2020), [online]. Available at: <http://od.org.ua/uk>.
15. Antonova D. A., Ospennikova E. V. and Spirin E. V. (2020). *Cifrovaya transformaciya sistemy obrazovaniya. Proektirovanie resursov dlya sovremennoj cifrovoj uchebnoj sredy kak odno iz ee osnovnyh napravlenij*, [online]. Available at: https://ai-news.ru/2019/10/cifrovaya_transformaciya_sistemy_obrazovaniya.html.
16. Blinov V. I., Esenina E. Yu. and Sergeev I. S. (2020). *Cifrovaya didaktika professionalnogo obrazovaniya i obucheniya (klyuchevye tezisy)*, [online]. Available at: https://elibrary.ru/download/elibrary_38213030_90142190.pdf.
17. Zierer K. (2019). *Putting Learning Before Technology: The Possibilities and Limits of Digitalization*. New York: Routledge.
18. Andryuhina L. M., Sadovnikova N. O., Utkina S. N. and Mirzaahmedov A. M. (2020). *Cifrovizaciya professionalnogo obrazovaniya: perspektivy i nezrimye barery*, [online]. Available at: <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2020-3-116-147>.
19. Lopushinskij I. P. (2018). "Cifrovizaciya" osviti v konteksti rozvitku informacijnogo suspilstva v Ukraini. *Pedagogichnij almanah*, 37, pp. 46—55.
20. Karplyuk S. O. (2019). *Osoblivosti cifrovizaciyi osvitnoho procesu u vishij shkoli. Informacijno-cifrovij osvitnij prostir Ukraini: transformacijni procesi i perspektivi rozvitku : materialy metodologichnogo seminaru NAPN Ukraini. 4 kvitnya 2019 r.*, Kyiv, Ukraine, pp. 188—197.
21. Pilipchuk A. Yu. (2020). *Stvorennya zagalnodostupnih cifrovih osvitnih resursiv dlya zagalnoosvitnih navchalnih zakladiv yak vazhlivij faktor pidvishennya yakosti zagalnoyi osviti*, [online]. Available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/82>.

22. Ivanyuk I. V. and Ovcharuk O. V. (2020). *Vidpovid ukrayinskih vchiteliv na Covid-19: vikliki i potrebi vikoristannya cifrovih instrumentiv distancijnogo navchannya*, [online]. Available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3952>.
23. Sichkarenko K. O. (2020). *Rozvitok cifrovih osvitnih platform ta poshirennya cifrovih kompetencij v osviti*, [online]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6792>.
24. Bikov V., Leshenko M. and Timchuk L. (2020). *Cifrova gumanistichna pedagogika : posibnik*, [online]. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/710669/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A6%D0%93%D0%9F.pdf>.
25. *El lujo de la interaccion humana*. (2020), [online]. Available at: <https://elpais.com/sociedad/2020-05-01/el-lujo-de-la-interaccion-humana.html>.
26. *Distancijne navchannya — ce Smert osviti, a ne yiyi Majbutnye. Profesor Nuchcho Ordine*. (2020), [online]. Available at: https://radiotrek.rv.ua/articles/dystantsiynе_navchannya_tse_smert_osvity_a_ne_ii_maybutnie_profesor_nuchcho_ordine_foto_252727.html.
27. Bazelyuk O. V. (2020). *Formuvannya cifrovoyi kulturi pedagogichnih pracivnikov u zakladah profesijnoyi osviti*, [online]. Available at: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO.
28. Kandaurova A. V. (2020). *Vliyanie socialnyh izmenenij na lichnost i professionalnyuyu deyatelnost pedagoga: predely adaptacii*, [online]. Available at: https://elibrary.ru/download/elibrary_27678945_85970132.pdf.

Надійшла до редакції 24 жовтня 2020 року

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

УДК 070.423:347.9](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292). 35-39

Жанна Шевченко,

викладач ХДАК, журналіст студії громадського телебачення "Толока",
співзасновник громадської організації "Антикорупційна рада",
волонтер із моніторингу судових засідань у рамках проекту "Справедливий суд",
e-mail: zhanna.morta@gmail.com

Можливості використання відкритих джерел та інформаційних запитів у судовій журналістиці

Статтю присвячено дослідженню суспільних інформаційних потреб у сфері судової журналістики; інформаційних публікацій у ЗМІ — як відповідей на низку державних реформ і розгляди в судових інстанціях резонансних справ; можливостей відкритих джерел та інформаційних запитів; визначенню нових завдань і частковому прогнозуванню поведінкових змін у суспільстві після реформ у судовій журналістиці.

Демонструючи інформаційні можливості графіків судових засідань, сформовано таблицю з показниками часток кримінальних, цивільних та адміністративних проваджень, що розглядаються в судах загальної юрисдикції, й показниками завантаженості суддів.

Дослідження можливостей відкритих джерел та інформаційних запитів у судовій журналістиці має спонукати до їх ширшого використання на практиці, що дасть змогу підвищити професійну компетентність журналістів і порушити нові теми для проведення журналістських розслідувань, новин, написання аналітичних матеріалів, котрі сприятимуть зростанню рівня правової грамотності населення.

Ключові слова: *судова журналістика; відкриті джерела інформації; інформаційні запити; графіки судових засідань; Єдиний державний реєстр судових рішень; прями трансляції судових засідань; підвищення професійного рівня журналістів; правова грамотність населення*

Постановка проблеми. В умовах проведення антикорупційних реформ, за високого рівня злочинності та завантаженості суддів розглядом цивільних справ сформувався доволі високий попит на інформацію щодо діяльності судової системи та можливостей відновлення справедливості відповідно до норм закону, що актуалізує потребу вивчення сучасної судової журналістики та нових способів пошуку інформації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Можливості відкритих джерел та інформаційних запитів у судовій журналістиці у профільних наукових працях ґрунтовно не досліджено, однак проблеми суб'єктивності під час висвітлення судових процесів порушено в низці джерел і розвідок.

Зокрема, в навчальному посібнику "Основи судової журналістики" [1] розглянуто її основні завдання, аспекти процесуального права з проведення судових засідань у кримінальних, цивільних, адміністративних та господарських справах тощо. Матеріал сприяє підвищенню правової обізнаності журналістів щодо порядку надання доказів, заперечень, послідовності у проведенні судових дебатів, надання прикінцевого слова та переліку законодавчих положень, що стосуються відкритості судових процесів.

Автор статті "Етичні проблеми взаємодії судової влади та засобів масової інформації" [2] О. Всеяніков визнає потребу критики порушень закону з боку судової системи задля формування негативного ставлення до недотримання законодавчих норм у суспільстві

загалом. Однак, дослідивши низку публікацій, доходить висновку, що ЗМІ майже не приділяють увагу позитивним змінам у судовій системі, публікуючи натомість значну кількість замовних статей.

Отже, занижений рівень дослідження судової журналістики як такої та нових можливостей пошуку інформації спонукає до ґрунтовнішого розгляду порушеної проблематики.

Метою статті є з'ясування можливостей використання відкритих джерел та інформаційних запитів у судовій журналістиці як одного з механізмів забезпечення суспільних інформаційних потреб і підвищення професійного рівня журналістів і правової грамотності населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Високий суспільний запит на судову журналістику зумовлений політичними реформами (створення Вищого антикорупційного суду, Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Державного бюро розслідувань), високим рівнем злочинності, скандальними рішеннями судів, масовими акціями протесту, розглядом у судах різних інстанцій низки резонансних справ.

Моніторинг ЗМІ, проведений 30 жовтня 2020 р., виявив, що впродовж поточного року було опубліковано понад 100 критичних матеріалів щодо діяльності Конституційного Суду України та кілька десятків — щодо звільнень в інших судах, обрання запобіжного заходу після резонансного ДТП тощо [9—14].

Різноманітні позови до суду, запобіжні заходи до фігурантів, розгляд справ України в міжнародних судах щодо повернення музейних експонатів, коштів чиновників, оскарження рішень національних судів в Європейському суді з прав людини тощо — від 10 до 100 таких публікацій виходять майже щоденно та супроводжуються тисячами коментарів і репостів у соціальних мережах [9—14].

Перевіряючи актуальність тверджень О. Вєянікова щодо проблеми суб'єктивності та негативного контексту в доборі й висвітленні фактажу в судовій журналістиці впродовж останніх місяців було проаналізовано приблизно 400 публікацій, з яких понад половину — критичні, що посилює недовіру до судової системи як такої та не забезпечує інформаційні потреби суспільства в об'єктивних відомостях щодо остаточних вироків за резонансними справами. Моніторинг свідчить, що журналісти здебільшого приділяють увагу проміжним рішенням судів щодо взяття під варту, внесення грошових застав тощо, однак україно мала оприлюднюють остаточних рішень за справами. У читачів складається враження, що розгляд справи закінчується внесенням грошової застави чи підпискою про невиїзд. Інформаційні повідомлення про остаточні рішення є поодинокими (як-от за справами В. Януковича, О. Зайцевої, харківських терористів тощо).

Практика доводить, що журналісти зазвичай висвітлюють судові процеси, котрі торкаються

резонансних подій (скандальне ДТП у центрі міста чи мітинг із затриманням активістів) або звернень зі скаргою до редакції як четвертої гілки влади. Враховуючи високий рівень злочинності (відповідно до річного звіту голови Нацполіції [16], упродовж 2019 р. було зареєстровано 418 тис. кримінальних правопорушень), військові дії та політичні реформи, обсяг цієї інформації надзвичайно великий, а отже постає практичне питання ефективного пошуку відомостей за гучними справами чи для написання аналітичних публікацій, висвітлення змін у судовій системі.

Одним із варіантів пошуку інформації є відкриті графіки судових засідань [5], котрі оприлюднюють на сайтах районних, апеляційних і вищих судів, зокрема адміністративних та господарських. На сайті будь-якого районного суду є рубрика "Громадянам", у ній — підрубрика "Список справ, призначених до розгляду", де й розміщено графік судових засідань на поточний день. У фільтрах можна обрати іншу дату та переглянути потрібні графіки. Є опція пошуку за прізвищем, що дає змогу здобути відомості, де й коли відбудеться проміжне судове засідання, де порушника братимуть під варту чи яку вноситимуть грошову заставу.

У графіках судових засідань публікують номер справи, прізвища суддів і сторін, предмет спору та час засідання, а вже на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень [5] оприлюднюють не лише остаточні, а й проміжні рішення. У графі пошуку за номером справи можна довідатися: від якого часу відбувається її слухання; які клопотання надходили від позивачів, прокурора чи інших сторін; що ухвалював суд; чи вносили грошові застави (їхній розмір); чи брали під арешт майно; скільки разів змінювався склад суду тощо. Відповідно до ст. 3 п. 3 та ст. 4 п. 1 Закону України "Про доступ до судових рішень", "суд загальної юрисдикції вносить до Реєстру всі судові рішення і окремі думки суддів, викладені в письмовій формі, не пізніше наступного дня після їх ухвалення або виготовлення повного тексту. Судові рішення, внесені до Реєстру, є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному веб-порталі судової влади України" [4].

Уміння користуватися графіками судових засідань та Єдиним державним реєстром судових рішень допомагає журналістам докладно описати перебіг розгляду справи в разі перенесення слухання та знайти наступні дату й час.

Від 14 березня 2016 р. набув чинності лист Державної судової адміністрації України № 15-1924/16 про "Он-лайн трансляції судових засідань технічними засобами суду", що ведуться на прохання однієї зі сторін справи. Представник пресслужби суду веде пряму трансляцію засідання, що дає змогу журналістам переглядати його, не виходячи з офісу, та заощадити час, якщо слухання перенесуть. Журналісти, які мають доступ до реєстрів прямих

трансляцій суспільно важливих справ [6], можуть самостійно обирати слухання та писати як про їх перебіг, так і про остаточні рішення.

Авторка дослідила графіки судових засідань на прикладі районних судів Харкова та Києва [7; 8] станом на 1 листопада 2020 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Можливості відкритих джерел інформації на прикладі аналізу завантаженості суддів з урахуванням часток розгляду кримінальних, цивільних та адміністративних справ

Назва суду	Кримінальні справи	%	Цивільні справи	%	Адміністративні справи	%	Загальна кількість справ	Максимальна кількість справ, що припадає на одного суддю	Мінімальна кількість справ, що припадає на одного суддю	Середня кількість справ, що припадає на одного суддю
Київський райсуд м. Харкова	422	20	944	45	741	35	2 107	376	91	211
Жовтневий райсуд м. Харкова	323	29	609	56	149	15	1 081	181	77	108
Шевченківський райсуд м. Харкова	1 080	26	2 504	61	553	13	4 137	582	95	318
Фрунзенський райсуд м. Харкова	456	29	826	56	242	15	1 594	219	91	159
Орджонікідзевський райсуд м. Харкова	703	41	803	46	226	13	1 732	253	10	133
Комінтернівський райсуд м. Харкова	459	29	837	52	311	19	1 607	181	99	160
Московський райсуд м. Харкова	495	26	1 006	54	378	20	1 879	329	12	157
Ленінський райсуд м. Харкова	297	19	1 043	65	263	16	1 603	300	132	229
Червонозаводський райсуд м. Харкова	614	40	701	45	238	15	1 553	566	77	259
Голосіївський райсуд м. Києва	1 218	26	2 711	57	795	17	4 724	769	170	393
Дарницький райсуд м. Києва	763	17	2 942	67	706	16	4 411	680	157	339
Деснянський райсуд м. Києва	420	14	2 057	70	475	16	2 952	414	31	164
Дніпровський райсуд м. Києва	608	24	1 127	44	822	32	2 551	274	12	121
Оболонський райсуд м. Києва	900	25	2 183	60	590	15	3 673	582	124	306

Аналізуючи та оприлюднюючи ці дані, журналісти здатні вплинути на подальшу поведінку учасників проваджень і суспільства загалом. Наприклад, знаючи, що на одного суддю припадає розгляд 580 чи 769 справ, цілком імовірною реакцією буде лаконічне формулювання позовів, клопотань, заперечень і максимальне збирання доказів за справою, ретельніший контроль адвоката, стримування емоцій під час засідань.

Також бачимо, що найбільшу частку в усіх судах загальної юрисдикції становлять цивільні справи. Подальший аналіз даних із графіків судових засідань свідчить, що загалом вони стосуються розлучень, стягнення аліментів, поділу майна, визнання недейс-

ними нотаріальних документів, договорів дарування, успадкування, купівлі-продажу, а лєвова частка — кредитних позик і боргів за оплату комунальних послуг. Однак, переглянувши Єдиний державний реєстр судових рішень, бачимо, що майже всі судові справи щодо стягнення боргів за комунальні послуги боржники програють. Велика кількість таких судових позовів свідчить не лише про скрутний матеріальний стан значної частини населення, а й про його правову некомпетентність і, відповідно, недостатньо об'єктивне висвітлення цієї проблеми журналістами. Донесення інформації про кількість програних справ, розміри судових зборів, стягнень за роботу адвоката

протилежної сторони, позбавлення права на отримання субсидії може допомогти змінити поведінку основної частки боржників.

На початку запровадження карантину через COVID-19 із політичних трибун лунали заклики оскаржувати звільнення працівників у прокуратурі, поліції та суді. Однак ст. 14 Закону "Про торговельно-промислові палати в Україні" визначає форс-мажорні обставини, за яких звільнення з роботи без жодних компенсацій не є порушенням закону. Серед переліку — пожежа, тривалий період припинення роботи транспорту, карантин, запроваджений Кабінетом Міністрів України. Проаналізувавши судові рішення щодо звільнень працівників через форс-мажорні обставини, виявлено, що вимоги про поновлення на посаді та компенсаційні виплати було відхилено в повному обсязі в усіх знайдених в Реєстрі справах. Необ'єктивність викладу інформації журналістами, зокрема й центральних ЗМІ, які подавали лише думку політиків та звільнених працівників, водночас замовчуючи позицію роботодавців і закону, призвела до чергової хвилі недовіри до суду, додаткового навантаження на суди та правоохоронні органи, даремних витрат часу й сил громадян. Повідомлення про безрезультатність оскарження звільнень через карантин інколи з'являлися в коментарях і соцмережах, але переважно не від журналістів, натомість протилежна інформаційна хвиля ЗМІ була в сотні разів більшою.

Під час аналізу проміжних ухвал з Єдиного реєстру судових рішень можна скласти уявлення про роботу адвокатів. Практика доводить, що часто клопотання до суду надає прокурор чи одна зі сторін процесу, тоді як друга сторона жодних чи майже жодних клопотань до суду не надає, тобто відбувається доволі пасивний захист. Звісно, суд ухвалює рішення виключно за наданими доказами, а отже праця адвокатів є доволі ваговою в цьому процесові й, відповідно, потребує належного висвітлення у ЗМІ під час інформування про перебіг судових процесів.

Громадськість також обурює затягування розгляду справ у судових інстанціях, що часто відбувається через неявку сторін або адвокатів. Однак до адміністративної відповідальності у такому разі притягують украй рідко. З одного боку, судді не застосовують чинні механізми, пояснюючи це браком часу, з іншого — адвокати й сторони ігнорують засідання. У ЗМІ цю проблему не порушують, і відповідальність за затягування розгляду справ лягає винятково на суд.

Відбуваються також періодичні трансляції засідань Вищої ради правосуддя, на яких розглядають скарги, проте результати у ЗМІ практично не висвітлюють.

Наведені відомості стосувалися відкритих джерел інформації, з якими можна працювати в будь-

який час, окрім хіба що прямих трансляцій. Для цього не потрібно надсилати документи для акредитації чи інших дій. Далі перейдемо до наступного масиву даних, що теж є публічними, однак мають певні обмеження й потребують інформаційних запитів чи інших додаткових зусиль. Зокрема, через інформаційні запити надають відомості щодо кількості скасованих рішень конкретного судді апеляційною інстанцією. Якщо цікавить суддя районного суду, інформаційний запит слід надсилати до обласного апеляційного суду. З посиланням на ст. 14, 15, 19, 20 Закону України "Про доступ до публічної інформації" [3] зазначають прізвище, ім'я, по батькові судді, назву районного суду, хронологічний період (рік, два, три), за який потрібна інформація щодо кількості скасованих повністю, частково та чинних рішень. На практиці у відповідях вищої судової інстанції інформацію надають у формі таблиці з розподілом на кримінальні, цивільні та адміністративні справи [15] (частину адміністративних справ слухають у судах загальної юрисдикції, а більшість адміністративних питань урегульовують у спеціалізованих адміністративних судах). Такі інформаційні запити можна надсилати щодо суддів господарських, адміністративних та інших судів відповідно до їх вищого структурного підпорядкування.

Відповіді на інформаційні запити щодо кількості скасованих рішень вищою інстанцією використовують не лише для написання публікації (наприклад, 62% рішень судів у цивільних справах скасовано апеляційною інстанцією, у кримінальних — 33%; чи навпаки: за рік було скасовано лише 2 рішення та публікуються фотокопії відповіді на інформаційний запит), а й для громадського впливу на позитивні зміни в роботі суду. Зокрема, написання інформаційних запитів до Вищої ради правосуддя про те, як реагують на статистичні показники діяльності судді, чи відпрацьовують їх на підвищення кваліфікації, чи застосовують санкції тощо.

Висновки. Судова журналістика наразі не забезпечує суспільних інформаційних потреб та є суб'єктивною, інформаційно програє багатьом викликам політичних і суспільних трансформацій. Використання можливостей відкритих джерел інформації та інформаційних запитів можуть кардинально змінити судову журналістику, прискорити поширення правової грамотності серед населення та розвиток громадянського суспільства. Сучасна судова журналістика потребує глибших юридичних знань і вмінь пошуку інформації, а також дослідження не лише відповідності дотримання загальноприйнятих журналістських стандартів, а й поведінкових змін у соціумі після створення певних інформаційних хвиль.

Список використаної літератури

1. *Опришко Л.* Основи судової журналістики : навч. посібник / Л. Опришко, Л. Панкратова. — Київ : USAID, 2016. — 152 с.
2. *Всяніков О. О.* Етичні проблеми взаємодії судової влади та засобів масової інформації / О. О. Всяніков // Вісник академії правових наук України. — 2012. — № 1. — С. 174—184. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varnu_2012_1_19. — Назва з екрана.
3. *Про доступ до публічної інформації* : закон України станом на 24.10.2020 // Верховна Рада України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>. — Назва з екрана.

4. *Про доступ до судових рішень* : закон України станом на 24.10.2020 // Верховна Рада України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>. — Назва з екрана.
5. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. — Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/>. — Назва з екрана.
6. *Он-лайн трансляції судових засідань* // Судова влада України. — Режим доступу: <https://court.gov.ua/affairs/online/>. — Назва з екрана.
7. *Шевченківський районний суд м. Харкова* // Судова влада України. — Режим доступу: <https://sh.hr.court.gov.ua>. — Назва з екрана.
8. *Голосіївський районний суд м. Києва* // Судова влада України. — Режим доступу: <https://gl.ki.court.gov.ua>. — Назва з екрана.
9. *Українська правда*. — Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/>. — Назва з екрана.
10. *УНІАН*. — Режим доступу: <https://www.unian.net/>. — Назва з екрана.
11. *Zaxid.net*. — Режим доступу: <https://zaxid.net>. — Назва з екрана.
12. *Ukr.net*. — Режим доступу: <https://www.ukr.net/ua>. — Назва з екрана.
13. *Цензор.net*. — Режим доступу: <https://censor.net>. — Назва з екрана.
14. *ТСН*. — Режим доступу: <https://tsn.ua>. — Назва з екрана.
15. *Відповіді Харківського обласного апеляційного суду, надані для громадської організації "Антикорупційна Рада" № 0609/П-34/18/50 від 19.11.18 та № 0609/П-35/18/50 від 19.11.18*
16. *Звіт голови Національної Поліції України про результати роботи відомства за 2019 рік* // Урядовий веб-портал органів виконавчої влади України. — Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-pri-2019.pdf. — Назва з екрана.

Zhanna Shevchenko
Possibilities of use open sources and information requests in judicial journalism

This scientific publication is devoted to study of the following topics:

- *public informational needs for the judiciary journalism;*
- *informing publications in the media as responses to a number of state reforms and court decisions on a number of high-profile cases; open source capabilities and information requests;*
- *setting new goals and partially predicting possible behavioral changes in society resulting from changes in forensic journalism.*

To demonstrate the information capability of court schedules, a table is formed that includes indicators for shares in criminal, civil and administrative proceedings which have been scheduled for hearing in courts of general jurisdiction as well as indicators of judge workloads.

The study of the possibilities of open sources and information requests in forensic journalism is intended for a wider use in practice, which will increase the professional competence of journalists and discover new topics for investigative journalism, news, generation of analytical materials that will promote legal literacy among the population.

Keywords: *judicial journalism; open sources of information, information requests; court hearing schedules; the Unified State Register of Judgments; live broadcasts of court hearings; professional development level of journalists; increasing legal literacy among the population*

References

1. Opryshko L. and Pankratova L. (2016). *Osnovy sudovoi zhurnalistyky*. Kyiv: USAID.
2. O. O. Vsianikov. (2012). *Etychni problemy vzaiemodii sudovoi vlady ta zasobiv masovoi informatsii*. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1, pp. 174—184, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2012_1_19.
3. *Pro dostup do publichnoi informatsii* : zakon Ukrainy stanom na 24.10.2020. (2020), [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
4. *Pro dostup do sudovykh rishen* : zakon Ukrainy stanom na 24.10.2020. (2020), [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>.
5. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. (2020), [online]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
6. *Reiestr on-lain translyatsii sudovykh zasidan*. (2020), [online]. Available at: <https://court.gov.ua/affairs/online/>.
7. *Shevchenkoivskiy raionnyi sud m. Kharkova*. (2020), [online]. Available at: <https://sh.hr.court.gov.ua>.
8. *Holosiivskiy raionnyi sud m. Kiya*. (2020), [online]. Available at: <https://gl.ki.court.gov.ua>.
9. *Ukrainska Pravda*. (2020), [online]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/>.
10. *UNIAN*. (2020), [online]. Available at: www.unian.net.
11. *Zaxid.net*. (2020), [online]. Available at: <https://zaxid.net>.
12. *Ukr.net*. (2020), [online]. Available at: <https://www.ukr.net/ua>.
13. *Tsenzor.net*. (2020), [online]. Available at: <https://censor.net>.
14. *ТСН*. (2020), [online]. Available at: <https://tsn.ua>.
15. *Vidpovidy Kharkivskoho oblasnoho apeliatsiinoho sudu nadani dlia hromadskoi orhanizatsii "Antykorruptsiina Rada" № 0609/P-34/18/50 vid 19.11.18 ta № 0609/P-35/18/50 vid 19.11.18*. (2018).
16. *Zvit holovy Natsionalnoi Politsii Ukrainy pro rezultaty roboty vidomstva za 2019 rik*. (2020), [online]. Available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf.

Надійшла до редакції 19 листопада 2020 року

УДК 02-051(477)(092)Хав(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292).40-42

Вероніка Жимолостнова,

кандидат мистецтвознавства,

викладач коледжу зв'язку та інформатизації

Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова,

e-mail: verjim@bigmir.net

Валерія Лаврусь,

викладач центру дошкільної підготовки "Горизонт",

e-mail: lvv588@ukr.net

Одеський період у творчій діяльності відомого українського бібліотекознавця Л. Хавкіної

Запропонована розвідка змістовно й концептуально належить до досліджень з історії вітчизняного бібліотекознавства та безпосередньо присвячена методично-просвітницькій діяльності відомого українського бібліотекознавця Л. Хавкіної в Одесі 1925 р. У статті використано автентичні матеріали з фондів Одеського обласного державного архіву та фондів музею книги Одеської державної наукової бібліотеки. Поміж них є унікальні документи, як-от протоколи засідань президії Одеського бібліотечного об'єднання 1925 р., звіт Бібліотеки щодо проведення семінару за участю Л. Хавкіної та її фінансові розписки. Зазначені документи свідчать, що доповіді вченої під час методичних зустрічей справили неабияке враження на місцеву бібліотечну спільноту й спонукали її до подальшого плідного розвитку бібліотечної справи та початку процесу централізації радянських бібліотек Одещини, завдяки чому мав відбуватися централізований обмін методичною, науковою, освітянською, бібліотекознавчою, бібліографознавчою літературою та інформацією. Однак, на жаль, перебування в Одесі та проведення бібліотекознавчого семінару було для Л. Хавкіної випадковим та відбулося за рекомендацією Агітпрому Губкому, до того ж одеська бібліотечна спільнота не зацікавила вченою у професійному плані, тому у сферу її наукових інтересів не входила подальша співпраця в цьому напрямі.

Ключові слова: Одеське бібліотечне об'єднання (ОБО); семінар; лектор; бібліотечна спільнота; бібліотекознавство; методи бібліотечної роботи

Постановка проблеми. Розвиток бібліотеки майбутнього неможливий без ґрунтового осмислення історії й теорії бібліотекознавства та бібліографознавства. Попри той факт, що бібліографознавство, зокрема й українське, сформувалося не так давно, у вітчизняній бібліотечній науці вже достатньо наукових авторитетів і ґрунтових досліджень, на які рівняються молоді вчені. Таким, майже незаперечним для свого часу, дослідником є відомий організатор бібліотечної справи, видатний теоретик у галузі бібліотекознавства та бібліографознавства, почесний член Російського бібліографічного товариства від 1911 р. — Любов Борисівна Хавкіна. Її трудовій та науковій діяльності присвячено чимало досліджень, однак період співпраці з одеською бібліотечною спільнотою не висвітлено повною мірою, а наявна інформація обмежується стислими, уривчастими згадками ділового та побутового характеру. Враховуючи незначну кількість збереженого фактографічного матеріалу, розглянемо докладніше одеський період у діяльності вченої.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Історіографія наукової та професійної діяльності Л. Хавкіної багата й різноманітна: від монографії Ю. Григор'єва [3], інформації в "Бібліотечній енциклопедії" [6] до статей В. Артисевич [1; 2; 4] й багаторічних досліджень, що їх систематично проводять наукові співробітники Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка [5]. Однак праць, присвячених перебуванню Л. Хавкіної в Одесі, немає, що й зумовлює **актуальність** пропонованої розвідки.

Метою статті є поповнення масиву матеріалів про життя й діяльність видатного українського вченого-бібліографа Л. Хавкіної невідомими фактами біографії та професійної діяльності під час її перебування в Одесі через виявлення, систематизацію та аналітичне опрацювання архівних джерел за 1925 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі вивчення документів Одеського обласного державного архіву за 1925 р., зокрема справи "Р-4851 "Одеська губернська центральна бібліотека Одеського губернського відділу політичної просвіти "Губполітпросвіта" м. Одеса" та Одеська окружна центральна робітничо-селянська бібліотека ім. Жовтневої революції Одеського окружного відділу політичної просвіти "Окрполітпросвіта" [серпень 1925 р.]. Опис № 1 — 1924—1928 рр., 8 од. зб.", що належать саме до періоду перебування Л. Хавкіної в Одесі, виявлено факти, котрі розглянемо ґрунтовніше.

Учасники засідання президії Одеського бібліотечного об'єднання від 31.10.1924 ухвалили рішення про потребу організувати доповідь, присвячену міжнародному становищу та його впливові на роботу бібліотек. Агітпроп Губкому, до якого учасники засідання звернулися з проханням підібрати доповідача, запропонував кандидатуру Л. Хавкіної. До того часу ОБО не співпрацювало з вченою, і у сферу її наукових інтересів бібліотечна спільнота Одещини також не входила, а отже немає відомостей про будь-які попередні контакти.

На особисте звернення президії Одеського бібліотечного об'єднання Л. Хавкіна відповіла згодою та запропонувала перелік лекцій, з якого обрали такі

теми: "Библиотеки в прошлом и настоящем", "Новые методы библиотечной работы", "НОТ и библиотечная работа" та "Современные библиотеки за границей и у нас". Для оплати лекторці виділили 100 руб. із методичних сум, про що свідчить протокол № 6 засідання президії Бібліотечного об'єднання від 20.01.1925.

На засіданні від 3.03.1925 було ухвалено додаткове рішення про корегування строків проведення семінару Л. Хавкіної, зокрема на пропозиції голови президії Когана, заняття, що мали розпочатися від 16 березня, перенесли на літо. Місце проведення — парк, сквер і сад тверезості. Також розглянули матеріальні можливості для втілення цієї пропозиції. Учасники запропонували провести й дитячу секцію та обговорити це питання на наступному засіданні ОБО, про що свідчить протокол № 10 від 3.03.1925. Однак із контексту важко визначити, йшлося про семінар Л. Хавкіної чи про інший плановий місцевий семінар.

На черговому засіданні президії ОБО від 10.03.1925 розглядали нові зміни в роботі семінару Л. Хавкіної, запропоновані Агітпропом. Проте про перенесення заходу з березня на літо відомостей немає. Складається враження, що або попередні домовленості щодо корегування строків скасували, або йшлося не про семінар Л. Хавкіної. На наступному засіданні було запропоновано: по-перше, збільшити час занять, щоб охопити й технічну частину; по-друге, на період проведення семінару звільнити його учасників від поточної роботи; по-третє, призначити лекторці особистого асистента. Також було визначено перелік бібліотек і дати проведення занять: Публічна бібліотека — 18.03, Університетська — 17.03, ЦРБ — 16.03, Бібліотека при клубі ім. Леніна — 18.03, Кабінет бібліотекаря — 18.03.

Нарешті 18.03.1925 відбулося засідання президії ОБО сумісно з методичною секцією Кабінету бібліотекаря та завідувачем окружних бібліотек у присутності Л. Хавкіної. Бібліотекознавець докладно ознайо-

мила присутніх із діяльністю Кабінету бібліотекознавства в Москві та Московського бібліотечного об'єднання. Доповідь справила на слухачів неабияке враження й спонукала ухвалити рішення про налагодження тісніших контактів Одеського бібліотечного об'єднання з Московським інститутом бібліотекознавства. Учасники висловили прохання надсилати до Одеси матеріали щодо бібліотекознавства, організації й проведення заочного навчання та іншу корисну фахову інформацію на розсуд доповідачки; також постановили організувати окружні кабінети бібліотек.

Після проведення семінару залишилися такі фінансові документи:

— звіт про витрати на проведення бібліотечного семінару;

— розписка Л. Хавкіної про отримання 80 руб.;

— розписка Л. Хавкіної про отримання 63 руб.;

— звіт Бібінспектури щодо проведення семінару за участю Л. Хавкіної за I квартал 1925 р. (січень—березень).

Висновки. Проведений аналіз уможливило такі висновки:

— одеська бібліотечна спільнота не співпрацювала з відомим бібліотекознавцем Л. Хавкіною та не входила у сферу її професійних інтересів;

— перебування Л. Хавкіної в Одесі та проведення бібліотекознавчого семінару було випадковим та відбулося за рекомендацією Агітпрому Губкому, а не на особисте запрошення місцевих бібліотек;

— інформація, викладена на семінарі Л. Хавкіною, справила значне враження на місцеву бібліотечну спільноту та спонукала її до подальшого розвитку бібліотечної справи на Одещині;

— виступ Л. Хавкіної зніціював перший етап процесу централізації радянських бібліотек на Одещині, що сприяв централізованому обмінові методичною, науковою, освітянською, бібліотекознавчою й бібліографознавчою літературою та інформацією.

Список використаної літератури

1. *Артисевич В. А.* Любовь Борисовна Хавкина: (К 10 летию со дня смерти) / В. А. Артисевич. — Саратов, 1959. — 10 с.: портр., ил.
2. *Артисевич В. А.* Л. Б. Хавкина / В. А. Артисевич // Опыт работы Научной библиотеки СГУ. — Саратов : НБ СГУ, 1959. — Вып. 2. — С. 1—8.
3. *Григорьев Ю. В.* Л. Б. Хавкина (1871—1949) / Ю. В. Григорьев. — Москва : Книга, 1973. — 126 с.
4. *Л. Б. Хавкина* в письмах к В. А. Артисевич // Науч. и техн. б-ки. — 1996. — № 11. — С. 31—62.
5. *Бібліотекознавець* Любов Борисівна Хавкіна: харківський період діяльності (1888—1918) / Уклад.: А. М. Перепеча, Н. І. Капустіна. — Харків : Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, 2004. — 128 с.
6. *Рычков А. В.* Хавкина Любовь Борисовна / А. В. Рычков // Библиотечная энциклопедия / гл. ред. Ю. А. Гриханов ; Российская государственная библиотека. — Москва : Пашков дом, 2007. — С. 1110—1111.

Veronica Zhimolostnova, Valeria Lavrus Odessa period in the creative activity of the famous Ukrainian librarian L. Khavkina

The proposed research is substantively and conceptually related to research on the history of domestic library science and is directly devoted to the methodological and educational activities of the famous Ukrainian librarian L. Khavkina in Odessa 1925 year. The article uses authentic materials stored in the funds of the Odessa Regional State Archive and in the funds of the Book Museum of the Odessa State Scientific Library. Among them are such unique documents as the minutes of the meetings of the presidium of the Library Association of Odessa in 1925 year, the report of the Bibinspektura on conducting a seminar with the participation of L. Khavkina and, finally, own financial receipts made by L. Khavkina. These documents state that the information provided during the methodological meetings by L. Khavkina made an unforgettable impression on the Odessa library community and encouraged it to further the fruitful development of the Odessa library business and prompted the centralization of Soviet libraries in the Odessa region and further centralized exchange of methodological, scientific and educational, library and bibliographic literature and

information. However, unfortunately, L. Khavkina's stay in Odessa and holding a library seminar was accidental and took place on the recommendation of Agitprom Gubkom and the Odessa library community did not make a special professional impression on L. Khavkina, so in the field of professional research interests of the famous librarian further was not included.

Keywords: Odessa Library Association; seminar; lecturer; library community; library science; methods of library work

References

1. Artisevich V. A. (1959). *Lubov Borisovna Khavkina: (K 10-letiyu so dnia smerti)*. Saratov.
2. Artisevich V. A. (1959). L. B. Khavkina. *Opyt raboty Nauchnoj biblioteki SGU*, 2, pp. 1—8.
3. Grigorev Yu. V. (1973). *L. B. Khavkina (1871—1949)*. Moskva: Knyga.
4. L. B. Khavkina v pysmakh k V. A. Artysevich. (1996). *Nauch. y tekhn. b-ky*, 11, pp. 31—62.
5. Perepecha A. M. and Kapustina N. I. [uklad.]. (2004). *Bibliotekoznavets Liubov Borysivna Khavkina: kharkivskyi period diialnosti (1888—1918)*. Kharkiv: Khark. derzh. nauk. b-ka im. V. H. Korolenka.
6. Rychkov A. V. (2007). *Khavkina Lyubov Borisovna. Bibliotekhnaya entsiklopediya*, Moskva: Pashkov dom, pp. 1110—1111.

Надійшла до редакції 17 листопада 2020 року

УДК 75/75(477)(092)Хас(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292).42-44

Ксенія Купчик,

бібліограф I категорії науково-бібліографічного відділу Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого,
e-mail: nbv@nplu.org

Ніл Хасевич — творець бойової графіки УПА

Я не можу битися зброєю, але б'юся різцем і долотом. Я, каліка, б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей у світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива. Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються¹.

Українське мистецтво ХХ ст. у світовому контексті репрезентовано цілою плеядою митців діаспори. Однією з таких постатей є Ніл Хасевич — видатний український художник, графік, громадський і політичний діяч, член ОУН. У листопаді 2020 р. виповнилося 115 років від дня народження митця, який, попри блискучі перспективи за кордоном, обрав боротьбу за свободу й незалежність України. Кандидат мистецтвознавства, дослідниця творчості Н. Хасевича Л. Крайлюк так характеризує художника: "Його ім'я значилося в "Українській Загальній Енциклопедії" вже 1931 р., на самому початку його творчої кар'єри. Н. Хасевич був учасником та переможцем престижного міжнародного мистецького конкурсу, мав численні нагороди, ще в роки міжвоєнного двадцятиліття був зачислений до нарбутівської плеяди, а творчість його завершального періоду стала своєрідною художньою метафорою національно-визвольних змагань середини ХХ ст."².

Народився Н. Хасевич 12 (25) листопада 1905 р. у селі Дюксин Рівненської області в родині паламаря. Разом із братами Анатолієм і Федором навчався в духовній семінарії в Житомирі, співав у церковному хорі. Перші уроки малювання юнак брав в іконописній майстерні; ікони його авторства частково збереглися в оселях мешканців Дюксина. Саме односельці першими оцінили непересічний талант художника-початківця, а особливо — портрети, котрі він виконував на замовлення дюксинців із фото-

графічною точністю. За браком будь-яких фотопристроїв таке вміння було на вагу золота.

Коли Нілу виповнилося 14 років, у родині Хасевичів сталася трагедія. Повертаючись із Рівного, вони з матір'ю потрапили під потяг на залізничному переїзді — жінка загинула, а хлопець втратив ногу й назавжди залишився калікою. Техніка різьблення по дереву, котру опанував Ніл, стала йому в пригоді, аби самостійно виготовити протез.

Завдяки наполегливості та завзяттю 1925 р. Н. Хасевич екстерном закінчив Рівненську гімназію, здобув атестат, а вже за рік вступив до Варшавської академії образотворчих мистецтв на факультет графіки. Початковим грошовим внеском за навчання послуговувала компенсація французької компанії за нещасний випадок на залізниці. Новоспеченому студентові поталанило вивчати мистецькі дисципліни під керівництвом знаних майстрів: графіку — у відомого польського художника, графіка В. Скочилися, живопис — у художника, професора М. Котарбінського й факультативно декоративне ткацтво — у художника, графіка Й. Чайковського. Врешті-решт юнак таки обрав графіку, котру вважав "найживішою галуззю мистецтва"³. Для продовження навчання катастрофічно не вистачало грошей. В архіві Варшавської академії зберігаються численні прохання Н. Хасевича до дирекції звільнити його від оплати за навчання. На жаль, хлопець щоразу діставав відмову: на одному зі збережених примірників проставлено резолюцію "Не заслуговує". Через матеріальну скруту довелося підробляти дрібними замовленнями, зокрема створювати

¹ Цит. за кн.: Життя і творчість Ніла Хасевича. 2011. Львів ; Торонто. С. 7.

² Ніл Хасевич у українському мистецтві. 2014. С. 3.

³ Найживіша галузь мистецтва. Рівне, 2009. С. 22.

екслібри. Водночас Українське товариство студентів у Варшаві організувало для Ніла безкоштовне помешкання в інтернаті.

Митець брав активну участь у творчому житті польської столиці. У 1927 р. утворився мистецький гурток "Спокій", членами якого стали Н. Хасевич, П. Андрусів, В. Васьківський, С. Дричик, В. Зварич, П. Холодний, В. Гаврилюк, П. Мегик. Їх об'єднало тяжіння до новаторства й національна своєрідність образних засобів, прагнення вивести українське мистецтво на європейський рівень. Н. Хасевич став одним із засновників "Спокою" та його багаторічним секретарем. Гурток мав власну бібліотеку, де відбувалися творчі дискусії, конкурси, діяли курси малярської технології, учасники вивчали народний одяг та військові однострої. Початок 1930-х рр. виявився надзвичайно плідним для Н. Хасевича, позаяк його твори експонували в художніх салонах Львова, Праги, Берліна, Чикаго, Лос-Анджелеса. Студентські твори Н. Хасевича нагороджено першими мистецькими відзнаками: картина "Прання" (1931) — почесною нагородою "Ватикан", портрет гетьмана І. Мазепи (1932) — дипломом Варшавської академії. У 1935 р. Н. Хасевич захистив дипломну роботу "Святий Володимир" і здобув диплом про вищу художню освіту з правом вчителювати в середніх школах.

Подальший мистецький шлях за кордоном був можливий лише за умови прийняття польського підданства. Попри численні заманливі пропозиції й чудові перспективи після закінчення навчання митець повернувся до рідного Дюксина. Н. Хасевич вирішив присвятити себе формуванню власного стилю — остаточно припинив творити у сфері олійного живопису та віддав перевагу дереворитам; аби досконало опанувати кириличний шрифт власноруч переписав гусячим пером Пересопницьке Євангеліє. У 1937 р. посів третє місце з грошовою винагородою на міжнародній виставці гравюр по дереву у Варшаві. У 1939 р. світ побачили одразу два видання — художні альбоми "Книжкові знаки Ніла Хасевича" й "Екслібрис Ніла Хасевича". Одночасно митець виконував художнє оформлення українських часописів "Шлях" і "Волинське слово". Мистецькі критики високо оцінили портрет Володимира Великого, серію творів в альманасі "Дереворити", екслібрис президента УНР у засланні А. Левицького у виконанні графіка. Рівненський краєзнавець А. Карп'юк так схарактеризував захоплення художника екслібрисом: "У 30-ті роки минулого століття Ніл Хасевич велику увагу приділяв так званій малій графіці — книжковим знакам... Він зумів піднести свою майстерність до кращих світових зразків. Адже художникові вдалося на мініатюрній площині майстерно передати внутрішній світ власника книги"⁴.

Водночас Н. Хасевич був активним громадським і політичним діячем: 1935 р. став членом Волинського українського об'єднання (ВУО), був особисто знайомий із С. Бандерою та іншими керівниками УНР.

У 1941 р. художник вступив до Львівської спілки праці українських образотворчих мистецтв (СПУОМ), а також разом з У. Самчуком працював у рівнен-

ському часописі "Волинь". У 1942—1943 рр. на виставці українських художників в окупованому Львові експонувалася патріотична робота Н. Хасевича під назвою "Спіть, хлопці, спіть". З початком Другої світової війни митець зробив остаточний життєвий вибір: 1943 р. вступив до УПА й узяв одразу кілька псевдонімів: Бей-Зот, Левко, Рибалка, 333, Старий, Джміль. Попри постійну небезпеку та спартанські умови існування в кривках, Ніл Антонович вміло очолив пропагандистську діяльність ОУН і керував підпільною друкарнею, здійснював художнє оформлення та редагував сатиричні журнали УПА "Український перець" і "Хрін", малював численні листівки та карикатури. Крім того, розробляв проекти прапорів, печаток і бланків для повстанців.

Графічний доробок митця — 150 дереворитів — було згодом надруковано в альбомах "Волинь у боротьбі" та "Графіка в бункрах УПА" (1950—1952).

У 1948 р. Українська головна визвольна рада запровадила відзнаки для вояків за особливі заслуги. Тож черговою сферою творчості графіка стало розроблення ескізів цих нагород — Хреста Заслуги та Хреста Бойової Заслуги й медалі "За боротьбу в особливо важких умовах". Згодом його самого відзначили Бронзовим Хрестом (1945), Срібним Хрестом (1948) і згаданою медаллю (1948). Український дослідник-фалерист В. Манзуренко зазначав: "Ніл Хасевич з надзвичайною відповідальністю поставився до розробки проектів нагород УПА. Такого детального документа, в якому передбачено щонайменші особливості виготовлення нагород, історія української фалеристики ще не знала. Він розробив велику кількість проектів, виходячи з того, що нагороди будуть виготовлятися "кустарним" способом, власними силами й у підпільних умовах"⁵. Ніл Антонович також створив одну з найвідоміших серій бофонів під назвою "Волинська серія", до якої увійшли ескізи грошових знаків номіналом 5, 10, 20, 50, 100, 300, 500 і 1000 крб. Неймовірна майстерність і точність виконання свідчила про те, наскільки відповідально митець ставився до створення національної валюти. Для повстанців художник був надзвичайно важливою людиною, тому з міркувань безпеки його місце перебування постійно змінювали. До того ж аби Ніл міг самостійно пересуватися, для нього створили велосипед особливої конструкції.

У 1951 р. КДБ отримало наказ припинити антирадянську діяльність Н. Хасевича, бо його роботи потрапили до делегатів Генеральної Асамблеї ООН та іноземних дипломатів. За рік кривку Бей-Зота та його побратимів у с. Сухівці (Рівненська обл.) викрили, проте вони не здалися гебістам живими. У 1992 р. на честь героїв у селі встановили пам'ятний знак. На жаль, фактично вся родина Хасевичів загинула під час Другої світової війни: Анатолія закатували польські вояки, Федір помер у радянському концтаборі Білобородово, батько загинув під час пожежі в рідному селі.

Попри численні спроби радянської системи знищити УПА не тільки фізично, а й будь-які матеріальні згадки про неї, мистецьку спадщину та пам'ять про Н. Хасевича вдалося зберегти. У 2008 р. Служба без-

⁴ Лицар свободи: нариси, спогади. Костопіль, 2004. С. 14.

⁵ Визвол. шлях. 2005. Кн. 11 (692). С. 112.

пеки України передала Національному музею історії України у Другій світовій війні 103 оригінали гравюр художника та дерев'яне кліше для їх виготовлення, котрі вдалося віднайти у сховищах КДБ. У 2010 р. до 105-річчя від дня народження митця директор приватного львівського музею "Галерея українського військового однострою" Б. Любів уклав альбом "Ніл Хасевич (1905—1952 рр.)", що містить 105 фоторепродукцій робіт, котрі експонувались у 2007 та 2010 рр.

Про славетного українського графіка створено чимало відеоматеріалів, зокрема документальний фільм "Здобути або не бути" українського режисера М. Ткачука. Іменем митця названо вулиці у Львові, Луцьку, Володимирі-Волинському, Рівному, Ковелі. Пам'ятник

Н. Хасевичу встановлено в Рівному, а 1952 р. патріота посмертно нагородили Золотим Хрестом Заслуги УПА.

У 2016 р. на Рівненщині засновано мистецьку премію в галузі образотворчого мистецтва імені Ніла Хасевича.

Ніл Хасевич символізує українську незламність й мистецький дух непокори. Його роботами проілюстровано сотні патріотичних видань. За рівнем художньої майстерності він стоїть в одному ряду з Ю. Нарбуттом, В. Кричевським, І. Трушем. Наполегливість, невтомність, прагнення досконалості у всьому й унікальний талант поєдналися в одній постаті, яка стала для українців символом неосяжної любові до Батьківщини й боротьби за її свободу та незалежність.

Список використаної літератури

1. *Графіка в бункрах УПА* : альбом дереворитів, виконаних в Україні в роках 1947—1950 митця укр. підпілля Ніла Хасевича — "Бей-Зота" та його учнів / [за ред. Дмитра Баглая, Петра Мегика і Льва Шанковського]. — Філадельфія : Пролог, 1952. — 69 с.
2. *Ніл Хасевич (1905—1952 рр.)* : [альбом] : 105-й річниця від дня народж. присвяч. / Галерея укр. військ. однострою ; [упоряд. та авт. тексту Б. Любів]. — Львів : Панорама, 2010. — 73 с.
3. *Хасевич Н.* Найживіша галузь мистецтва [Електронна копія] : твори / Ніл Хасевич ; упоряд. І. Нагорна. — Електрон. текст. дані. — Рівне : Азалия, 2009. — (Бібліотечка Літературного музею Уласа Самчука в Рівному; число 4). — Режим доступу: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8931>. — Назва з екрана.
4. *Вороний С.* Шлях на Голгофу / Євген Вороний // Образотвор. мистецтво. — 2019. — № 1. — С. 8—10.
5. *Ішук О.* Життя і творчість Ніла Хасевича / Олександр Ішук, Ігор Марчук ; вступ. ст. Д. Даревич. — Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. — 429 с.
6. *Крайлюк Л.* Ніл Хасевич в українському мистецтві / Любов Крайлюк. — Рівне : Лапсюк В. А., 2014. — 162 с.
7. *Ладижинський В.* Ніл Хасевич / В. Ладижинський // Нотатки з мистецтва. — Філадельфія, 1990. — Число 30. — С. 23—31.
8. *Лицар свободи* : нариси, спогади, ст. / авт.-упоряд. А. М. Карп'юк ; ред. І. Пашук. — Костопіль : ЗАТ "Костоп. друк.", 2004. — 63 с.
9. *Манзуренко В.* Ніл Хасевич — творець бойових нагород УПА / Віталій Манзуренко // Визвол. шлях. — 2005. — Кн. 11 (692). — С. 110—115.
10. *Мікула О.* Ніл Хасевич. Графіка перемоги духу / Олександр Мікула // Упаковка. — 2014. — № 1. — С. 68—71 ; № 2. — С. 66—71.
11. *Попович В.* Ніл Хасевич / Володимир Попович // Авангард. — Брюссель, 1973. — Число 2. — С. 126—132.

Надійшла до редакції 1 жовтня 2020 року

УДК 929(477(092)Кар(045)

Ірина Аврахова,
старший науковий співробітник
відділу наукового редагування бібліографічної інформації
Книжкової палати України,
e-mail: visnyk@ukrbook.net

"Кинути слово — моє ремесло!"
(до 100-річчя від дня народження С. Караванського)

**Українська мова сьогодні — це арена боротьби
між уявою і штампом, між пошуком
і зашореністю, між летом і повзанням.
С. Караванський**

Багато лихоліть випало на долю цієї непересічної людини. Війна, полон, арешт і довгі-довгі десятиліття в концтаборах СРСР, а потім — еміграція... Далеко від Батьківщини Святослав Йосипович Караванський — всевітньо відомий мовознавець-україніст, поет, перекладач, журналіст — продовжував боротися за її волю, за рідну українську мову. Адже Україна і рідна мова були сенсом усього його життя. Він був націоналістом, членом ОУН, правозахисником, дисидентом і до останніх днів уболівав за рідну країну. Колишній голова Світового конгресу українців А. Лозинський процитував на "Радіо Свобода" "Відкритого листа до президента України", написаного С. Караван-

ським 21 листопада 2016 р. і розісланого електронною поштою друзям: "Обставини критичні. Треба рятувати Україну! Силкові методи в державі можуть привести до громадянської війни. Треба заспокоїти Україну і вдарити по планах Москви. І це у Ваших руках! Це Ваш святий обов'язок!". Ці слова писав 95-річний, уже на той час хворий чоловік, який до останнього подиху переймався долею Батьківщини, цікавився й розумівся в політичних процесах, що в ній відбувалися.

Святослав Йосипович Караванський народився 24 грудня 1920 року в родині інженера в Одесі, де минули його дитинство та юність. Населення міста на той час за походженням було українським, але

переважна частина — зрусифікована. До Одеси сім'я переїхала з Києва, де в них уже народилося двоє дітей — Святославові брат Ігор та сестра Ірина. Про батьків С. Караванський розповідав в інтерв'ю поетесі та журналістці Л. Хворост: "Мати моя Пелагея Юхимівна була козацького роду, походила з Козельця Чернігівської губернії. Освіта — 4 класи церковнопарафіяльної школи. З батьком моїм Йосипом Григоровичем вона познайомилася в Києві. Батьків батько — мій дід — був до революції дяком, тож сина послав учитися до Київської семінарії. А Йосипа у Києві захопила техніка — паротяги; потай від родини він кинув семінарію і подався на Політехніку. Коли дід довідався про це — перестав батькові помагати. Тож цю повинність узяла на себе моя мати. Вона й допомогла батькові скінчити Політехніку 1914 року". Хоч і зростав малий Святослав у російськомовній Одесі, однак, слухаючи батьків, рано зрозумів, що їхньою рідною мовою була українська. В родині часто вживали українські вислови, за що сусіди по комунальній квартирі часом називали їх "петлюрівцями". "Очевидно, попервах батьки воліли спілкуватись українською, — розповідав С. Караванський у тому самому інтерв'ю. — І згодом, уже у 20-ті роки, батько не раз говорив до мами по-українськи, та й у розмовах з іншими закидав українські слова. І все ж моєю рідною мовою треба вважати російську — з поправкою на "гекання" та ряд українців. Змалку я чув українські приказки, пісні, жарти — переважно від матері. А ще — в таких "російських" родинях, як-от наша, були незмінно присутні українські книжки, зокрема "Кобзар" Шевченка".

"До школи я пішов за часів славно- і разом горезвісної "українізації", — згадував про шкільні роки С. Караванський у книзі "Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я", — але наша школа — школа дітей моряків — ще повністю не українізувалась і заняття в перших класах ведено російською мовою. Цією ж мовою ми — діти українських батьків — спілкувалися між собою. Але всі ми знали, чули й мали контакт з мовою батьків і старших родичів — з мовою українською. Досить згадати пісні, що лунали вечорами в міських парках чи на родинних святах, коли не своїх, то сусідських. Цей "співочий грім батьків" і досі лунає в моїх вухах...". Під час навчання в Одеській середній школі № 119 хлопець почав писати вірші та оповідання, деякі з них було опубліковано в піонерських виданнях.

Закінчивши школу, 1938 р. він вступив до Одеського індустріального інституту, а наступного року — ще й на заочне відділення інституту іноземних мов. Навчаючись у виші, пробував перекладати. У 1940 р., розчарувавшись у технічній освіті та остаточно зрозумівши, що хоче присвятити себе літературі, Караванський залишив індустріальний інститут. Проте для того, щоб вступити на філологічний факультет університету, потрібно було відслужити два роки в армії. Так, діставши повістку з військомату, юнак потрапив на службу до зенітного батальйону в Західній Білорусі. А 1941-го розпочалася війна...

Прямо зі студентської лави доля кинула Святослава в самісіньке пекло війни. У липні 1941 р.

частину, в якій він служив, оточили німці. "...Після ряду пригод, хвороби, полону, звільнення з полону для праці в селі Мосівці, короткочасного вчителювання у школі в селі Росоша під Проскурівим (у грудні німці закрили ту школу, лишивши хіба чотирикласну початкову), після праці в ролі перекладача з німецької та на німецьку для цензури Гебіцкомісара у проскурівській газеті "Український голос"... Словом, після цих усіх перипетій у березні 1942 року повертаюся до Одеси", — розповідав С. Караванський Л. Хворост. Того самого року юнак вступив на літературний факультет університету й зблизився з гуртком української молоді, пов'язаної з ОУН. Організував книгарню української літератури "Основа", а виторговані кошти передав на потреби гуртка й українського театру. За це зазнав переслідувань румунської сигуранці — спеціальної служби безпеки, основним завданням якої в роки війни стала боротьба з підпіллями та партизанами на окупованих територіях України й Молдови. За спогадами, сигуранца в 1941—1944 рр. діяла не менш жорстоко, ніж гестапо.

У 1944 р. С. Караванський виїхав до Румунії, звідки в липні того самого року нелегально повернувся в Одесу, але вже третього дня, під час спроби відновити зв'язок із колишніми гуртківцями, його заарештували, звинувативши в "буржуазному націоналізмі". Під час слідства в обмін на волю радянська влада запропонувала співпрацю — доносити про настрої студентської молоді. Святослав відмовився, і 7 лютого 1945 р. військовий трибунал Одеського військового округу засудив його до 25 років позбавлення волі. В ув'язненні Караванський, як і всі арештанти сталінських концтаборів, працював на лісоповалі біля Магадану, будував магістраль Тайшет — Лена та залізницю на річці Печорі, шив спецодяг у Мордовії, добував золото на Колімі.

Після смерті Сталіна в березні 1953 р. у таборах стало "легше дихати", й Святослав взявся за написання віршів, казок, п'єс, робив переклади. Деякі твори вдалося передати на волю та опублікувати в "Літературній газеті". А 1954 р. на заслання він розпочав масштабну роботу над "Словником українських рим".

Звільнили С. Караванського лише через 16 років і 5 місяців на підставі ст. 2 Указу про амністію 19 грудня 1960 р. Термін позбавлення волі було скорочено наполовину, і він повернувся в Одесу. Та знайти роботу за покликанням після таборів було неможливо. Святославу довелося закінчити курси механіків ремонту обчислювальних машин і працювати слюсарем. Згодом таки вдалося влаштуватися перекладачем, а також позаштатним кореспондентом журналу "Україна". Втім, це були короткочасні підробітки, оскільки роботу одразу ж втрачав, як тільки працедавці дізнавалися про його "минуле". Однак попри все, саме той період життя Святослава Караванського видався напрочуд плідним. "Подиву гідна інтенсивність літературної праці Караванського після звільнення", — зазначав про мовознавця В. Чорновіл. Він багато перекладав, підготував книгу "Біографії слів", часто виступав із дописами про мову в журналах "Україна", "Знання та праця", газетах "Сільські вісті", "Українське життя", підготував до видання збірку гуморесок і фейлетонів,

переклад для журналу "Дніпро" роман "Джейн Ейр" англійської письменниці Ш. Бронте. А головне, закінчив розпочатий у таборі "Словник українських рим" (майже 1000 друкованих сторінок). Ця праця високо оцінена фахівцями й має велике значення для розвитку літературної та мовної культури України. Досі у країні нічого схожого не створювали. Словник містить приблизно 60 000 римованих пар, складених самим автором, а не запозичених із творів інших поетів.

У 1961 р. сталися зміни і в особистому житті Святослава — він одружився з Ніною Строкатою. Ця розумна мужня жінка, українська патріотка згодом стала його найпалкішим захисником. Наступного року Святослав вступив на заочне відділення філологічного факультету Одеського університету й брав активну участь в громадському житті. У той час він займався організацією святкування ювілею М. Лисенка, збирав українські книги для того, щоб надіслати їх на Кубань, виступав за дублювання фільмів українською мовою.

У 1965 р., занепокоєний поширенням процесів русифікації шкіл і вишів, С. Караванський написав статтю "Про одну політичну помилку", а також листа Прокуророві України з проханням притягнути до кримінальної відповідальності міністра освіти України Ю. Даденкова за помилки, що призвели до порушення прав української нації. Став постійним автором самвидаву — розповсюджував відкинуті владою листи та праці. 4 вересня 1965 р. у Караванських було проведено обшук, та нічого недозволеного не виявлено. Наступного дня Святослав Йосипович розіслав в офіційні інстанції протест, а невдовзі вручив у Києві консулам Польщі та Чехословаччини листи, в яких йшлося про порушення ленінських норм національної політики в Україні та арешти серед інтелігенції. І знову арешт. "Поринувши з головою в громадсько-культурне життя, Караванський забув про своє минуле, — зауважував В. Чорновіл, — але не забули про нього ті, кому стали поперек горла його статті про русифікацію вузів і шкіл України". Оскільки формального приводу для суду не було, то на подання КДБ Генеральний прокурор СРСР Р. Руденко опротестував звільнення його за амністією. Так без суду й розслідування наприкінці листопада 1965 р. невтомного борця відправили добувати 25-річний термін (8 р. і 7 міс.) у таборах суворого режиму.

Перебуваючи в ув'язненні, С. Караванський написав низку звернень до офіційних інстанцій і громадськості, за що двічі сидів у ШЗО (штрафному ізоляторі), а в жовтні 1966 р. — пів року в БУР (табірній в'язниці). На знак протесту п'ять разів оголошував голодування, але на 9—10 добу тюремники годували його примусово. Під час другого ув'язнення у Святослава Йосиповича помер батько, однак адміністрація тюрми, попри голодування в'язня, не відпустила його на похорон. Єдина розрада — побачення з дружиною, але тюремники всіляко перешкоджали й без того нечастим зустрічам подружжя. У грудні 1966-го після відмови в побаченні з чоловіком Ніна написала заяву начальникові табору, копію — Генсекретарю ЦК КПРС Л. Брежнєву, а ще одну копію — редакції газети "Юманіте". Ця заява облетіла весь світ: "За 18 років адміністрація таборів не була

в стані вплинути на ув'язненого Караванського С. Й., а родині Караванського не дають змоги утримувати дозволених законом зв'язків. Тому я, дружина С. Й. Караванського, прошу його розстріляти, щоб припинити довголітні муки мого чоловіка та безупинні конфлікти між Караванським і адміністрацією...". У січні 1967 р. у Н. Строкатої-Караванської було проведено обшук, під час якого вилучено її заяви щодо незаконного арешту чоловіка й вірша Караванського "Спадкоємцям Берії". Табірна адміністрація знову позбавила поета на 1967 р. передбаченого законом побачення з дружиною...

У Володимирській тюрмі С. Караванський зібрав свідчення в'язнів, учасників і свідків розстрілу польських офіцерів у Катині й, підготувавши про це статтю, намагався через дружину передати її на волю. Згадуючи "тюремний період" і можливі зустрічі з представниками репресованої української інтелігенції, в інтерв'ю Л. Хворост Святослав Йосипович зазначав: "Людей там я зустрічав різних, в тому числі й інтелігентів. Серед цих людей лише з одиницями мав близькі контакти. Советський табір — це твердий горішок. Те, що написав Солженіцин, ніби й може бути табірною енциклопедією. Але знову-таки — про табірне життя цей північний правдолюб написав, а про свою співпрацю з табірним КГБ та видачу на розстріл українців — анітень...". Розуміючи "небезпечність" Караванського, влітку 1969 р. його заарештовано в тюрмі, а 23 квітня 1970 р. там же засуджено закритим судом додатково ще на п'ять років тюремного ув'язнення і три роки таборів особливого режиму. Однак попри суворий контроль, у проміжках між покараннями він закінчив переклад "Джейн Ейр" Ш. Бронте й написав ще кілька зошитів до "Біографії слів".

КДБ неодноразово марно намагалося переконати Н. Строкату-Караванську покинути ув'язненого чоловіка. А 6 грудня 1971 р. її саму заарештували й 19 травня 1972 р. засудили на чотири роки ув'язнення в таборі суворого режиму за звинуваченням у "проведенні антирадянської агітації та пропаганди". Наприкінці 1975 р. Ніну випустили із заборону повертатися в Україну. За 10 років після арешту Святослава Караванського їй нарешті дозволили однодобове побачення з чоловіком. У відповідь на це блюзнірство Строката відмовилася від радянського громадянства. У 1976 р. Н. Караванська стала однією із засновниць Української Гельсінської групи, утвореної радянськими дисидентами задля сприяння Гельсінським угодам.

Святослав Караванський провів у неволі 31 рік. Ще в ув'язненні — у лютому 1979 р. — був оголошений членом Української Гельсінської групи. Восени того самого року Святослава Йосиповича звільнили. Певний час він жив у м. Таруса Калузької області, намагаючись отримати дозвіл на повернення в Україну. Утім, влада дозволила подружжю Караванських скористатися лише одним із викликів до США. Остерігаючись чергового ув'язнення Святослава, Караванські 30 листопада відбули до Відня, а 11 грудня потрапили до Сполучених Штатів, де оселилися в місті Дентон штату Техас. На чужині Святослав Караванський продовжував боротьбу, розгорнув широку громадську діяльність, опубліку-

вав низку праць із мовознавства. Разом із дружиною вони працювали на Українському радіо та в газеті "Шлях перемоги".

Святослав Йосипович зробив величезний внесок у розвиток української мови, а його працями сьогодні користуються не лише філологи. Він першим видав "Практичний словник синонімів української мови", на який тривалий час чекали й фахівці, й моволуби. У Києві вийшло два його видання (1993, 2000), а також три видання у Львові (2008, 2012, 2014). Три видання витримав і "Російсько-український словник складної лексики" (1998, 2006, 2008) укладений С. Караванським. Вийшли у світ книжки "Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я" (2001), "Словник рим української мови" (2004), "До зір кризь терня, або Хочу бути редактором" (2008), "Секрети української мови" (2009), "Звідки пішла єсть московська мова або шила в мішку не сховаєш" (2012), "Книга-журнал одного автора" (2010), "Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України" (2016) та інші.

8 листопада 2006 р. С. Караванського за громадянську мужність, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи й демократії та з

нагоди 30-ї річниці створення Української Гельсінської групи нагороджено орденом "За мужність" I ступеня.

Святослав Караванський відійшов у вічність 17 грудня 2016 р., проживши майже 96 років. Похований на цвинтарі Святого Андрія у Саут-Баунд-Брук (Нью-Джерсі) біля дружини Ніни Строкатої-Караванської.

Вірш "Моє ремесло", написаний 1956 р. на засланні, можна вважати життєвим кредо дослідника:

Кинути слово, щоб бомбою стало!

Кинути слово, щоб душі трясло!

Кинути слово, щоб всіх хвилювало!

Кинути слово — моє ремесло!

Думку подати, щоб совість будила!

Троїла мужність, скородила зло!

Щоб маяком невгасуцим світила!

Думку подати — моє ремесло!

Кинути слово і думку подати!

Гостру, як бритва, прозору, як скло!

Муку страшну і жорстоку зазнати!

Світ оновити — моє ремесло!

Список використаної літератури

1. Біляїв В. Палка й правдива мова (Святослав Караванський) / В. Біляїв // "На неокраїні крилі...". — Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. — С. 100—111.
2. Василюк Я. Міцне чималеньке слово / Я. Василюк // Визвольний шлях. — 1980. — № 10. — С. 1277—1279.
3. Зінкевич О. Караванський Святослав / О. Зінкевич // Енциклопедія української діаспори / Гол. ред. В. Маркусь, спів-ред. Д. Маркусь. — Нью-Йорк—Чикаго, 2009. — Кн. 1. — С. 359.
4. Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців"): Збірник матеріалів / Укл. В. Чорновіл. — Париж, 1967. — С. 83—170.
5. Літературні вечори в Українському Інституті Модерного Мистецтва Чикаго, 1973—2006 // Укладачі: Віра Боднарчук, Володимир Білецький. — Донецьк : Український культурологічний центр, 2006. — 140 с.
6. Пелех У. Святослав Караванський — його життя і творчість — відлуння жорстокої доби / У. Пелех // Від розстріляного до замученого відродження. 1960—1980 роки в українській літературі. — Торонто—Вінніпег : Видавнича фундація Гуменюків. — С. 125—133.
7. Славутич Яр. Совість віку (Поезія Святослава Караванського) / Яр Славутич // Слово. Збірник 11. — Б. м. : ОУП "Слово", 1987. — С. 290—297.
8. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. — Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. — 516 с.

Надійшла до редакції 17 листопада 2020 року

3 АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 07-053.2-047.44"1962"(477-89)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292). 47-52

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник

Державного архіву друку Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Педагогічні знахідки дитячої періодики УРСР (за матеріалами видань 1962 року)

Дослідження проведено в контексті загального плану науково-дослідних робіт Книжкової палати України на 2020 р. і присвячено українським радянським періодичним виданням 1962 р., електронна база яких формується на нинішньому етапі. У статті порушено проблему дитячої періодики Української Радянської Соціалістичної Республіки, що сьогодні залишається недостатньо опрацьованою науковцями. З урахуванням особливої актуальності порушеної тематики, дослідниця провела контент-аналіз дитячих журналів, що видавалися в УРСР упродовж 1962 р. під кураторством Центрального комітету Ленінської комуністичної спілки молоді України та Республіканської ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна. Йдеться про журнал "Малютко", розрахований на дітей дошкільного віку; журнал "Барвінок", що видавався для дітей

дошкільного та молодшого шкільного віку; журнал "Піонерія", котрий охоплював підліткову аудиторію. Зазначені часописи виходять дотепер під колишніми назвами, за винятком журналу "Піонерія", що нині має назву "Однокласник". Опрацьовані видання мали великі накладі, розповсюджувалися серед читачів за символічними цінами та вирізнялися потужним виховним потенціалом. Редакційні колегії видав опанували й широко застосовували прийнятні й для сьогоденної практичної педагогіки форми роботи з молодим поколінням. Дітям прищеплювали високі моральні якості, як-от: чесність, доброзичливість, працелюбність, відданість Батьківщині, повага до літніх людей, рівне ставлення до представників усіх рас, націй і народностей, обайливе ставлення до природи тощо. Журнали формували культуру сімейного читання, навчали дітей комунікувати між собою та дорослими. Зазначені часописи вирізнялися глибоким українознавчим змістом і являли приклад вживання зразкової української літературної мови.

Ключові слова: дитяча періодика УРСР; журнали "Малятко", "Барвінок", "Піонерія"

Постановка проблеми. Відтоді, як людство внайшло книгодрук, його дитячий контент був у пріоритеті. Достатньо згадати І. Федорова, який, започатковуючи вітчизняне книгодрукарство, насамперед видав навчальну літературу для дітей — книжки "Апостол" і "Буквар". Надалі майже всі митці українського красномовства так чи інакше позначилися написанням творів для дітей. Лідер львівського студентського гуртка "Руська трійця" М. Шашкевич уклав для малечі першу в історії України читанку рідною мовою. Цю добру традицію продовжив і Т. Шевченко, видавши для недільних шкіл, де навчалися неосвічені українці, "Буквар південноруський". Неповторну літературну спадщину для дітей і підлітків залишили по собі Г. Сковорода, М. Гоголь, І. Франко, Леся Українка, Б. Грінченко, М. Коцюбинський та багато інших класиків української літератури. У доступній для дитячого віку формі змалював козацькі часи белетрист А. Кашенко. На дитячу аудиторію спрямовували наукові праці й видатні українські історики М. Грушевський, М. Аркас, О. Єфименко. Варто зазначити, що наявність дитячого сегмента у друкованій спадщині свідчить про найвищий рівень письменницької майстерності, про унікальність і неповторність автора, адже в розмові з читачем-дитиною він мусить демонструвати справжню віртуозність, вплітаючи в усі компоненти твору глибокий виховний сенс.

Особливо поважне ставлення до літератури для дітей спостерігалось за радянських часів, коли її виховний потенціал домінував на всіх щаблях багатожанрової спадщини тогочасних митців. Українська радянська література загалом і дитяча зокрема неухильно дотримувалися загальносоюзного принципу — бути "інженером людських душ", — і в цій справі, слід визнати, останні досягли вагомих результатів. Про це свідчить дотепер збережений і доволі поширений у сучасному українському суспільстві радянський менталітет, що залишається неподоланим, попри цілеспрямовану державну політику щодо його нещадного винищення. Отже, дослідження педагогічних складників радянської дитячої періодики нині є особливо актуальним.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку періодичних видань для дітей і підлітків вивчали чимало науковців. Специфіці видавничої підготовки дитячої книги присвячено навчальний посібник Е. Огар [16]. Учена також розглянула й особливості українського книго- та пресознавства для дітей [17, с. 260—277]. Сучасну дитячу періодіку досліджувала колишня співробітниця Книжкової палати О. Орлик [18, с. 26—30]. Сумлінний аналіз бібліографії з порушеної теми провела науковець із соціальних комунікацій Н. Вернигора [4, с. 80—86]. Українську дитячу періодіку в історичному контексті в різні періоди

вивчали М. Алексєєва [1], Г. Литвинова [8], Т. Старченко [26, с. 18—23; 27, с. 21—25], Н. Яблоновська [28, с. 72—77] та інші. Педагогічні підходи Б. Грінченка до видання дитячих журналів проаналізувала М. Одинцова [19]. Отже, загалом порушена тема має значну історіографію. Водночас українську радянську періодіку для дітей, особливо її порічний сегмент другої половини ХХ ст., наразі досліджено недостатньо.

Метою статті є проведення контент-аналізу дитячої періодики УРСР, що видавалася впродовж 1962 р., зокрема журналу "Малятко" (наклад — 135 тис. пр., ціна — 15 коп.); журналу "Барвінок" (наклад — 90 тис. пр., ціна — 20 коп.); журналу "Піонерія" (наклад — 38 тис. пр., ціна — 25 коп.). Зазначені видання виходили у столиці, а редакції мали спільну адресу: м. Київ, вул. Пушкінська, 28.

Виклад основного матеріалу дослідження. На полицях сховищ Державного архіву друку в розділі "1962 рік" зберігається кілька назв журналів для дітей. Найвідомішими з них є "Малятко" й "Барвінок", призначені аудиторії дошкільного та молодшого шкільного віку, менш відомим — журнал "Піонерія", що видавався для підлітків за часів УСРР—УРСР, а нині виходить під назвою "Однокласник". За нашими спостереженнями, видання буквально перенасичені різноманітними педагогічними знахідками, що позитивно вражають як змістом, так і формою викладу. Багато корисного з того контенту можна застосовувати й сьогодні, адже, попри надмірну ідеологізацію радянської видавничої справи, комуністичне виховання в дитячій періодиці було все ж таки пропорційно дозованим, а загалом дитині прищеплювали аполітичні за змістом загальнолюдські моральні цінності. Останні, помножені на досконалу українську літературну мову та неглянцевий (безпечний для дитячого зору) формат друку, роблять ці видання цілком прийнятними і в наш час.

Поширеним виховним сюжетом дитячої періодики УРСР 1962 р. було шанобливе ставлення до літніх людей. В СРСР ця чеснота подавалася суголосно з принципом наступності поколінь, поваги до батьківської історичної спадщини. Руйнація зв'язків між генераціями в роки горбачовської перебудови стала фатальною педагогічною помилкою, що призвела до тотального вихолощення моральних цінностей суспільства. Оговтатися від отриманого шоку не вдалося й досі, до того ж сучасному життю терапевтичних якостей щодо оздоровлення суспільної моралі, вочевидь, бракує. Щодо 1962 р., принцип наступності поколінь був "священною короною" виховного процесу, детермінантою, котрої неухильно дотримувалися всі суб'єкти комуністичного виховання молодого покоління. Вірш П. Сиченка "На здоров'я, дідусі!", на-

друкований у 10 числі журналу "Барвінок", являв собою квінтесенцію ставлення радянської молоді до літніх людей [3, с. 4].

Важливим аспектом виховання був інтернаціональний напрям. Повага до людини будь-якої раси, національності та народності становила обов'язковий складник виховних заходів. На сторінках дитячих журналів УРСР популяризувалася дружба між народами Радянського Союзу, солідарність між людьми всього прогресивного світу. Віршик для дошкolarиків "Братики й сестрички", написаний І. Кульською й уміщений у журналі "Малютко", яскраво віддзеркалював інтернаціональну дружбу народів: "По усій-усій землі в мене друзі є малі — білі, жовті, чорні братики моторні. І сестрички милі — чорні, жовті, білі. Щастя більшого нема, як дружити з усіма!" [11, с. 2]. Дотримуючись виховного вектора, "Барвінок" регулярно друкував перекладені українською мовою казки народів світу. Лише впродовж 1962 р. видання ознайомило читачів з літературою осетинського, румунського, фінського, курдського, словацького, польського, чеського, мансійського, італійського, білоруського та російського народів. З урахуванням кількості перекладів, уміщених у журналі "Барвінок", останній слугував своєрідною "Іноземною літературою" для дітей.

Українську радянську дитину привчали до сумлінної, чесної праці, розглядаючи її як запоруку особистого щастя й реалізації власних здібностей. Популярний нині показник, так званий індекс щастя, трактувався в парадигмі теорії Г. Сковороди про "споріднену працю" — людина тільки тоді сягає вершин самореалізації та пізнає задоволення від власної праці, якщо виконує роботу відповідно до своїх здібностей. Простіше кажучи, людина по-справжньому щаслива лише тоді, коли любить власну роботу. Виходячи з цього, радянська дитина перебувала під пильним оком професійної орієнтації. Наприклад, жовтневий випуск журналу "Барвінок" популяризував образ малолітнього електромонтера Петрика, який зі шкільного віку вже визначився з уподобаннями щодо майбутньої роботи [3, с. 9]. Окрім того, періодика для дітей старанно популяризувала суспільно корисні характеристики певних робітничих спеціальностей. Наприклад, у липневому номері "Малютка" оспівувалася важка, але вкрай потрібна людям праця будівельника [12, с. 6—7], а у восьмому випуску йшлося про чотирьолітнього Толю, який мріяв бути справжнісіньким гірником і видобувати вугілля, як і його тато [13, с. 3].

Важливим виховним напрямом дитячої періодики УРСР було формування любові до природи. На сторінках четвертого номера "Піонерії" за 1962 р. надруковано партитуру й слова "Пісні друзів природи" композитора А. Філіпенка та поетеси Л. Забашти [22, с. 28] у супроводі заклику піонерів Ставищенського району Київської області провести озеленення траси Київ — Одеса [22, с. 29]. Відгукнувшись на пропозицію однолітків, упродовж чотирьох квітневих неділь школярі Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської областей дружньо висаджували повздовж доріг зелені саджанці.

Вагомим виховним потенціалом позначився курс "На варті народного добра", започаткований жур-

налом "Піонерія". Під час його проведення загопи юних пожежників перевіряли захарашені горища односельців для запобігання ймовірним спалахам, влаштовували протипожежні куточки в колгоспних клубах. Про діяльність піонерської пожежної дружини села Данівка Козелецького району Чернігівської області розповідалося у 12 числі щомісячника [24, с. 31].

Значну увагу приділяли фізичному вихованню дітей. Квітневий номер журналу "Малютко" пропонував виконувати щоденну ранкову зарядку разом із чемпіонкою світу зі спортивної гімнастики, відомою українською спортсменкою Л. Латиніною [9, с. 10; 10, с. 10]. Незабаром народжена в Херсоні гімнастка стала дев'ятиразовою олімпійською чемпіонкою!

На сторінках дитячої періодики УРСР постійно відбувалася комунікація між редакцією та читачами. Такі рубрики існували і в журналах "Малютко", "Барвінок" та "Піонерія". На їхніх шпальтах уміщували малюнки дошкolarиків, вироби народної творчості, прозу та поезію, написану молодшими школярами й підлітками. Сучасні 60-літні громадяни України можуть знайти вельми сентиментальні для їхнього віку вітання з власного минулого, про які вже давно забули, а можливо, й не знали. Наприклад, у журналі "Малютко" було започатковано рубрику "З пошти Олівця-Малювця", що доволі яскраво транслювала дитячі рефлексії на всі вагомні події в тогочасній країні: січневий номер часопису містив малюнки семилітнього Ігоря Сікорського з села Тридуби Миколаївської області, який зобразив вантажівку з кукурудзою, та шестилітньої Наталки Севериної з міста Києва, вочевидь, футбольної вболівальниці, адже її твір мав гучну назву "Київські чемпіони" [9, с. 12]; у серпневому випуску "Малютка" надруковано малюнок "Цілинний хліб", що його надіслав семирічний Сашко Марченко з міста Макіївка Донецької області [13, с. 12], а у грудневому номері — малюнок шестилітнього Сашка Омеліна з Дніпропетровська під назвою "Космонавти", цілком у тренді тих часів [14, с. 12].

З рубрики "З нашої поштової скриньки" журналу "Піонерія" можна дізнатися про цікаві педагогічні захоплення, що їх використовувала редколегія. Зокрема, Дмитро Муспан із села Бірюково Свердловського району Луганської області надіслав вдячного листа доволі показового змісту: "Сердечно дякую за те, що редакція "Піонерії" преміювала мене як юнкора путівкою до республіканського піонерського табору "Молода гвардія". У таборі я добре відпочив. Ходили ми на екскурсію в місто Одесу, в музеї, відвідували театри. Я навчався в ляльковому гуртку. Там ми самі робили ляльки, привчалися до роботи з ними. В кінці зміни наш гурток показав виставу "Лисиця і Засць". Тепер у своїй школі я організую ляльковий гурток... У таборі я навчився краще малювати. Там були хлопчики з художньої школи міста Луганська. Вони допомагали мені, вказували на помилки в моїх малюнках..." [23, вкл.]. А дівчатка із села Мирівка Кагарлицького району Київської області Валя Козієнчук і Люба Самоткал, які були членами історичного гуртка, розповіли в листі до журналу про те, як відвідали старовинний цукровий завод — Григорівський, заснований 1845 р. [23, вкл.]. Часопис "Піонерія"

практикував рубрику "Листи з...", у якій уміщували коротенькі розповіді дітей-земляків. Зокрема, у 8 номері було надруковано листи з Феодосії, в котрих йшлося про діяльність міського гуртка юних краєзнавців і туристів (розповідь учень 7-А класу школи № 1 Льоня Феденченко), про роботу бібліотеки, створеної піонерами 5 класу школи № 4 імені Віті Коробкова (повідомила учениця 7-Г класу Таня Чебанова), про організований у школі № 2 кінотеатр "Малятко" (написав учень 8-А класу Володя Суханов) [23, с. 22—23]. Аналогом такої рубрики в журналі "Барвінок" була "Пошта Барвінка", куди школярі надсилали коротенькі листи про своє життя-буття. Наприклад, у серпневому числі про свою маленьку школу з чотирьох класів розповіли Віталій Довженок і Михайло Стародуб із села Скугарі Чернівецької області, про взаємодопомогу жовтенятської зірочки хворій подрузі повідомила Люда Патренко з села Цебриково Одеської області [2, с. 22].

Дитяча періодика УРСР сповнена, а в окремих випадках навіть переобтяжена різноманітною пізнавальною інформацією, котру цікаво читати всією родиною. Таким нехитрим педагогічним методом прищеплювали традиції сімейного читання й спільного обговорення здобутих знань. Це сприяло духовному зближенню членів сім'ї, усувало передумови конфліктів між різними поколіннями. Так, у 3 номері "Піонерії" уміщено не лише захопливі, а й актуальні, у контексті сьогодення ковідного дня, відомості про створення палат штучного клімату в Київській обласній лікарні. Йшлося, зокрема, про таке: "Чи можна восени або взимку штучно створити в Києві таку погоду, яка буває в ясну літню днину на Південному березі Криму або Чорноморському узбережжі Кавказу? Мабуть, скажете, буйна фантазія. А ми відповімо: була фантазія, а тепер реальна дійсність. І щоб побачити її, на власні очі переконатися у цьому, досить побувати у Київській обласній лікарні, де існує кілька палат штучного клімату. Зайдеш в одну з таких палат — як легко тут дихається. Правда, потрапити всередину палати не так просто. Для цього треба повернути штурвал на важких сталевих дверях, що ведуть до шлюзової камери. А згодом, коли урівноважиться атмосферний тиск, з камери можна ввійти безпосередньо у палату, де протягом кількох тижнів живуть хворі... Палати штучного клімату разом з машинним відділенням і пультом управління складають перший у світі Київський біотрон. Тут лікують людей і водночас вивчають дію кліматичних факторів на різні хвороби..." [21, с. 30]. Цитований текст, написаний у дусі Ж. Верна, видається фантастичним. Проте в дитинстві, зростаючи в гірничо-металургійному велетні СРСР — Кривому Розі (моє рідне місто й нині називають "залізним серцем" України), я чула про лікування професійних легеневих хвороб "у барокамерах". Тож з озвученого "Піонерію" казкового сюжету щось-таки було правдою. Меншу за обсягом, відповідно до віку читачів, але також пізнавальну інформацію наведено в рубриці "Цікаве звідусюди" журналу "Барвінок". Зокрема, школярі дізнавалися про артеківський дуб, що виконував роль поштаря у

кримському селищі Гурзуф: у дуплі дерева відпочивальники всесвітньо відомого табору залишали листи зі своїми іменами, адресами, номерами телефонів і в такий спосіб згодом зв'язувалися [2, с. 23].

Слід зазначити, що дитяча періодика УРСР містила потужний українознавчий контент. Журнал "Малятко", через образ малого Гуцулика, поетизував неповторність буковинського краю [12, с. 3], а "Піонерія" писав про першу в Україні (!) книгозбірню, подаючи під цим повідомленням інформацію про засновану 1037 р. Ярославом Мудрим бібліотеку в Києві. Інакше кажучи, редакція цілком незавуально подавала гостру полемічну тезу історичної науки про те, що Київська Русь — то є Україна [21, с. 30]. У цій самій рубриці розповідалося про перший у Росії та другий в Європі електричний трамвай, історія якого також розпочалася в Києві — лінія завдовжки 1,5 км поєднувала Поділ із Хрещатиком [21, с. 31]. Яскравою крапкою в цій добірці було повідомлення, що 1823 р. слід вважати першим роком парового судноплавства на Дніпрі: саме тоді в селі Мошни, що на Черкащині, кріпаки графа Воронцова збудували перший пароплав [21, с. 31]. Глибокий українознавчий зміст мала картонна вкладка до 3 (традиційно шевченківського) числа "Піонерії": на ній було зображено вишивки Валі Соченко (стилістично виконана тополя в обрамленні орнаменту й напису "Т. Шевченко"), Віри Доморацької (портрет Т. Шевченка з датами його столітніх роковин (1861—1961), вірш "І на оновленій землі врага не буде супостата..." з червоно-чорним українським орнаментом, що поєднувався із символом робітничо-селянської єдності — серпом і молотом), Оксани Острожинської (пастушок в оточенні овець у локальному орнаменті, напис "Мені тринадцятий минало..." між суцільними смугами горизонтального орнаменту та написом угорі "Т. Шевченко"). У тексті зазначалося, що дівчатка відвідують гурток художньої вишивки при тернопільському Палаці піонерів [21, вкл.]. У фінальному, 12, номері "Піонерії" за 1962 р. надруковано оповідання С. Музиченка "Десять злотих", у якому йшлося про видатного українського художника, співця гуцульського краю І. Труша [15, с. 22—24]. На обкладинці уміщено фрагмент його картини "Берізка в полі" [24, обл.].

Популярною журнальною рубрикою "Піонерії" стали бесіди з видатними діячами України. Журналісти підготували для читачів інтерв'ю з директором Інституту електрозварювання, президентом Академії наук УРСР, академіком Б. Патоном, який розповів про свій шлях у науку, що лежав через "дитячу технічну станцію" [20, с. 5], а також з доктором медичних наук, старшим науковим співробітником Інституту фізіології Академії наук УРСР С. Расіним, який пов'язав набуті за піонерського життя навички з вдалою втечею з гітлерівського шталагу для радянських військовополонених [25, с. 7].

На сторінках дитячої періодики УРСР не гребували друкуватися видатні вітчизняні науковці. Зокрема, завідувач кафедри історії і теорії мистецтва Київського художнього інституту П. Говдя написав для українських підлітків статтю, присвячену народному художникові СРСР, відомому українському митцю

В. Касіяну [5, с. 17]. Науковець навіть біографічні подробиці з його життя (про рідне село Микулинці на Прикарпатті, про навчання у Празькій академії мистецтв) та проаналізував дорадянську й радянську творчість. До переїзду в УСРР 1927 р. В. Касіян зображував важкий душевний стан безробітних людей (малюнки й гравюри 1923—1926 рр. "Бездомні безробітні", "Безробітні на мосту", "Перепочинок", "Страйк" тощо), згодом його роботи вирізнялися непереборною пролетарською силою (гравюри "Герой Перекопу", "Повстання арсенальців у Києві у 1918 р.", "Кочегар", "На штурм прориву" (Дніпрогес)). Проте провідною темою стала шевченкіана: художник створив серію офортів ("Шевченко серед селян", "Шевченко на Україні" та інші) і плакатів воєнної доби на слова поета під загальною назвою "Гнів Шевченка — зброя Перемоги", а також ілюстрації до невмирущого шевченківського "Кобзаря" (дівчина Катерина, яка уособлює Україну месники-гайдамаки, старий ліжник) [5, с. 17].

Вдалою навчально-методичною та педагогічною знахідкою, на наш погляд, була журнальна рубрика "Розповіді про майбутнє", в якій в адаптованій до дитячого віку формі подавалася інформація важливого технічного змісту. На сторінках "Піонерії" з українськими підлітками вів фахову розмову заступник директора Інституту теплоенергетики Академії наук УРСР, кандидат технічних наук П. Лавров [7, с. 18—19]. У статті "3000 мільярдів "машинних рабів" науковець

розповів про виробництво електроенергії в СРСР та Україні. У 1962 р. дописувачем зазначеної рубрики став член-кореспондент Академії наук УРСР П. Кучеров. Він розповів про те, що будь-які двигуни потребують інших двигунів — палива, а таким універсальним паливом є кам'яне вугілля [6, с. 12—13]. Науковець змалював переваги винайдені радянськими інженерами "гармати-гідромонітора", за допомогою якої видобували вугілля. Струмені води під величезним тиском врзалися у вугільні пласти, подрібнюючи породу. Отримана пульпа — суміш води й вугілля — стікала в жолоби, підіймалася на поверхню й відсортовувалася, при цьому воду використовували неодноразово, дбаючи про економію цього цінного ресурсу [6, с. 12].

Висновки. Дитяча періодика УРСР, що виходила впродовж 1962 р., є яскравим тлом тогочасного виховного процесу. Журнали для дітей окресленого періоду вирізнялися високим поліграфічним рівнем і глибоким навчально-виховним змістом. Педагогічними знахідками дитячої періодики УРСР є різноманітні пізнавальні рубрики, настільні ігри, саморобки, листування читачів з редакцією, конкурси прозових і поетичних творів, дитячих малюнків тощо. Журнали для дітей популяризували прийнятні для суспільства моделі поведінки й забезпечували всебічне виховання нового покоління. Значною перевагою радянської періодики для дітей, у контексті сьогодення, є вживання досконалої української літературної мови.

Список використаних літератури та джерел

1. Алексеева М. Советский детский журнал 20-х годов / М. Алексеева / [под ред. А. Западова]. — Москва : Изд-во МГУ, 1982. — 132 с.
2. Барвінок. — 1962. — № 8. — 24 с.
3. Барвінок. — 1962. — № 10. — 24 с.
4. Вернигора Н. М. Українські дослідники періодики та книговидання для дітей / Н. М. Вернигора // Українське журналістикознавство. — 2013. — Вип. 14. — С. 80—86.
5. Говдя П. В. І. Касіян / П. Говдя // Піонерія. — 1962. — № 2. — С. 17.
6. Кучеров П. С. Двигуни двигунів / П. С. Кучеров // Піонерія. — 1962. — № 4. — С. 12—13.
7. Лавров П. І. 3000 мільярдів "машинних рабів" / П. І. Лавров // Піонерія. — 1962. — № 2. — С. 18—19.
8. Литвинова Г. Газета для детей как средство идеологического влияния и коммунистического воспитания подрастающего поколения в современных условиях (1958—1960 гг.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. Литвинова. — Киев, 1970. — 22 с.
9. Малятко. — 1962. — № 1. — 12 с.
10. Малятко. — 1962. — № 4. — 12 с.
11. Малятко. — 1962. — № 6. — 12 с.
12. Малятко. — 1962. — № 7. — 12 с.
13. Малятко. — 1962. — № 8. — 12 с.
14. Малятко. — 1962. — № 12. — 12 с.
15. Музиченко С. Десять злотих / С. Музиченко // Піонерія. — 1962. — № 12. — С. 22—24.
16. Огар Е. І. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Е. І. Огар. — Львів : Аз-Арт, 2002. — 155 с.
17. Огар Е. Українське книго- та пресознавство для дітей (спроба загального огляду) / Е. Огар // Збірник праць науководослідного центру періодики. — 2002. — Вип. 10. — С. 260—277.
18. Орлик О. Тенденції та розвиток сучасної дитячої періодики (2008—2011) / Олена Орлик // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 12. — С. 26—30.
19. Одинцова М. І. Борис Грінченко про журнал для дітей / М. І. Одинцова // Наукові записки Інституту журналістики. — Київ, 2007. — Т. 27.
20. Патон Б. Є. Завжди почувати себе піонером / Б. Є. Патон // Піонерія. — 1962. — № 5. — С. 5.
21. Піонерія. — 1962. — № 3. — 32 с.
22. Піонерія. — 1962. — № 4. — 32 с.
23. Піонерія. — 1962. — № 8. — 32 с.
24. Піонерія. — 1962. — № 12. — 32 с.
25. Расін С. Д. Я — перший / С. Д. Расін // Піонерія. — 1962. — № 5. — С. 7.
26. Старченко Т. В. Духовна орієнтація дитячих журналів України початку ХХ ст. / Т. В. Старченко // Образ. — 2002. — Вип. 3. — Ч. 2. — С. 18—23.

27. Старченко Т. В. Журнал "Дзвіночок" (90-ті рр. XIX ст.): виховання християнських чеснот у дітей та молоді / Т. В. Старченко // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія Журналістика. — 2000. — Вип. 8. — С. 21—25.
28. Яблоновська Н. Кримські журнали учнівської молоді "Первый луч" и "Луч" (1906) / Н. Яблоновська // Образ. — 2004. — Вип. 5. — С. 72—77.

Larysa Doiar

Pedagogical findings of children's periodicals of the USSR (based on 1962 publications)

The presented research is carried out in the context of the general plan of research works of the Book Chamber of Ukraine for 2020. The article is devoted to the Ukrainian Soviet periodicals of 1962, the electronic base of which is formed at this stage. The article prepared by the author raises the issue of children's periodicals of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, which, to date, remains insufficiently studied by scientists. Taking into account the special urgency and demand of this topic, the researcher conducted a content analysis of children's magazines published in the USSR during 1962 under the auspices of the Central Committee of the Leninist Communist Youth Union of Ukraine and the Republican Council of the All-Union Pioneer Organization. Lenin. We are talking about the magazine "Malyatko", designed for preschool children, the magazine "Barvinok", which was published for children of preschool and primary school age, the magazine "Pioneer", which reached the teenage audience. All these magazines still exist under their former names, with the exception of the magazine "Pioneer", which is now published under the name "Classmate". The processed editions were published in large editions, distributed among readers at symbolic prices and were distinguished by their powerful educational potential. The editorial boards of these journals have mastered and widely used acceptable for today's practical pedagogy forms of work with the younger generation. Children were instilled with high moral qualities, such as honesty, friendliness, diligence, devotion to the Fatherland, respect for the elderly, equal treatment of people of all races, nations and nationalities, care for nature and more. Magazines formed a culture of family reading, taught children to communicate with each other and adults. These publications had a deep Ukrainian studies content and were an example of exemplary knowledge of the Ukrainian literary language.

Keywords: children's periodicals of the Ukrainian SSR; magazines "Baby", "Periwinkle", "Pioneer"

References

- Alekseeva M. (1982). *Sovetskiy detskiy zhurnal 20-kh godov*. Moskva: Yzd-vo MHU.
- Barvinok*. (1962), 8.
- Barvinok*. (1962), 10.
- Vernyhora N. M. (2013). Ukrayinski doslidnyky periodyky ta knihovydannya dlya ditey. *Ukrayinske zhurnalistykoznavstvo*, 14, pp. 80—86.
- Hovdya P. (1962). V. I. Kasiyan. *Pioneriya*, 2, p. 17.
- Kucherov P. S. (1962). Dvyhuny dvyhuniv. *Pioneriya*, 4, pp. 12—13.
- Lavrov P. I. (1962). 3000 milyardiv "mashynnykh rabiv". *Pioneriya*, 2, pp. 18—19.
- Lytvynova H. (1970). *Hazeta dlya detey kak sredstvo ydeolohicheskoho vlyaniya y kommunysticheskoho vospityaniya podrastayushchego pokoleniya v sovremennikh usloviyakh (1958—1960 hh.)*. Abstract of Ph.D. dissertation. Kyiv.
- Malyatko*. (1962), 1.
- Malyatko*. (1962), 4.
- Malyatko*. (1962), 6.
- Malyatko*. (1962), 7.
- Malyatko*. (1962), 8.
- Malyatko*. (1962), 12.
- Muzychenko S. (1962). Desyat zlotykh. *Pioneriya*, 12, pp. 22—24.
- Ohar E. I. (2002). *Dytyacha knyha: problemy vydavnychoyi pidhotovky*. Lviv: Az-Art.
- Ohar E. (2002). Ukrayinske knyho- ta presoznavstvo dlya ditey (sproba zahalnoho ohlyadu). *Zbirnyk prats naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, 10, pp. 260—277.
- Orlyk O. (2011). Tendentsiyi ta rozvytok suchasnoyi dytyachoyi periodyky (2008—2011). *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, 12, pp. 26—30.
- Odyntsova M. I. (2007). Borys Hrinchenko pro zhurnal dlya ditey. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. Kyiv, T. 27.
- Paton B. Ye. (1962). Zavzhdy pochuvaty sebe pionerom. *Pioneriya*, 5, p. 5.
- Pioneriya*. (1962), 3.
- Pioneriya*. (1962), 4.
- Pioneriya*. (1962), 8.
- Pioneriya*. (1962), 12.
- Rasin S. D. (1962). Ya — pershyu. *Pioneriya*, 5, p. 7.
- Starchenko T. (2002). Dukhovna oriyentatsiya dytyachykh zhurnaliv Ukrayiny pochatku XIX st. *Obraz*, 3 (2), pp. 18—23.
- Starchenko T. V. (2000). Zhurnal "Dzvinochok" (90-ti rr. XIX st.): vykhovannya khristyianskykh chesnot u ditey ta molodi. *Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Seriya Zhurnalistyka*, 8, pp. 21—25.
- Yablonovska N. (2004). Krymski zhurnaly uchnivskoyi molodi "Pervyy luch" y "Luch" (1906). *Obraz*, 5, pp. 72—77.

Надійшла до редакції 1 листопада 2020 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 210 пр. Зам. 68.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html